

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

Tudomány
és kultúra

2018/3

Szerkesztik:

ifj. Barta János *főszerkesztő* Kovách Ádám *főszerkesztő-h*
Szerkesztőbizottság: Bazsa György **elnök**, tagok: Angi János
Baráth Béla, Csorba Péter, László Papp Gábor,
Gábor Rácz István, Udvardy Antal, Virágos Márta

A szerkesztőség címe:

Szerkesztőségi titkárság
Dancs Ágnes *kuratóriumi és szerkesztőbizottsági titkár*
Debrecen, Egyetem tér 1.
Postacím: 4002 Debrecen, Pf. 400
mellék
mellék
mellék

Kiadja:

A „Debreceni Szemle” Alapítvány

Kuratórium és Szerkesztőbizottság:

Orosz István <i>elnök</i>	Bazsa György <i>alelnök</i>
Abádi Nagy Zoltán	Mazsu János
Bitskey István	Sipka Sándor
Gaál Botond	Szabó József
Gergely Pál	Virágos Márta
Jávor András	

2014-től megjelenik negyedévente a
<http://szemle.unideb.hu> weboldalon is

Előfizethető, illetve a megjelenés támogatható

5000006 sz. számláján.
Éves előfizetési díj
Bank neve: Erste Bank Hungary Zrt., SWIFT kód: GIBA HU HB
Árusítás: Alternatív könyvesbolt, Debrecen

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XXVI. ÉVF.

ÚJ FOLYAM

2018. III. NEGYEDÉV

Az első folyam 1927-től 1944-ig jelent meg.

TANULMÁNYOK

- Orosz István: Életbe került örökség
- Maticsák Sándor: „A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitek a magyar nyelv eredetéről
- Kálnási Árpád: A debreceni cívis népnyelv
- Nagy Gábor: Városi és egyházi kormányzás Debrecenben kálvini
- Kovács Péter: Debrecen modern építésze
- Bánóczki Krisztina: Az érvényes éghajlatváltozási, táj- és területfejlesztési stratégiák Hajdú-Bihar megyére vonatkozó részeinek elemzése
- T. Kiss Tamás: Adalékok a közművelődés „életrajzához” és annak hátteréhez
- Fári Miklós – Fűrészrika – Komokos – Szabolcsi Éva: Újabb adatok a magyar genetika történetéhez
- Tóth Tibor: Németország szociálpolitikája

A TUDOMÁNYOS ÉLET ESEMÉNYEI

- Szele Tibor emlékülés
- VIET nemzetközi konferencia

KÖNYVSZEMLE

- A szent korona amerikai útja és hazatérése (Virágos Zsolt)
- Békeküldöttség naplója (Zeidler Miklós, Zonyi Anita)
- Pusztai Gábor: Menekülés az életemben. Székely László élete és irodalmi munkássága (Kera Judit)
- Kölesériana 1–2. Oláh Róbert
- „...SZELÍDE SZIGORÚ ÉS EGYBEN NAGYON IGAZSÁGOS BÁNÁSMÓDBAN...”
Arisztokraták nevelése/btkatása Magyarországon a XIX–XX. században (Rébay Magdolna, szerk.) Zsoldos Ildikó
- E számunk szerzői
- Contents

Támogatóink

[Debreceni Egyetem](#)

[Egyetem Nonprofit Közhasznú Alapítvány](#)

[Debreceni Egyetem Nonprofit Közhasznú Alapítvány](#)

[Egyetem Nonprofit Közhasznú Alapítvány](#)

[Debreceni Város és a Debreceni Egyetem Művészeti és Közművelődési Bizottsága](#)

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága

[Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága](#)

2022-23 M22 – TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Tudományos folyóirat, amely a humán és a társadalomtudományok, valamint a természetés műszaki tudományok minden ágának legújabb eredményeivel – és nem csak a régióban vagy hazánkban elértokről – kívánja megismertetni széles értelemben vett tudományos értelmiséget tanulmányainak tárgyalásmódja: stílusa, nyelvezete olyan, hogy befogadható legyen az illető tudományterületet nem művelő kutató és érdeklődő értelmiségi számára is.

A Debreceni Szemle az ugyanilyen címen 1927 és 1944 között megjelent folyóirat folytatójának tekinti magát, épít a századokon át kisügrő debreceni kulturális hagyományokra.

A folyóirat támaszkodik a város, a megye és a régió tudományos és kulturális potenciáljára, de országosan csaknem egyedülálló célkitűzésének megfelelően a szóban forgó tudományterületek legjobbjai talábol közöl tanulmányokat.

A Debreceni Szemle hírt ad a város és a régió tudományos eseményeiről (elsősorban a Debreceni Egyetem és a Debreceni Akadémiai Bizottság rendezvényeiről), illetve az ilyen eseményekről bárhol a világon, ha azokban a debrecenieknek lényeges szerepük volt.

A Debreceni Szemlét 1993-ban a Debreceni Egyetem jogelődjét képviselő Debreceni Újnyelvi Bizottság (Debreceni Akadémiai Bizottság) – azóta a neve: MTA Debreceni Területi Bizottsága) újítottotta újra Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának támogatásával.

?? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? M ? ?

?? ? ? ? ?

Gerincfelirat
Gerincfelirat

Életben tartott örökség A Debreceni Szemle közelmúltjáról

Orosz István

történész, akadémikus, [Magyar Tudományos Akadémia](#) [Tudománytörténeti Intézet](#) [tudománytörténeti és kultúratantervezési osztály](#) vezetője

A Debreceni Szemle történetében a 20–[2010](#)század fordulóján meghatározó szerepet játszott Berényi Dénes [Magyar Tudományos Akadémia](#) akadémikus, a debreceni Atommagkutató Intézet igazgatója, aki a Debreceni Szemle Alapítvány Kuratóriumának az újra alakulástól [2000](#)ól kezdve egészen haláláig, 2012 nyaráig elnöke volt. Berényi Dénes szerteágazó tudományos ismeretei, elkötelezettsége a magyar kultúra és Debrecen város magyar művelődésben játszott szerepe mellett új felvirágzást eredményezett a folyóirat történetében. A kuratórium elnökeként ugyanakkor nagy tekintélyét kihasználva, [Magyar Tudományos Akadémia](#) azokat az anyagi forrásokat is, amelyek [Magyar Tudományos Akadémia](#) biztonságossá tették a folyóirat rendszeres megjelenését. Joggal vélte úgy, hogy a Debreceni Szemle és mindazok akik létrehozásán munkálkodnak, küldetését teljesítene, mert egy olyan vidéki folyóirat gazdája, amely a mai szélsőséges és többnyire szükséges specializáció korában a tudományok egészét fogja át „a széles tudományos közvélemény” számára. Ennek a tudományos célnak az érdekében ő maga számos [Magyar Tudományos Akadémia](#) írt folyóiratunkban, amelyek nem voltak kapcsolatban szorosabban vett kutatási területével.

Halálával új helyzet alakul ki. A kuratórium tagjai e sorok íróját választották elnökké, de valamennyien tudatában voltak annak, hogy a kuratóriumra és a Debreceni Szemlére nehezebb évek következnek. Ezek a nehézségek a 2010-es évek elejétől datálódtak, amikor megcsappantak anyagi lehetőségeink. Folyóiratunkat döntő mértékben Debrecen Megyei Jogú Város támogatásából tartottuk fenn, bár más segítőink is voltak, mindenek előtt a Debreceni Egyetem, Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata, különböző társadalmi szervezetek és vállalkozások gánszemélyek is. (Talán mondanom sem kell, hogy Magyarországon nincsenek olyan vidéki folyóiratok, amelyek fenntartási költségüket az értékesítés árából fedeznék.) A gazdasági válság elapasztotta ezeket a forrásokat. Bazsa György [Magyar Tudományos Akadémia](#) kuratórium alelnöke, amikor 2013-ban áttekintette a Debreceni Szemle [Magyar Tudományos Akadémia](#)ban kezdődő) új folyamának húsz évét, nemcsak arról panaszkodott, hogy 2009 és 2013 között fokozatosan csökkent a folyóirat példányszáma, de arról is, hogy csaknem elfogytak anyagi támogatóink [Magyar Tudományos Akadémia](#) ki, hogy a kuratórium egyes tagjai saját pénztárcájukból adakoztak az Alapítvány

vány bankszámlájára, hogy a következő szám megjelenhessen. Természetesen továbbra is próbálkoztunk pályázatokkal, de ezekre, bizonytalanságuk miatt lehetett a folyóirat jövőjét alapozni. Kétségtelenül volt néhány olyan hónap, amikor bizonytalanná vált a Debreceni Szemle megjelenése. Pedig azt senki nem vonta kétségbe, amit Bazsa György a megjelenés 20. évfordulóján úgy fogalmazott meg: „az eltelt két évtized értékeit teremtett”

Az értékteremtés folytatásának 2014-ben nem látszott más lehetősége, mint átérni az internetes megjelenésre, amely összehasonlíthatatlanul gazdaságosabb a nyomtatott formánál. Ugyanakkor azt is tudtuk, hogy a nyomtatott folyóirat adása az olvasók többsége szemében ma még a folyóirat megszűnésével lett volna azonos. Ezért próbálkoztunk 2014-ben a négy internetes szám válogatásának nyomtatott változatával is.

Szerencsére azonban ez csak egy év próbálkozása volt. Hála Istennek a válságos évek után még öt évvel esély rá, hogy a következő években is meg fog jelenni. Köszönhető ez elsősorban alelnökünk találékonyságának és agilitásának, a finanszírozási források (lásd a első borítólapon) felkutatásával 2014 után ismét lehetővé tette a folyóirat nyomtatott megjelenést.

A Berényi Dénes halála óta eltelt időszakban is következetesen törekedtünk rá, hogy folyóiratunk tájékoztasson a város és a tájegység legfontosabb történéseiről a kulturális élet meghatározó eseményeiről, de a különböző tudományágak legújabb eredményeiről is. A Szemle örökségének ébrentartását a hűségű olvasóink, ha visszatekintenek az elmúlt évekre, remélem azt állapítják meg, hogy ez a célkitűzésünk megvalósult.

Ha csak futólag is, abból a szempontból tekintjük át az elmúlt évek írásait, hogy mennyiben szóltak régióinkban és országosan is az újonnan elért tudományos eredményekről, meg kell állapítanunk, hogy a városról és régióról szóló cikkek többségben vannak az országos jellegűekkel szemben. Ez távolról sem a lokális jellegű írásoknak a Debreceni Szemléhez hasonló periódikáknak kell helyt adni.

A vidéki tudományosság szervezésében immár évtizedek óta meghatározó szerepet játszanak az MTA Területi Bizottságai. A Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB), amely változatlanul folyóiratunk egyik támogatója, évenként ad számot tevékenységéről s ezt a Debreceni Szemle is rendszeresen közli.

Az elmúlt száz év a helyi tudományosság és közélet történetében fontos fordulópontokat tartalmaztak. 1912-ben hozott törvényt magyar országgyűlés a debreceni (és pozsonyi) egyetem megalapításáról. Az évfordulóra emlékezés nem maradt ki a Debreceni Szemléből sem. Az oktatás megindulása és szakokon szintén lehetőséget teremtett a centenáriumokról történő megemlékezésekre. Debrecen város életében fontos változást jelentett az 1715. esztendő, amikor országgyűlési kötelezte a várost, hogy ismét befogadja a katolikusokat.

A 300 éves évforduló megünneplése fontos elem a debreceni egyházi életében, az ezzel kapcsolatos események elemzése a Szemlében is megjelent.

A 1686-1687-évi forradalom és szabadságharc 60. évfordulója kapcsán folyóiratunk a megemlékezésnek sajátos formáját választotta: tanulmányok sora vizsgálta a határon túli magyarság magatartását, együtt érző mozgalmait és a megtorlásnak olykor az anyaországánál is súlyosabb formáit. Különleges volt az is, ahogy az egyetem emlékezett 1956-ra, a különböző tudományágak évekbeli helyzetét tekintették át a tudományok kiemelkedő képviselői. Természetes, hogy ezek az előadások folyóiratunkban is megjelentek.

Világtörténeti jelentőségű évforduló volt 2017-ben Luther Márton fellépésének 500. éve. A magyarországi reformáció legfontosabb központja mindmáig Debrecen városa. Természetesnek tekinthetjük, hogy a debreceni reformáció formációt debreceni látószögből elemezte. Az évforduló kapcsán több tanulmány is vizsgálta a protestáns testvéregyházak történeti útját, a reformátorok kultúrformáló szerepét, vagy a reformáció debreceni kezdeteit.

Több kisebb évforduló is helyet kapott a folyóirat hasábjain. Így az MTA Debreceni Atomkutató Intézetének 60. éve, vagy az MTA Debreceni Akadémiai Bizottságának 40. éve teremtett alkalmat rá, hogy jeles tanulmány elemezze ezeknek az intézményeknek a munkáját.

Az egykori debreceni diák Arany János életművét is reflektorfénybe helyezte születésének 200. évfordulója. Ugyancsak tanulmány elemezte Debrecen író-nőjének a 100. éve született Szabó Magdának az életművét is. A „nagy háború”, az I. világháború centenáriuma mellett tudós társunk mellett országos hírű kutató elemezte, hogy mit jelent az I. világháború „100 év távlatából”.

Fontosnak tartottuk, hogy az egyházak helyzetében bekövetkezett változásokat is nyomon kövessük. Évszázadokon át Debrecen a magyar katolikus fellelővára volt, a más vallásúak aránya sokáig elenyésző maradt. A katolikusok száma 1715 után is csak lassan növekedett. Napjainkban azonban a reformátusok római és görög katolikusok létszáma is számottevő. A 19-20. századokban a reformátusok életében komoly változások következtek be. A reformátusoknál Bölcskei Gusztáv püspök az egyházi szabályok szerint már nem volt úrválasztható, utóda: Fekete Károly folyóiratunk hasábjain is kifejtette elképzeléseit a Tiszántúli Egyházkerület jövőjéről. Több mint negyedszázados tevékenység után nyugalomba vonult Bosák Nándor katolikus püspök is, aki megszervezője és első vezetője volt a debreceni Nyíregyházi püspökségnek. Utóda, Palánki Ferenc, a debreceni püspök iktattak be, ugyanúgy Egerből érkezett, mit Bosák Nándor. A legnagyobb átalakulás azonban a görög katolikus egyház életében következett be. Pápai döntés értelmében a magyar egyház vezetése metropólia (érsekség) rangra emelték és a korábbi hajdúdorogi püspök Kocsis Fülöp metropólia Miskolc és Nyíregyháza székhellyel két újabb

püspökség is létrejött, az ajdúdorogi főegyházmegye érsekség székhelye pedig Debrecen lett. Az a sajátos helyzet alakult ki Magyarországon először, hogy Debrecen három felekezet területi vezetőjének (református és római katolikus püspök és görög katolikus érsek) székvárosa lett. Kocsis Fülöp metropolita ugyancsak a Debreceni Szemlében is megfogalmazta elképzeléseit az érsekség jövőjéről.

Nincs módunk rá, hogy részletesen nyomon kövessük azokat a tudományos kérdéseket, amelyek a Debreceni Szemlében az utóbbi néhány évben az ember- és bölcséleti tudományokban valamint a természeti és műszaki tudományokban kifejtésre kerültek. Ha találomra válogatva arra hivatkozom, hogy az első természeti parkunk születése mellett tanulmányt közöltünk a klímaváltozás növényekre gyakorolt hatásáról, a mezőgazdaság alternatív tápanyagforrásairól, a gyümölcsösök „környezetkímélő” növényvédelméről, a gyökérszomszédokról, a „növényörökléstan” történetéről, a növények nitrogénhasznosításáról, az agrár-erdészeti klíma tudatosságáról csak az agártudományok területén, kitűnik, hogy a természettudományok nem voltak mostoha gyermekei a szerkesztőknek. Az igazolják a kémiai, fizikai, informatikai tárgykörökben megjelent írások formai és tartalmi színvonaláról, a vízről, mint klasszikus oldószerről, a szénhidrát gyógyszerekről, a magfizikáról. Fizikus akadémikus kollégánk győztetve gyarázta mi az a Higgs-bozon, aminek ráadásul teológiai magyarázatát is olvashatjuk saját példáján bemutatva milyenek látja egy fizikus a világot: „rendszertnek, megismerhetőnek és kiszámíthatónak”. A természettudományokat elemző írások különlegessége Kossuth Lajosnak a Jupiter színváltozásáról szóló csillagászati munkájáról szól.

Az orvostudományok kérdése is megjelent a Debreceni Szemlében. Néhány ezek közül: A stressz érrendszeri hatásai, az allergia, a kannabionid receptorok szerkezet kutatásáról, az összejt kutatásokról a gyökökről.

Izgalmas eredményeket hozott az internet szerepéről szóló összeállítás, amely egy húsz évvel ezelőtti vita résztvevőit szembesítette két évtizeddel ezelőtti nézeteivel.

Az áttekintésünk 2011. év során sem volt egyoldalú a lyóirat profilja, bár a sok évforduló miatt a bölcsészet tárgykörébe tartozó írások valamelyest túlsúlyban vannak.

Hevenyészett áttekintésünkben még egy íráscsoportról kell szólnunk: a régió jeles tudósait megörökítő írásokról. A névsor igen hosszú a fiatalon elhunyt, mégis „üstökösszerű” pályát bejáró Szele Tibor matematikus professzortól a szintén 100 éve született Kesztyűs Lóránd orvosprofesszor rektoron át Beck Mihály vegyészprofesszorunkig. A szerkesztőségünk tagja. A sorba tartozik Gomba Szabolcs orvosprofesszor, aki szintén kuratóriumi tag volt, vagy Lipták András vegyészprofesszor a KLTE egykori dekanus.

pedagógiai tudományok jeles alakja volt Kiss Árpád, a felnőttoktatás karakteres képviselője Durkó Mátyás, a városi közelet hírességei közé tartozott Andrássy Árpádon városi főépítész, és Gulyás György a Kodály Kórus megalapítója.

Még egy tanulmány sorozatról kell szólnunk. Kuratóriumunk alelnöke módszeresen vizsgálta az egyetem professzori gárdájának szociológiáját, az egyetemi díszdoktorokat, az akademikusokat, a debreceni egyetemi oktatók külföldi akadémiai tagságait és „honoris causa” címeit. Elemzéseit hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy a már több mint százéves debreceni egyetemet el tudjuk helyezni a hazai felsőoktatási intézmények rangsorában.

1993 óta folyamatos történetében új szakasz kezdődik. Már az elmúlt negyedszázad is bizonyítéka, hogy ilyen hosszú időn át soha nem jelent meg a folyóirat, s minden remény meg van rá, hogy ez a folyamat nem áll meg. Az elnök mellett a Kuratórium több tagja is vállalkozik a feladatok elvégzésére. Új elnök, új összetételű kuratórium fogja irányítani a munkát. Az elmúlt hat év fő célkitűzése az volt, hogy a Berényi Dénes által létrehozott szilárd alapokra építkezzen, hogy életben tartsa örökségét, hogy most olyan korszak kezdődik, amelyben már az életben tartás nem elég, amelyben új célok, új elképzelések valósulnak meg. Úgy legyen.

„A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitek a magyar nyelv eredetéről

Maticsák Sándor

finnugor nyelvész, egyetemi tanár

A mai Magyarországon sok embert foglalkoztat nyelvünk és népünk eredete, természetes, hogy szinte mindenki szeretné tudni, honnan jöttünk, kik voltak a őseink, hol éltek és milyen nyelven beszéltek. Sajnos, a közfelfogásban a tudomány álláspontja erősen visszaszorulóban van, s egyre inkább átadja helyét a tévhiteknek, ezoterikus tanoknak, képtelen feltevéseknek. Írásomban egyrészt azt szeretném körüljárni, mi okozza ezen nézetek születését és terjedését, másrészt pedig igyekszem röviden bemutatni a nyelvek rokonításának módszereit, a tudományosság ismérveit.

1. Nép és nyelv nem azonos

A népességéről beszélünk, az első és legfontosabb feladatunk annak tudatosítása, hogy *nép és nyelv nem azonos*. Egy népnek eredetei vannak, egy népség soha nem homogén, soha nem egy komponensből tevődik össze. Amikor egy nép betelepszik egy adott területre, az ott talált népséget magába olvasztja, vagy éppen a jövevények olvadnak be a helyiekbe. Ékes példája ennek éppen a Kárpát-medence, ahol évezredek alatt számos nép, népcsoport megfordult, itt hagyva genetikai, embertani lenyomatát.

De amíg egy népnek sokféle összetevője lehet, addig minden nyelvnek csak egyetlen egy eredete van. Amikor mi a finnugor elméletről szólunk, akkor ezen *nyelvünk* finnugor eredetét értjük, s nem a magyar *népét* finnugor eredetű emberi test: a csontváza, a legfontosabb tartószerkezete állandó, míg a ráakadó izmok változnak, felszedjük és leadjuk őket. Minden nyelv „tartószerkezete” két fő részre bontható. Az egyik halmazt a szókincs alkotja, a másikat a nyelvtani szerkezet. A nyelv egyik legcsodálatosabb tulajdonsága, hogy állandó változása közepette is képes megőrizni a „csontvázat”, a legősibb rétegét. Nyelvtani elemek (főnév és igeragok és jelek) nagy többsége visszavezethető az ún. alanynyelvre, a finnugor nyelvek egykori közös előzményére. Ezt a közös eredetet nem lehet laikus szemmel észrevenni, ehhez ismerői kell a nyelvek változásainak szabályszerűségeit, tisztában kell lenni a nyelvtörténet módszereivel. Ugyancsak nem lehet elsőre felfedezni a szavak rokonságát sem, hiszen a szavak sok ezer év alatt sokat változnak.

2. Ha nem értem, nem rokon? Objektív problémák

Ha ennyire egyértelműen bizonyítható a nyelvrokonság, miért nem fogadjuk el nyelvünk finnugor eredetét?

Ennek nyelvi és nyelven kívüli tényezői, objektív és szubjektív komponensei egyaránt vannak. Nyelvi adottságunk, hogy legközelebbi nyelvrokainak, a bériában élő vogulok és az osztjások nemcsak földrajzi értelemben vannak messze tőlünk, hanem nyelvüket se értjük. A magyar nyelv nagyon korán elszakadt társaitól, s a hosszú nyugati vándorlás alatt „elmagányosodott”.

Időben minél közelebb ment végbe két (vagy több) rokon nyelv elválása, az adott nyelvek annál kevésbé távolodtak el egymástól, azaz minél rövidebb az adott nyelvek önálló élete, annál jobban értik egymást. Az újlatin nyelvek 9–12. századra lettek önállóak. 800–1000 év a nyelvtörténetben nem túl hosszú időszak, így ezek a nyelvek annyira hasonlítanak egymásra, hogy ezt nyelvészetben nem jártasak is könnyen észre tudják venni. Mindezek alapján nagyon valószínű, hogy nincs olyan „alternatív” újlatin nyelvésztudós, aki a franciát a spanyollal rokonítaná, netán a spanyolt a japánhoz kapcsolná. Még közelebb állnak egymáshoz a szláv nyelvek. A közös szláv nyelvállapotot csak a 6. század körül a nyugati, déli és keleti szlávok (nyugati, déli és keleti szlávok) szétválása még később történt meg. A germán nyelvek közül különösen az északi (skandináv) nyelvek hasonlítanak nagyon egymásra, de könnyen felfedezhető a rokonság az angol, a holland és a német nyelvek között is. Világosan látszik, hogy a római nyelvek ún. másodlagos, harmadlagos nyelvcsaládjainak tagjai közel állnak egymáshoz, ezért nem lehet (nem érdemes) egyet közülük kiragadni, és azt valamilyen régi vagy mai dicső nyelvvel rokonítani.

Merőben más a helyzet azonban a finnugor nyelvekkel. Nekünk nincsenek közeli nyelvrokainak, nemhogy a finneket, de még a hozzánk legközelebb álló nyelvcsaládot sem értjük. Ebből a látszólagos rokonságból – akik számára a nyelvrokonság fogalma egyenlő a megértéssel – rögtön le is vonják a következtetést: nem hasonlít, tehát nem finnugor. Erre a leegyszerűsített gondolatmenetre nehéz reagálni, mert csak a nyelvészeti módszerek elsajátításával lehet(ne) megértetni a nyelvrokonság valódi jellegét. A magyarok és finnek elődei mintha 4500 éve váltak el egymástól, rokonságunk kb. olyan fokú lehet, mint a svéd–portugál, norvég–görög, finnugor–spanyol reláció. Az pedig már a nyelvi kérdéseken túlmutató jelenség, hogy közben a finnugor rokonságot elsősorban amiatt utasítjuk el, ha nem értjük ezeket a nyelveket, a sumér/török/japán stb. rokonságelméletekben a megértés nem kritérium.

3. Ha nem értem, nem rokon! Szubjektív problémák

Az elutasítás elsődleges oka a dicső múlt keresése, a lenézett, megvetett „halszögű rokonság” elhárítása. Ez nem újkeletű, Magyarországon a finnugor nyelv

eredet cáfolata régóta megkérdőjelezett dolog. Amikor Sajnovics János 1770-ben közzétette a magyar és lapp nyelv rokonságát elsőként felvető híres művét *Demonstratio idioma ungarorum et latinum idem esse* [Bizonyítása annak, hogy a magyar és a lapp nyelv azonos]) majd Gyarmathi Sámuel 1799-ben összes finnugor nyelv rokonságát meglepően pontosan leíró *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis cenni originis grammaticae demonstrata* [A finn nyelv rokonsága a finn eredetű népekkel], az akkori tudományos közvélekedés lesújtóan nyilatkozott ezekről. Úgy vélték, hogy mi nem lehetünk a „halzsisros atyafiak” rokonai (ne feledjük, ebben az időben a finnek is rendkívül szegények voltak), nekünk, dicső magyarnak több kell, jobb kell. Ez a szemlélet azóta is megváltoztatható, nekünk a dicső sumérok és hunok pártját kell támogatni.

Az alternatív eredetkutatások meghatározó mozzanata a nyelvi presztízs.¹⁰ A sumérokhoz fűződik a világ első írásbelisége; a hunok dicső múltja, Európát régészetben tartó hadai ma is elismerést váltanak ki bizonyos körökben, ezzel szemben a politikai, gazdasági, kulturális értelemben teljesen súlytalan oroszországi finnugor népek sem dicső múlttal, sem dicső jelennel nem rendelkeznek, velük nem érdemes semmiféle kapcsolatot fenntartani. (Itt jegyzem meg: ha megkérdeznénk a szegény, nehéz körülmények között élő szibériai nyelvrokainknak tudni, miért nem fogadjuk el rokonnak legalább Európa egyik jóléti társadalmának lakóit, a finneket?)¹¹

4. Dicső rokonok keresése

Az alábbiakban röviden bemutatom az alternatív rokonságkeresés legfőbb mozzanatait. Ismét hangsúlyozom, hogy a finnugor nyelvészek csak nyelvünk finnugor rokonságát tekintik tudományos evidenciának, senki nem állítja azt, hogy a magyar nép finnugor lenne. De mint látni fogjuk, ezekben az alternatív nézetekben a finnugor és néprokonság keveredik.

4.1. Hun rokonság

A Kaukázustól északra, a Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger közötti síkságon a 3-4. századokban tűnt fel egy új, rettegett hódító nép, a hun. Központjuk sokáig a Dontól keletre eső sztyepén volt, de már az 5. század elején felbukkantak a Kárpát-medencében is. A hun birodalom fénykora a 440-es években köszöntött be, amikor elfoglalták a legnagyobb területeket, keleten a Kaukázusig, nyugaton a Rajnáig terjeszkedve. Uralkodójuk Bleda (a magyar mon-

¹⁰ Az Erdélyben (is) igen népszerű alternatív elméletek elsősorban a dákoróman elmélet ellensúlyozására, a magyar nyelv presztízsének emelésére szolgálnak.

¹¹ A finneknél, észteknél gyakorlatilag elenyésző a nemfinnugor elméletek megjelenése.

A középkorban elsősorban a Budai Krónika és Thuróczi krónika vitte tovább a hun hagyományokat. A 16. századtól – nem utolsósorban a könyvnyomtatás elterjedésének köszönhetően – a hun hagyomány országszerte elterjedt, énekmondók dicsőíték régi eleinket, s a hunok emléke szépen beépült a mindennapi életbe és a helyi hagyományokba is. Teljesen általánossá vált az a nézet, hogy Attila volt a magyarok első királya.

A 19. század elején, a romantika térhódításával megerősödött a múltba fordulás, a kelet felé nézés, az egzotikum iránti érdeklődés. Míg más nyugati népek a „keleti kapcsolatok” után kellett néznie, nekünk ez már adott volt. A kultusz a 19. században még nagyobb mértékben terjedt. Költőink igyekeztek a múltban született meg Vörösmartytól a *Zalán futása*, 1811-ben jelent meg Arany János nagy műve *Buda halála*. (A század elején kezdte meg tevékenységét Horvát István, a magyar ősnyelv propagálója, aki köré jelentős tábor szerveződött. Egyidőben élt tehát a hun nemzettudat és a magyar mint ősnyelv eszméje.)

A hun nyelvről rendkívül kevés információval rendelkezünk. Abban mi is bizonytalan, hogy a nomád birodalmak nyelvileg nem voltak egységesek az európai hunok közé iráni, germán (gót, gepida) és szláv népek közé tartoztak. A vezetők nevei sem segítenek a nyelv beazonosításában, hiszen ezek „dívatnevek” lehettek (mint ahogy ma sem a név alapján tudjuk magyarnak definiálni a Dzszenifereket, Kevineket, Renátókat), ráadásul a nyugati nyelvekben erősen torzítva jelenhettek meg (nem beszélve arról, hogy keleti népekként az ismert hun személyek nem feltétlenül hun anyanyelvűek voltak). **Attila** gót eredetű név, az **atta** ’atya’ szó **-ila** képzős valószínűleg Szintén gót eredetű a **Bleda** név, az „elgondolásáról” tesz tanúbizonyítást, török nevet viselt Attila apja, **Mundzuk**, és főnöke **Arikan** (*Kréka* > *Réka*). Priszkosz néhány községet is felnevezett **kamosz** ’erjesztett köleslé’, **medosz** ’mézsör’, **sztrava** ’halotti tor’. Ezekkel is óvatosan kell bánni, valószínűleg vándorszók lehetnek. A kutatók megkockáztatják, hogy a hun az iráni vagy a törökségi (esetleg a paleobáberi?) nyelvek sorába tartozhat. A rendelkezésre álló adatok híján teljesen bizonytalanul nem lehet megállapítani a hun nyelv eredetét. A rendelkezésre álló irodalmi adatok hiánya nem zavar, vállalkozó szellemű egyének képesek a semmiből is hun nyelvet írni és hun szójegyzéket készíteni.

¹ A magyar nyelv gyerekeknek szóló kifestőkönyvben publikálta egy Detre Csaba nevű író a Kr. u. 500 körül keletkezett ún. Iszfaháni kódex örmény–hun szójegyzékét („magyar fonetikus átírásban”), amelyet az iráni Iszfahán városának egy örmény könyvtárában talált. A világszenzációként ható bejelentésről igen hamar kiderült, hogy hamis. A kódexet senki nem látta, sem élőben, sem fényképen, szóval a bejelentés nem készült belőle (mint ahogy a párjából, az állítólag Kr. u. 700 táján,

Összességében a hunokkal való összetartozás a középkor óta mélyen belivódott a magyar tudatba. Kézai fantáziadús krónikája adta meg a kezdő lökést, s ez a hit a következő évszázadokban töretlen volt. Általánosan elfogultá vált, hogy Attila volt az első magyar király, s mi a hunok leszármazottai nek az eszmének sok előnye volt, geográfiai (dicső nemzettől származó dicső nép vagyunk, eleink egész Európát leigázták) szempontból egyaránt. A népnek sikerült a „pogány” hunokat a magyar tudatvilágba, hogy a tatárjárás, majd a török hódítás során mi voltunk a keresztény Európa védőbástyái.

A mondavilágunkba kiirthatatlanul bevéődött ez a származástudat. Ezzel a tudattal egészen addig, amíg szét tudjuk választani a dicső múltkeresés mesevilágát az egzakt, tudományos tényektől. Mi soha nem voltunk hunok (az meglehet, hogy Meotisz környékén a sztyeppevilág forrásánál néptörzsekkel találkoztunk, de ez nem egyenlő az azonos származékkal, s az azonos származékkal sem, hogy szimpatikusabb a világverő hun harcost rovat a vadász, de ne próbáljuk meg a történelmet a nyelvvel egybevetni, hanem a nyelvvel szembevetni, semmi adatunk nincs róla, így tehát nem beszélhetünk a nyelv-nyelvrokonságról. Arról nem is szólva, hogy a nyelvvrokonság több ezer éves, míg a nyelvnyelvrokonság csak néhány száz, legfeljebb ezer évben mérhető.

4.2. A szittya rokonság

A *szkíta* terminus gyűjtőnév, a délorosz sztyeppevidéken a Kr. e. 2. század között élt, kelet-iráni nyelveken beszélő törzseket jelöli, amelyek a Kr. e. 1. században a Kárpát-medencéig és a Fekete-tengerig terjedtek. Hérodotosz kegyetlen, a nyíllal jól bánó, a harcokban dühöngő lovas nomádoknak ábrázolta őket, akik sikereiket gyors, mozgékony hadaiknak köszönhetik. Miután Kr. e. 1. században vereséget szenvedtek Nagy Sándor hadseregétől, birodalmuk lepusztult. Évszázadok múlva a hunok megjelenése vetett teljes véget az iráni törzsek uralmának.

Az európai közvélemény a középkortól kezdve a keleti, harcias lovas nomádokat előszeretettel emlegette szkíta néven. Ebbe a képbe a honfoglaló magyarok is beleillettek, őseinket hunoknak, avaroknak, szarmatáknak, szkítáknak egyaránt nevezték. A lovas harci technikát magas szinten művelő kárpát-medencei

---

görögül íródott, „a Kárpát-medencében és környékén élő szküthákról” szóló Krétai kódexből sem), sőt a kérdéses, Szurb Khács ’Szent Kereszt’ nevű kolostor sem létezik...

² A hunokról, nyelvükről ld. Németh Gyula (szerk.): *Attila és hunjai*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986; Rónai Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 174–175; Sándor Klára: *Nyelvrokonság és néphagyomány*. Typotex Kiadó, Bp., 2011.

magyarok kétes hírnévre tettek szert, a nyugati források könnyűen ábrázolták őket a szkítákkal. (Nemcsak viselkedésükben, kultúrájukban lógtak ki a magyarok az európai közegből, hanem nyelvünket sem tudták semmihez se közele hozni.)

Természetesen nemcsak a nyugati közvélemény azonosította minket a hunokkal és szkítákkal, ez a magyar uralkodó elitnek is érdekében állt. Például a 16. századi Máttyás király történésze a következőket írta: „a magyarok a legszkítább szkíták, hiszen az ő nyelvüket beszélik”. A 16–17. századi külhoni történészek munkáiban rendszeresen feltűnik a magyar–szkíta/hun rokonság gondolata. Hazánkban a 18. század végefelé kapott erőre a szkíta (szkítai) rokonság kérdése. Jelenkorunkban a szittyai nézetek (is) sokadvirágzásukat élik.⁸

Az iráni nyelvek közé tartozó szkíta nyelvről szinte semmit nem tudunk, a szkíta név tulajdonnév maradt fenn asszír és görög átírásban. Elképzelhető, hogy a várandó magyarországba szkíta néprészek is beolvadtak, de ez sem kétségtelenül nem ad arra, hogy nyelvrokonságról beszéljünk, mint ahogy a sztyeppei kultúra hasonlósága sem jogosít fel erre.

4.3. A magyar–török rokonítás

A magyar–török rokonítási kísérletekről szólva három szintet kell elkülönítenünk: a) ural–altaji rokonság; b) ómagyar–ótörök kapcsolatok; c) magyar–török rokonításkísérletek. Ezek a szintek a közbeszédben keverednek egymással, ráadásul a nyelvészek szemléletében kell vennünk, hogy maga a *török* fogalom, a nyelvhasználatban jelölheti a törökségi (az altaji nyelvcsalád egyik ága), a türk (ótörök) és a mai török nyelveket egyaránt.

a) Az uráli és altaji nyelvek közös eredetének gondolata a 19. század közepe táján született meg. Ez a nézet hamar népszerűvé vált (hiszen egybeesett a nyelvészek által elfogadott elmélettel, hogy az európaiak keletről jöttek), de ennek az elméletnek egzakt nyelvi igazolása nincs. A hasonlóságok csak tipológiai jellegűek, közös hangtani változásokat nem lehet kimutatni, közös ősi szótöveket csak fél tucatnyit lehet rekonstruálni, a grammatikai elemek nem vezethetők vissza közös ősrre. Elképzelhető ugyanakkor, hogy Észak-Eurázsia népei, nyelvei valaha egy összefüggő, nagy nyelvi egységet alkottak, de ezt nyelvészekkel nem tudjuk bizonyítani. Az egyezéseket, hasonlóságokat nagyon régi, régiségű kapcsolatokkal lehet magyarázni, de az eurázsiai paleolitikum koráig nyelvészeti eszközökkel nem tudunk visszakövetkeztetni.

b) Ómagyar–ótörök kapcsolatok. A magyar történelem – és a magyar nyelvtörténet – közismert ténye, hogy az Urál lábától a Kárpát-medencéig

⁸ A szittyai rokonságelméletéről: Hegedűs József: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003. 73–74.

történő vándorlásaink során, az 5. századtól kezdve különféle ótörök népekkel kerültünk kapcsolatba, s ennek nyomán a magyar nyelvben nagyon sok ótörök jövevényszó mutatható ki, külső népvünk (**onogur**, ld. fentebb) ótörök eredetű, törzsneveink túlnyomó része szintúgy. Kultúrájában, szokásaiban, hitvilágában a vándorló magyar nép rengeteg ótörök elemet szippantott magába. Ez a hatás olyan nagymérvű volt, hogy emiatt sokan ma is törökségi népnek tartanak mielőtt (pl. a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában), s innen csak egy lépés vezet oda, hogy nyelvünket is törökségi eredetűnek véljék.

Ez a nézet sem újkeletű, a 19. század második felében komoly nyelvészek (pl. Benczúr János) tudományos nyilvánossága előtt. A vita „ugor–török háború” néven került be a tudománytörténetbe (az ugor akkoriban finnugort jelentett), vezéralakjai török részről Vámbéry Ármin (1832–1913), finnugor oldalról pedig Benczúr József (1822–1892) voltak. Tudományos vitájuk 1869 és 1895 között zajlott. Vámbéry a magyar nyelvet olyan kontaktusnyelvnek, „kevert nyelvnek” tartotta, amelynek két őse van: az ugor és a türk (azaz finnugor is, és törökségi is). Álláspontját több fázisban alakította ki, s végül azt vallotta, hogy a magyar nép és nyelv török eredetű, az esetleges finnugor elemek másodlagosak. 1895-ös munkájában árnyaltabban fogalmazott, úgy vélte, hogy a szókincs legnagyobb része török, „uralkodó etimológiai törzsében török–tatár eredetű”, de „nyelvi alakjai túlnyomóan ugor–magyar műek”. Budenz kritikájának legfőbb érve az volt, hogy Vámbéry nem alkalmazta a nyelvhasználat legalapvetőbb módszereit, nem vizsgálta a szabályos hangmegfelelések rendszerét és nem vetette egybe a grammatikai elemeket, holott ezek is meghatározó részei a nyelvek rokonításának. Csak a szókincs összevetése kevés!

A maga korában a közvélemény inkább Vámbéry pártján állt. A dicső (ó)török múlt, Levédia, Etelköz, a vérszerződés, a harcos hódolat, diadalmas ság romantikus ködképe sokkal inkább melengette hazánkfiat szívet, mint a primitív szibériai rokonok elborzasztó lehetősége. A tudomány azonban sem akkor nem felelt meg, sem mostanság nem felelhet meg ezeknek a vízióknak.

A törökségi nyelvekben sok olyan szó van, amelyekre a nyelvészek nem lelőjük. Vámbéry abban tévedett, hogy ez a szóhalmaz nem az ősi, germán rokonság maradványa, hanem – a nyelvhasználat – a vándorlások, a több évszázados együttélés során kerültek be a törökségi nyelvek ún. volgai–bolgár ágából (ennek mai egyetlen élő képviselője a csuvas). Ennek a jövevényszócsoporthoz a nagysága mintegy 400-ra tehető,² ez jelentős mennyiség. Ez azzal magyarázható, hogy az Uráltól elvándorló magyar nyelvű népek világ új környezetébe kerülve eleink egy sor addig sosem látott szavakat hoztak magukkal.

² A legutóbbi nagy szintézis, Rónai Ágnes András és Berta Árpád *est ld urki urki oanords in Hungarian* című lexikona 290 biztos, 56 vitatott és 38 lehetséges nyugati ótörök etimológiával származtatott szavakat tartalmaz, amelyek többsége a mai csuvas nyelv szavai.

gal, jelenséggel is érintkeztek meg (a földműveléstől, állattenyésztéstől kezdve az öltözködésen át a hitvilágig). A hatás erejére jellemző, hogy testrésznév- és elemi cselekvésnevek is bőven kerültek be nyelvünkbe.

A 7–9. század között, ótörök hatásra igen nagy változásokon ment keresztül. Ez a változás elsősorban a szókészletet érintette (több száz új elem került be nyelvünkbe), a ragozási rendszerünkre is, de a fonetika és morfológia nem változott, az az ómagyar korig tisztán megőrizte a finnugor jellegét.

c) A jelenkor magyar–török rokonítási kísérletei. A török rokonság eszméje egyre népszerűbb, sokan vallják a néprokonságot, és ezzel együtt a nyelv-rokonságot is. A „török” terminus használata zavaros: vannak, akik törökségi népeket/nyelveket értenek rajta (így beszélnek magyar–török–baskír rokonságról), de vannak, akik a mai törökországi törökkel (oszmán-törökkel) rokonítják a magyart. (Ennek a tézisnek súlyos nehézségei vannak, hiszen az oszmán-törökök elődei csak a középkorban vándoroltak be jelenlegi lakóhelyükhöz Közép-Ázsiából.)

A magyar és a török csak tipológiai (szerkezeti) hasonlóságokat mutat (mindkétféleképpen ismeri a magánhangzó-harmóniát, a ragozási sorok egyértelműen birtokos személyragokat használnak, hiányzik a birtoklást kifejező ige, nem egyeztetik a főnevet és a melléknevet, azonos nyelv-tani nemek), de ősi rokoni kapcsolat nincs köztük. A közös tipológiai jegy, az agglutináció alapján nem lehet a nyelvek genetikai rokonságát, közös ősről visszavezetését bizonyítani. A világ mintegy 7000 nyelvének kb. egyötöde agglutináló, ilyen alapon tehát a magyarnak több mint ezer nyelvvel lehet rokona.

Talán nem haszontalan röviden megvizsgálni a mai törökországi helyzetet. Ismail Doğan, az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézetének tanára a következőképpen fogalmaz: „Minden elsőéves hallgatónak az az általános tévhite, hogy a magyarok török származásúak. [...] A nagyvilágon talán nincsen még két olyan nép, amelyet ennyire érdekelt volna a saját származása, és amely ilyen sok téveszmét gyártott volna saját múltjáról, nyelvéről és gyökereiről...” Mahmud Doğan a 11. századi híres történétíró Jáfet fiáig, Türkig vezeti vissza a törököket. A 19. században az árja elmélet az indoeurópai népek és nyelvek felsőbbrendűségét hirdette, ennek ellenhatása volt Törökországban (is) a nemzetépítés korában a sok dilettáns nézet. Kemal Atatürk idején vált hivatalossá az ún. „tö-

¹⁰ Pusztyai János: *Az „ugor–török háború” után*. Gyorsuló idő, Bp., 1977. 92–93.

¹¹ Első pillantásra azt hihetnénk, hogy a 16–17. századi oszmán-török megszállás 150 éve sok jövevényszóval gazdagította a magyar nyelvet, de ez nem így van, csak miután két tucatnyi szót vettünk át. A jövevényszavak elsőként a török nyelvvel kapcsolatban kerülnek be egyik nyelvből a másikba, de a háborús török idők egyik sem jellemezte, ez a gyér átvétel oka.

rök történelmi tézis”, amely szerint a török a legősibb nép/nyelv a világon, az összes árja népnek (is) őse. Manapság is sok párhuzamot lehet találni a magyar fantasztákkal: az aztékok és maják is török származásúak, Mu szigetét törökök lakták, a trójaiak is törökök. Ma is napirenden van a török–japán és a török–sumér rokonítás (elismert történészek és nyelvészek részéről is). Mindezek e[1] sődleges oka ott is az aranykor elvesztése, a birodalom széthullása, a súlyos területvesztés okozta nemzeti trauma volt. [2]

4.4. A magyar–sumér rokonítás

A sumér nép Mezopotámiában, a Tigris és az Eufrátesz folyók között, a mai Irak középső és déli részén élt a Kr. e. 4. évezred végétől a Kr. e. 2. évezred elejéig. [3] [4] [5] [6] [7] [8] [9] [10] [11] [12] [13] [14] [15] [16] [17] [18] [19] [20] [21] [22] [23] [24] [25] [26] [27] [28] [29] [30] [31] [32] [33] [34] [35] [36] [37] [38] [39] [40] [41] [42] [43] [44] [45] [46] [47] [48] [49] [50] [51] [52] [53] [54] [55] [56] [57] [58] [59] [60] [61] [62] [63] [64] [65] [66] [67] [68] [69] [70] [71] [72] [73] [74] [75] [76] [77] [78] [79] [80] [81] [82] [83] [84] [85] [86] [87] [88] [89] [90] [91] [92] [93] [94] [95] [96] [97] [98] [99] [100] [101] [102] [103] [104] [105] [106] [107] [108] [109] [110] [111] [112] [113] [114] [115] [116] [117] [118] [119] [120] [121] [122] [123] [124] [125] [126] [127] [128] [129] [130] [131] [132] [133] [134] [135] [136] [137] [138] [139] [140] [141] [142] [143] [144] [145] [146] [147] [148] [149] [150] [151] [152] [153] [154] [155] [156] [157] [158] [159] [160] [161] [162] [163] [164] [165] [166] [167] [168] [169] [170] [171] [172] [173] [174] [175] [176] [177] [178] [179] [180] [181] [182] [183] [184] [185] [186] [187] [188] [189] [190] [191] [192] [193] [194] [195] [196] [197] [198] [199] [200] [201] [202] [203] [204] [205] [206] [207] [208] [209] [210] [211] [212] [213] [214] [215] [216] [217] [218] [219] [220] [221] [222] [223] [224] [225] [226] [227] [228] [229] [230] [231] [232] [233] [234] [235] [236] [237] [238] [239] [240] [241] [242] [243] [244] [245] [246] [247] [248] [249] [250] [251] [252] [253] [254] [255] [256] [257] [258] [259] [260] [261] [262] [263] [264] [265] [266] [267] [268] [269] [270] [271] [272] [273] [274] [275] [276] [277] [278] [279] [280] [281] [282] [283] [284] [285] [286] [287] [288] [289] [290] [291] [292] [293] [294] [295] [296] [297] [298] [299] [300] [301] [302] [303] [304] [305] [306] [307] [308] [309] [310] [311] [312] [313] [314] [315] [316] [317] [318] [319] [320] [321] [322] [323] [324] [325] [326] [327] [328] [329] [330] [331] [332] [333] [334] [335] [336] [337] [338] [339] [340] [341] [342] [343] [344] [345] [346] [347] [348] [349] [350] [351] [352] [353] [354] [355] [356] [357] [358] [359] [360] [361] [362] [363] [364] [365] [366] [367] [368] [369] [370] [371] [372] [373] [374] [375] [376] [377] [378] [379] [380] [381] [382] [383] [384] [385] [386] [387] [388] [389] [390] [391] [392] [393] [394] [395] [396] [397] [398] [399] [400] [401] [402] [403] [404] [405] [406] [407] [408] [409] [410] [411] [412] [413] [414] [415] [416] [417] [418] [419] [420] [421] [422] [423] [424] [425] [426] [427] [428] [429] [430] [431] [432] [433] [434] [435] [436] [437] [438] [439] [440] [441] [442] [443] [444] [445] [446] [447] [448] [449] [450] [451] [452] [453] [454] [455] [456] [457] [458] [459] [460] [461] [462] [463] [464] [465] [466] [467] [468] [469] [470] [471] [472] [473] [474] [475] [476] [477] [478] [479] [480] [481] [482] [483] [484] [485] [486] [487] [488] [489] [490] [491] [492] [493] [494] [495] [496] [497] [498] [499] [500] [501] [502] [503] [504] [505] [506] [507] [508] [509] [510] [511] [512] [513] [514] [515] [516] [517] [518] [519] [520] [521] [522] [523] [524] [525] [526] [527] [528] [529] [530] [531] [532] [533] [534] [535] [536] [537] [538] [539] [540] [541] [542] [543] [544] [545] [546] [547] [548] [549] [550] [551] [552] [553] [554] [555] [556] [557] [558] [559] [560] [561] [562] [563] [564] [565] [566] [567] [568] [569] [570] [571] [572] [573] [574] [575] [576] [577] [578] [579] [580] [581] [582] [583] [584] [585] [586] [587] [588] [589] [590] [591] [592] [593] [594] [595] [596] [597] [598] [599] [600] [601] [602] [603] [604] [605] [606] [607] [608] [609] [610] [611] [612] [613] [614] [615] [616] [617] [618] [619] [620] [621] [622] [623] [624] [625] [626] [627] [628] [629] [630] [631] [632] [633] [634] [635] [636] [637] [638] [639] [640] [641] [642] [643] [644] [645] [646] [647] [648] [649] [650] [651] [652] [653] [654] [655] [656] [657] [658] [659] [660] [661] [662] [663] [664] [665] [666] [667] [668] [669] [670] [671] [672] [673] [674] [675] [676] [677] [678] [679] [680] [681] [682] [683] [684] [685] [686] [687] [688] [689] [690] [691] [692] [693] [694] [695] [696] [697] [698] [699] [700] [701] [702] [703] [704] [705] [706] [707] [708] [709] [710] [711] [712] [713] [714] [715] [716] [717] [718] [719] [720] [721] [722] [723] [724] [725] [726] [727] [728] [729] [730] [731] [732] [733] [734] [735] [736] [737] [738] [739] [740] [741] [742] [743] [744] [745] [746] [747] [748] [749] [750] [751] [752] [753] [754] [755] [756] [757] [758] [759] [760] [761] [762] [763] [764] [765] [766] [767] [768] [769] [770] [771] [772] [773] [774] [775] [776] [777] [778] [779] [780] [781] [782] [783] [784] [785] [786] [787] [788] [789] [790] [791] [792] [793] [794] [795] [796] [797] [798] [799] [800] [801] [802] [803] [804] [805] [806] [807] [808] [809] [810] [811] [812] [813] [814] [815] [816] [817] [818] [819] [820] [821] [822] [823] [824] [825] [826] [827] [828] [829] [830] [831] [832] [833] [834] [835] [836] [837] [838] [839] [840] [841] [842] [843] [844] [845] [846] [847] [848] [849] [850] [851] [852] [853] [854] [855] [856] [857] [858] [859] [860] [861] [862] [863] [864] [865] [866] [867] [868] [869] [870] [871] [872] [873] [874] [875] [876] [877] [878] [879] [880] [881] [882] [883] [884] [885] [886] [887] [888] [889] [890] [891] [892] [893] [894] [895] [896] [897] [898] [899] [900] [901] [902] [903] [904] [905] [906] [907] [908] [909] [910] [911] [912] [913] [914] [915] [916] [917] [918] [919] [920] [921] [922] [923] [924] [925] [926] [927] [928] [929] [930] [931] [932] [933] [934] [935] [936] [937] [938] [939] [940] [941] [942] [943] [944] [945] [946] [947] [948] [949] [950] [951] [952] [953] [954] [955] [956] [957] [958] [959] [960] [961] [962] [963] [964] [965] [966] [967] [968] [969] [970] [971] [972] [973] [974] [975] [976] [977] [978] [979] [980] [981] [982] [983] [984] [985] [986] [987] [988] [989] [990] [991] [992] [993] [994] [995] [996] [997] [998] [999] [1000]

A sumér rokonság keresésének fő motívuma az, hogy az ékirásos sumér nyelvű szövegek – amelyek Kr. e. 3000 körül keletkeztek – a világ legrégebb ismert írásbeliségét jelentik. Kr. e. 2000 tájt, a sumér birodalom összeomlásával a sumér megszűnt beszélt nyelv lenni, de a tudomány, a vallás, az irodalom írott nyelveként egészen az időszámításunk kezdetéig létezett. A kétnyelvű írnokok minden sumér szöveget lefordítottak akkádra, így a felhalmozott tudás a hódítók nyelvén is elérhetővé vált. Az utolsó szövegeket az 1. század környékére datálják, utána teljesen feledésbe merült.

Megfejtésük legalább annyira érdekes, mint az egyiptomi hieroglifáké. [1] [2] [3] [4] [5] [6] [7] [8] [9] [10] [11] [12] [13] [14] [15] [16] [17] [18] [19] [20] [21] [22] [23] [24] [25] [26] [27] [28] [29] [30] [31] [32] [33] [34] [35] [36] [37] [38] [39] [40] [41] [42] [43] [44] [45] [46] [47] [48] [49] [50] [51] [52] [53] [54] [55] [56] [57] [58] [59] [60] [61] [62] [63] [64] [65] [66] [67] [68] [69] [70] [71] [72] [73] [74] [75] [76] [77] [78] [79] [80] [81] [82] [83] [84] [85] [86] [87] [88] [89] [90] [91] [92] [93] [94] [95] [96] [97] [98] [99] [100] [101] [102] [103] [104] [105] [106] [107] [108] [109] [110] [111] [112] [113] [114] [115] [116] [117] [118] [119] [120] [121] [122] [123] [124] [125] [126] [127] [128] [129] [130] [131] [132] [133] [134] [135] [136] [137] [138] [139] [140] [141] [142] [143] [144] [145] [146] [147] [148] [149] [150] [151] [152] [153] [154] [155] [156] [157] [158] [159] [160] [161] [162] [163] [164] [165] [166] [167] [168] [169] [170] [171] [172] [173] [174] [175] [176] [177] [178] [179] [180] [181] [182] [183] [184] [185] [186] [187] [188] [189] [190] [191] [192] [193] [194] [195] [196] [197] [198] [199] [200] [201] [202] [203] [204] [205] [206] [207] [208] [209] [210] [211] [212] [213] [214] [215] [216] [217] [218] [219] [220] [221] [222] [223] [224] [225] [226] [227] [228] [229] [230] [231] [232] [233] [234] [235] [236] [237] [238] [239] [240] [241] [242] [243] [244] [245] [246] [247] [248] [249] [250] [251] [252] [253] [254] [255] [256] [257] [258] [259] [260] [261] [262] [263] [264] [265] [266] [267] [268] [269] [270] [271] [272] [273] [274] [275] [276] [277] [278] [279] [280] [281] [282] [283] [284] [285] [286] [287] [288] [289] [290] [291] [292] [293] [294] [295] [296] [297] [298] [299] [300] [301] [302] [303] [304] [305] [306] [307] [308] [309] [310] [311] [312] [313] [314] [315] [316] [317] [318] [319] [320] [321] [322] [323] [324] [325] [326] [327] [328] [329] [330] [331] [332] [333] [334] [335] [336] [337] [338] [339] [340] [341] [342] [343] [344] [345] [346] [347] [348] [349] [350] [351] [352] [353] [354] [355] [356] [357] [358] [359] [360] [361] [362] [363] [364] [365] [366] [367] [368] [369] [370] [371] [372] [373] [374] [375] [376] [377] [378] [379] [380] [381] [382] [383] [384] [385] [386] [387] [388] [389] [390] [391] [392] [393] [394] [395] [396] [397] [398] [399] [400] [401] [402] [403] [404] [405] [406] [407] [408] [409] [410] [411] [412] [413] [414] [415] [416] [417] [418] [419] [420] [421] [422] [423] [424] [425] [426] [427] [428] [429] [430] [431] [432] [433] [434] [435] [436] [437] [438] [439] [440] [441] [442] [443] [444] [445] [446] [447] [448] [449] [450] [451] [452] [453] [454] [455] [456] [457] [458] [459] [460] [461] [462] [463] [464] [465] [466] [467] [468] [469] [470] [471] [472] [473] [474] [475] [476] [477] [478] [479] [480] [481] [482] [483] [484] [485] [486] [487] [488] [489] [490] [491] [492] [493] [494] [495] [496] [497] [498] [499] [500] [501] [502] [503] [504] [505] [506] [507] [508] [509] [510] [511] [512] [513] [514] [515] [516] [517] [518] [519] [520] [521] [522] [523] [524] [525] [526] [527] [528] [529] [530] [531] [532] [533] [534] [535] [536] [537] [538] [539] [540] [541] [542] [543] [544] [545] [546] [547] [548] [549] [550] [551] [552] [553] [554] [555] [556] [557] [558] [559] [560] [561] [562] [563] [564] [565] [566] [567] [568] [569] [570] [571] [572] [573] [574] [575] [576] [577] [578] [579] [580] [581] [582] [583] [584] [585] [586] [587] [588] [589] [590] [591] [592] [593] [594] [595] [596] [597] [598] [599] [600] [601] [602] [603] [604] [605] [606] [607] [608] [609] [610] [611] [612] [613] [614] [615] [616] [617] [618] [619] [620] [621] [622] [623] [624] [625] [626] [627] [628] [629] [630] [631] [632] [633] [634] [635] [636] [637] [638] [639] [640] [641] [642] [643] [644] [645] [646] [647] [648] [649] [650] [651] [652] [653] [654] [655] [656] [657] [658] [659] [660] [661] [662] [663] [664] [665] [666] [667] [668] [669] [670] [671] [672] [673] [674] [675] [676] [677] [678] [679] [680] [681] [682] [683] [684] [685] [686] [687] [688] [689] [690] [691] [692] [693] [694] [695] [696] [697] [698] [699] [700] [701] [702] [703] [704] [705] [706] [707] [708] [709] [710] [711] [712] [713] [714] [715] [716] [717] [718] [719] [720] [721] [722] [723] [724] [725] [726] [727] [728] [729] [730] [731] [732] [733] [734] [735] [736] [737] [738] [739] [740] [741] [742] [743] [744] [745] [746] [747] [748] [749] [750] [751] [752] [753] [754] [755] [756] [757] [758] [759] [760] [761] [762] [763] [764] [765] [766] [767] [768] [769] [770] [771] [772] [773] [774] [775] [776] [777] [778] [779] [780] [781] [782] [783] [784] [785] [786] [787] [788] [789] [790] [791] [792] [793] [794] [795] [796] [797] [798] [799] [800] [801] [802] [803] [804] [805] [806] [807] [808] [809] [810] [811] [812] [813] [814] [815] [816] [817] [818] [819] [820] [821] [822] [823] [824] [825] [826] [827] [828] [829] [830] [831] [832] [833] [834] [835] [836] [837] [838] [839] [840] [841] [842] [843] [844] [845] [846] [847] [848] [849] [850] [851] [852] [853] [854] [855] [856] [857] [858] [859] [860] [861] [862] [863] [864] [865] [866] [867] [868] [869] [870] [871] [872] [873] [874] [875] [876] [877] [878] [879] [880] [881] [882] [883] [884] [885] [886] [887] [888] [889] [890] [891] [892] [893] [894] [895] [896] [897] [898] [899] [900] [901] [902] [903] [904] [905] [906] [907] [908] [909] [910] [911] [912] [913] [914] [915] [916] [917] [918] [919] [920] [921] [922] [923] [924] [925] [926] [927] [928] [929] [930] [931] [932] [933] [934] [935] [936] [937] [938] [939] [940] [941] [942] [943] [944] [945] [946] [947] [948] [949] [950] [951] [952] [953] [954] [955] [956] [957] [958] [959] [960] [961] [962] [963] [964] [965] [966] [967] [968] [969] [970] [971] [972] [973] [974] [975] [976] [977] [978] [979] [980] [981] [982] [983] [984] [985] [986] [987] [988] [989] [990] [991] [992] [993] [994] [995] [996] [997] [998] [999] [1000]

A sumér–magyar egybevetés nyelvi hátterében két ok áll. A sumér rokonítástalan (genetikai osztályozás) és agglutináló nyelv (típusológiai csoportosítás). A sumért a világ egyetlen nyelvcsaládjába se tudják besorolni, azaz „szabad préda” a működő nyelvcsaládoknak. Nem véletlen hogy a sumért felváltó, a sémi nyelvek közé tartozó akkádot nem rokonítják a magyarral, hiszen abban az esetben az egész nyelvcsaládot is „megkapnánk”, az arabbal, a héberrel, a főniciai [1] [2] [3] [4] [5] [6] [7] [8] [9] [10] [11] [12] [13] [14] [15] [16] [17] [18] [19] [20] [21] [22] [23] [24] [25] [26] [27] [28] [29] [30] [31] [32] [33] [34] [35] [36] [37] [38] [39] [40] [41] [42] [43] [44] [45] [46] [47] [48] [49] [50] [51] [52] [53] [54] [55] [56] [57] [58] [59] [60] [61] [62] [63] [64] [65] [66] [67] [68] [69] [70] [71] [72] [73] [74] [75] [76] [77] [78] [79] [80] [81] [82] [83] [84] [85] [86] [87] [88] [89] [90] [91] [92] [93] [94] [95] [96] [97] [98] [99] [100] [101] [102] [103] [104] [105] [106] [107] [108] [109] [110] [111] [112] [113] [114] [115] [116] [117] [118] [119] [120] [121] [122] [123] [124] [125] [126] [127] [128] [129] [130] [131] [132] [133] [134] [135] [136] [137] [138] [139] [140] [141] [142] [143] [144] [145] [146] [147] [148] [149] [150] [151] [152] [153] [154] [155] [156] [157] [158] [159] [160] [161] [162] [163] [164] [165] [166] [167] [168] [169] [170] [171] [172] [173] [174] [175] [176] [177] [178] [179] [180] [181] [182] [183] [184] [185] [186] [187] [188] [189] [190] [191] [192] [193] [194] [195] [196] [197] [198] [199] [200] [201] [202] [203] [204] [205] [206] [207] [208] [209] [210] [211] [212] [213] [214] [215] [216] [217] [218] [219] [220] [221] [222] [223] [224] [225] [226] [227] [228] [229] [230] [231] [232] [233] [234] [235] [236] [237] [238] [239] [240] [241] [242] [243] [244] [245] [246] [247] [248] [249] [250] [251] [252] [253] [254] [255] [256] [257] [258] [259] [260] [261] [262] [263] [264] [265] [266] [267] [268] [269] [270] [271] [272] [273] [274] [275] [276] [277] [278] [279] [280] [281] [282] [283] [284] [285] [286] [287] [288] [289] [290] [291] [292] [293] [294] [295] [296] [297] [298] [299] [300] [301] [302] [303] [304] [305] [306] [307] [308] [309] [310] [311] [312] [313] [314] [315] [316] [317] [318] [319] [320] [321] [322] [323] [324] [325] [326] [327] [328] [329] [330] [331] [332] [333] [334] [335] [336] [337] [338] [339] [340] [341] [342] [343] [344] [345] [346] [347] [348] [349] [350] [351] [352] [353] [354] [35

A sumér agglutináló jellegét első látásra jól bizonyítja gazdag névszórzás, nyolc esetet ismertek. Megtalálható benne az alanyi–tárgyas ragozás oppozíciója és az igekötők rendszere (bár ezek sok más nyelvre is jellemzőek). A rokonság meletti érvként szokták felhozni a magánhangzó-harmóniát, bár ez is másképp működik, mint a magyarban. Az ómagyar korban egy szómagas (palatális) vagy csak mély (veláris) magánhangzó fordíthatott elő, s a toldalékok kapcsolódása is e szerint történt (*ház-an, kert-en*). A sumérban viszont egy szón belül csak egyféle magánhangzó állhatott (pl. **ama** 'anya', **uru** 'közösség', **numun** 'mag'), s a toldalékoknak a magánhangzóval szembe fordított változata.

De ezek csak tipológiai (szerkezeti) jegyek. A rokonságot a közös, ősi szókincs szabályos hangmegfelelései és a grammatikai elemek egyezése révén lehet bizonyítani (erről részletesen ld. később). Ha megnézzük például a sumér számszó neveket és a névmásokat (azaz az ősi szókincs két fontos halmazát), szembevetve a különbség. A sumér számnevek a következők: 1 *diš, dili, aš*, 2 **min**, 3 *eš*, 4 **limmu**, 5 **ia**, 6 *aš*, 7 **imin**, 8 **ussu**, 9 **ilimmu**, 10 **u**. A személyes névmások rendje: 1. *ngae, ġe*, 2. *zé, ze*, 3. **ane, ene**, 4. **menden**, 5. **menzen**, 6. **anene, enene**. Ugyanígy a mutató és a kérdő névmásokat sem lehet a magyarral összevetni: **ne** 'ez', **ri** 'az'; **a** 'ki', **ana** 'mi'. – Összességében sem a névszók, sem az igék kategóriájában nincsenek olyan egyezések, amelyek anyagi egyezést mutatnának, így a sumér–magyar rokonság tényét ki kell zárunk a tudományos hipotézisek közül.

A sumér–magyar rokonságeszme nem sokkal a sumér feliratok megírása után keletkezett. A 19. század végén voltak kutatók, akik a sumért az ún. turáni nyelvek közé sorolták be (ez később egyértelműen tévesnek bizonyult, s a sumér nyelv igazi tudósai hamar el is vetették). A turánit akkoriban összekeverték az uráli-nyelvekkel, így adódott a követelés: rokonok vagy nem.

A sumér–magyar rokonítás nyelven kívüli oka a dicső múlt keresésében rejlik. A sumér a világ első írásos nyelve, tehát, ha egy ilyen ősi nyelvhez kötjük a mi nyelvünket, akkor máris a „presztízsranglista” élére ugrunk, megelőzve számos világnyelvet. Nem véletlen, hogy ez az eszme az emigráns magyarok körében szökken szárba (elsőként New Yorkban és Buenos Airesben): a hazától megfosztott, gyökér nélkül menekültek a dicső álmvilágban találták meg a vezetőjük az Egyesült Államokban élő Boella Ida és a Buenos Airesi Badinyi Jós Ferenc volt.^[22] Fogatékosságuk, hogy sumérul nem tudnak, a

^[21] Turán eredetileg az iráni forrásokban az ellenséges nomád törzsek földjét jelölte, akik a Kaukázustól északkeletre laktak.

^[22] Munkásságukat itt részletesen nem elemzem, ezt megtette többek között Hajdú Péter *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 178–180. és *Az „ugor–török háború” után*. Gyorsuló idő, Bp., 1977. 42–58) és Rédei Károly *Őstörténetünk kérdései*. Balassi Kiadó, Bp., 1998. 92–103). A legrészletesebben e kérdéskörrel Komoróczy Géza írt: *Sumer és magyar*. Gyorsuló idő, Bp., 1976.

sumér szövegeket nem tudják elolvasni, adataik másod- harmadkézből valók, filológiai pontosságnak nyoma sincs. Csak szóösszehasonlításokkal foglalkozó nyelvészeti munkákban a nyelvészeti pontosság bizonyítása során elengedhetetlenül fontos grammatikai összevetésekre (pl. névszórágok, igei személyragok azonos elemeinek kimutatása) nem vállalkoznak, de a szabályos hangmegfelelések szabályait sem ismerik. A nyelvészeti munkákban, így tkp. minden hangnak minden megfelelhet, szabadon alakul a képzelet végtelen szárnyalásának. Összességében – ha egyáltalán eljutnak nyelvészeti magyarázatokhoz – megelégszenek annak megjelölésével, hogy mivel a sumér is és a magyar is agglutináló, ezért rokonok vagyunk.

A fentebb bemutatott nézetek a legfontosabbak az ún. „alternatív” nézetek közül. Nyelvünket ezeken kívül a világ számos más nyelvével is megpróbálták rokonítani, például a héberrel, göröggel, latinnal, japánnal, angollal, etruszkkal. Sőt, olyan képtelenségekkel is előálltak, mint az újzélandi maori, az indokínai munda, a nepáli magar, a Srí Lankai magar.

4.5. Mindezen nyelvrokonítási kísérletek mellett meg kell említenünk azt a nézetet, amely szerint **a magyar volt az ősnyelv**, minden nyelvek ősatya.

Az már az ősidőkben élt emberek számára is természetes volt, hogy az ő nyelvük az „igazi” nyelv (a görögök a xenofóbia szép példajaként az idegeneket „barbárnyelvű”-nek, azaz dadogóknak nevezték, a szlávok pedig a germánokat némának tekintették), s amikor a nyelvek keletkezésének kérdése felmerült, az is „világos” volt, hogy az övé a legrégebb nyelv.

Amikor a reformáció előtérbe helyezte az anyanyelveket, ennek hozadékként kezdték el dicsőíteni az egyes nyelveket. Például az akkortájt műveltek számító német nyelvészek a korszellemnek engedve „bebizonyították”, hogy a németek a római hódítás előtt németül beszéltek; a német nép első királya János Noé fia volt; a német ősi, mint az egyiptomi; Herkules német uralkodó volt; a német (teuton) nyelv már a vízözön előtt létezett stb. Még korának talán legnagyobb nyelvésze, az olasz nyelvész, az 16. században gazdasági és nyelvészeti munkákat szerkesztett, sőt tett hollandok is. A svéd Rudbek (aki egyébként a 17. század második felének kitűnő tudósa volt) szerint Atlantisz a svédek lakóhelye volt.²⁷

A 19. század első felében működő Horvát István (1784–1866) óta tudjuk, hogy a Biblia nyelve „természetesen” a magyar volt. Horvát életpályája kitűnően példázta az értelmiség „kettős létét”: kitűnő tudós s egyben dilettáns nyelvészkedő. Elismert történész volt, a Széchényi Könyvtár vezetője, a *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóirat szerkesztője, 1837-től professzor, tudományszerkesztő, az orosz nyelvész Ferenc és Révai Miklós barátja. Nagy hazafi volt, s éppen ez a hazafisága csapott át túlzásba, amikor a következőképpen fogalmazott: **ajzatok a magyar nemzet**

²⁷ Hegedűs i.m., 21–22.

legrégebb történeteiből című munkáját, amelyben azt bizonyítja, hogy a világ első népe (és nyelve) a magyar volt. Horvát a **magyar** gyűjtőnév alá sorolja a jász, kun, palóc, úz, vál népeket és a pártusokat is. A magyarokra vezető népek vissza a punok, perzsák, arabok, spaolok, skandinávok stb. „Egy úttal mindazonáltal ez a Magyar História új világosságot von Ázsia, Afrika, és egész Európa történeteire is” – írja.

Elméletének rengeteg nyelvi „bizonyítékát” adja, a **mager, magy-** meket tartalmazó településnevektől kezdve – ma már naivnak minősíthető – etimológiáktól **Babilon** *Bábolna, Ilion (Trója)* tulajdonképpen **Iusvár, Jón-tenger** valójában **Jász-tenger**, a norvégiai **ardhus** tartomány **ar** és **Hus** ország. A pártus magyarázata: „Említsem [...] a Pártus és Magyar vállnak közös ékességét, a párdubórt?” S természetesen a Biblia nyelve is magyar volt. „Pözsög a szentírás mindféle magyar nevektől” – írja. *Árpád, Béla, Szala, Szabad, Simon, Álmos, Aba* mind régi magyar (szittyia) név. Horvát csodálkozik, hogy „Ti éjjel nappal Szent írást olvasó Rokonim, hogyan nem vevétek ezeket észre a sok század alatt?”.

Horvát nézetrendszere és módszertana a romantika lázában égő ósnyelv hívók körében rendkívül népszerűnek bizonyult, sokan igyekeztek újakkal szolgálni az ósnyelv elméletehez. Magyar volt Darius perzsa király **arajos** (*Harkályos*) és Arisztotelész (*Harisnyás Tóth Illés*). Megalopították Karthágót **ard-hágó**), Jeruzsálemet (*Gerő-Sólyom*), *Istókhalma*) és Koppenhágát (*Kappanhágó*), **asoros**

Azt hihetnénk, hogy ezek a megmosolyogtató, naiv etimológiák örökre eltűntek az „őstörténeti csodabogarakkal” (Zsirai Miklós kifejezése) együtt. Éppen ellenkezőleg! A rendszerváltásig ez a nézetrendszer nagyon népszerű volt az emigrációban. A rengeteg képtelenségből itt csak egyet emelek ki. Egy Plessa Elek nevű szerző 1986-ban írt könyvében nem kevesebbet állít, mint hogy az első emberek – az úrból érkeztek, „Pál-Ősű Elek Úr-Ős [azaz ő maga vagy több ezer évvel ezelőtt élt őse?] első földet érésekor a kárpáti tájra, úrhajója Erdélyben, Gyulafehérvár térségében ért földet”.

A rendszerváltás után ezek a nézetek „hazatelepültek” és felerősödtek a magyar mint ósnyelv eszmevilága, hanem a hun/sumér/szittyia stb. ósnyelvben például végeláthatatlanul sorjáznak a következő című előadások: Az ósnyelv (tartalomjegyzék: Az eltorzított történelem helyreállítása. Európai és Ázsiai népek Kárpát-medencei gyökerei. Az ósnyelv. 5 millió évvel ezelőtt. Jézus magyar eredete. A Kánaáni nép magyar eredete. Jézus születése a Kárpát-medencében. Mu kontinens keletkezésünk eredeti helye. Ósnyelv; A magyar ósnyelv és őstörténet, amiről hallgat a tudomány!;

¹⁰⁰ Csicsáky Jenő (1961) szerint egy Mu nevű, Kr. e. 11 542. május 13-án vulkánkitörés által elpusztított csendesóceáni földrész lakói a magyák, azaz ma már a világban szétszóródva megtanították az embereket beszélni és írni.

Itt ért hazugságok a Magyarok őstörténetéből; Nyelvünk az ősnyelv, népünk az ősnép, szubartu az őshazánk; A magyar nyelv egy kódolt kozmikus ősnyelv! Ez általában magyar(kodó) köntösbe van öltöztetve, s aki ezt nem felfogja, az el, nem igaz magyar hazafi...¹⁰²

Mit kifogásolhatunk a fenti rokonítási elképzelésekben? Közös jellemvonásuk, hogy csak a szóegyezésekkel számolnak, sem a hangok szabályos, rendszeres változásait, sem pedig a nyelvtani részrendszerek (ige- és névszóragozás stb.) összefüggéseit (vagy itt éppenséggel össze nem függéseit) nem veszik figyelembe. De a szóegyezések sokszor a véletlen számlájára írhatók, attól, hogy az angol *eleven* 'tizenegy' és a magyar 'fürgé' jelentésű szó hangalakja (leírt) alakja egybeesik, ez még nem bizonyítja az angol és a magyar nyelv rokonosságát.

Kézai Simon munkája révén a néprokonság eszméje bekerült a magyar köztudatba, s a mai napig igen erős a hun-tudat, de a hun-nyelvrokonságnak semmiféle alapja nincs. Való igaz, hogy az ótörök törzsekkel a vándorlásunk során több száz évig éltünk együtt. Nyelvünkbe nagyon sok jövevényszó került be tőlük (írásom elejéről vett hasonlatommal: a finnugor elemek alkotják nyelvünk csontvázát, az ótörök szavak pedig a hús, az izmok egy jelentős részét adják). A magyarság kialakulásában ezek a törzsek fontos szerepet játszottak. De a nyelvünk nem török eredetű, hanem sok török elemet szippantott be. Még távolabb állhat tőlünk a sumér nyelv és néprokonság, aminek az égvilágon semmi alapja nincs.

Tudomásul kell venni, hogy a 19. század második felében a nyelvtudomány önálló, sokak által magas szinten művelt tudományterületté vált. A korábbi századok naiv szóegyezéseit a helyükön kell kezelni, az akkori tudományos színvonal, az akkori módszerek színvonalához kell mérni. A 20. században megjelent műveket azonban már komoly kritikával lehet illetni, a tudománytalanság megbélyegző ítéletét kell kimondani rájuk.

¹⁰² Az alternatív (déliabos) nyelvészetről ld. Honti László (főszerk.): *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2010; Uő.: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2012. 51–232; Keresztes László: *A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában)*. Budapesti Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2012. 1–126; Pusztay János: *Az „ugor-török háború” után*. Gyorsuló idő, Bp., 1977; Rédei Károly: *Őstörténetünk kérdései*. Balassi Kiadó, Bp., 1998. 47–100; Domokos Péter szerkesztette *Uralisztikai olvasókönyvből* (Tankönyvkiadó, 1981); Zsirai Miklós: *Őstörténeti csodabogarak*. 1–26; Hajdú Péter: *Új hazát találtak, őshazát keresnek*. 1–34; Komoróczy Géza: *Adalékok egy jelenség természetrajzához. A sumer-magyar nyelvrokonítás*. 1–10; Maticsák Sándor: *Hunok legyünk vagy maradjunk finnugorok*. Budapesti Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2012. 1–100.

5. A nyelvek tudományos rokonításának alapelvei

Írásom eddigi részeiben a tudománytalan rokonítási kísérletekkel foglalkoztam, és röviden bemutatom azokat a módszereket, amelyek két vagy több nyelv rokonításának meghatározására alkalmasak. Ennek két fő területe van: a szavak és a bennük lévő hangok vizsgálata (ez az ún. szabályos hangmegfelelések törvénye), és a grammatikai részrendszerek (ragok, jelek stb.) feltérképezése.

5.1. A szabályos hangmegfelelések

Ez nem a finnugor összeesküvők által kitalált, nemzetrontó ármány, hanem eredetileg indoeurópai (elsősorban a germán) nyelvek rokonsága leírásának elve. A történetiösszeállító nyelvtudomány kialakulásának hajnalán, Friedrich Schlegel, Rasmus Rask, Franz Bopp és August Schleicher mellett a mesegyűjtő brünni fivéreik egyike, Jacob Grimm (1787–1859) a legtöbbet e tudományterület megszilárdításáért. Ő írta le először azt, hogy bizonyos körülmények között a rokon nyelvek hangjeleiben többé-kevésbé szabályszerűen változnak meg a rokon nyelvek között. Sok ezer év távlatából az lenne furcsa, ha a folyamatosan változó nyelvek között nem változó elemet találnánk. A valaha egy töről fakadt nyelvek hangjai változó módon, szabályos módon változnak. Grimm azt vette észre, hogy a régebbi nyelvállapotot képviselő indoeurópai nyelvek (például a latin, görög, vagy az ószláv) zöngés zárhangjainak **p, d, g** a germán nyelvekben zöngétlen zárhangok **f, t, k** felelnek meg, pl. ószl. *blato* 'mocsár' ~ angol *pool* 'tűz' ~ angol *ten* 'tíz' ~ angol *genu* 'térd' ~ angol *knee*. Egy másik hangtani szabály szerint a szanszkrit, görög, latin, balti zöngétlen zárhangoknak **p, t, k** a germán nyelvekben zöngétlen réshang (*f, þ [th], h*) felelnek meg, pl. ószl. *pitār*, gör. *πατήρ* [patér], latin *pater* 'apa' ~ gót *fadar*, német *Vather*, angol *father* 'apát', gör. *τρεις*, latin *trēs* 'három', balti *tris*, szláv *tri* ~ gót *þreis*, angol *three* 'három', gör. *καρδια*, latin *cor* 'szív' ~ gót *hairtō*, angol *heart* 'szív', német *Herz*.

Hasonló szabályosságok mutathatók ki a finnugor nyelvek sorában is. Egyetlen változás önmagában még nem feltétlenül bizonyítja a rokonságot, csak a **rendszeres** együttese lehet az. Nézzünk meg néhány példát (az érdeklődés kedvéért nem adom meg az alapnyelvek neveit, csak a magyar és a finn adatokat közlöm). Előbb olyan szópárokat válogattam, ahol nincs jelentős változás, pl. *jég* ~ *jää*, *lő-* ~ *lyö-*, *máj* ~ *maksa*, *méh* ~ *mehi-läinen*, *megy* ~ *menni* ~ *mene-*, *méz* ~ *mesi*, *négy* ~ *neljä*, *név* ~ *nimi*,

¹⁰² A nyelv élő organizmus, olyan szabályszerűségeket, mint pl. a fizikában, nem várhatunk el tőle.

¹⁰³ Ugyanerre a tőre megy vissza a **Balaton** szó is.

¹⁰⁴ Önmagában azért sem lehet bizonyíték, mert a hangváltozások az emberi artikuláció általános fonetikai szabályai szerint mennek végbe.

török/angol/német/francia/sumér szómegfeleléseket, akkor ilyen típusú szabályosságokat nem tudnánk kimutatni.

5.2. A grammatikai elemek megfelelései

Hasonlóképpen csak néhány példát említek meg a morfológia (alaktan) rendkívül szerteágazó területéről.

a) Az agglutináló nyelvek egyik fő jellegzetessége a névszóragok nagy száma. Önmagában nem a tipológiai vonás bizonyítja a nyelvek rokonságát, hanem (adott esetben) a ragok közös eredete. A mai finn és a mai magyar rendszerben vajmi kevés egyezést találunk. Azonban, ha nyelvtörténeti módszerekkel „visszahátrálunk” az időben, s rekonstruáljuk az ősfinn és ősmagyar alakokat, akkor sok közös elemre bukkanhatunk, ilyen például a hol? kérdésrőlkő belső helyhatározó ragja, a m. **-an-en** és **-ssa-ssä**. E két elemnek látunk mi köze egymáshoz, holott mindkettőben benne rejlik az ősi, **ala-n** **-n** **-s-na** **-s-nä**). Lényegesen egyszerűbben felfedezhető ugyanez az ősi **-n** **-n** **n/on/en/ön** **rön** (*hajó-n, föld-ön*) és a megkövesedett határozószókban (**enn**, **fenn**, **lenn** **ulko-na** ’kint’, **koto-na** ’otthon’, **taka-na** ’mögött’), valamint az időviszony kifejezésében: *hétfő-n* **maanantai-na**.

b) A mélybe leásva sok közös elemet találhatunk az igei személyragok között is. Első látásra is összekapcsolható az egyes szám első és második személyű **mond-om** **sano-n**, **mond-od** **sano-t**). Bonyolultabb a többes alakok megértése, de nyelvtörténeti ismereteink alapján ez is megoldható. Ugyanígy sok közös elemet találhatunk az igeidők és módok rendszerében, a birtokos személynegozásban és a képzők között is. Ezekre itt terjedelmi okokból nem térünk ki, de talán ennyiből is látható, hogy a nyelvek rokonságának bizonyítása, a nyelvtörténeti módszerek szíves alkalmazása rendkívül fáradtságos (és valljuk be: sok ember számára irodalmi munka. Ennél sokkal izgalmasabb évek/hunok/szittyák kalandos élete és rokonságuk elfogadása, de a finnugor **nyelv**rokonság ennek ellenére tudományos módszerekkel bizonyított tény marad.

²² A nyelvrokonság ismérveiről részletesen ld. Csepregi Márta: *Kérdések a nyelvrokonságról*. In: Csepregi Márta (szerk.), *Finnugor kalauz*. Panoráma Kiadó, Bp., 1998. 9–18; Hajdú Péter: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Bp., 1966; Uő.: *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 105–111; László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2012. 16–50; Rédei Károly: *Őstörténetünk kérdései*. Tóth Kiadó, Bp., 1998. 32–33.

A debreceni cívis népnyelv

Kálnási Árpád

nyelvész, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Használoiról *debrecenyi beszéd* *paraszti beszéd* is említik. Ezzel szemben, aki – paraszt létére – *urason, nem debrecenyiesen beszél, jól disztinálja magát*. A területi korlátok nem teszik lehetővé a cívis népnyelv grammatikájának részletes bemutatását. A cikkben a minden jelenségre kiterjedő leírás helyett csupán a helyi nyelvjárás néhány érdekesebb hangtani, alaktani, mondattani, szókészletbeli (és szemantikai) jelenségéről szólok. Úgy vélem, ebből a vázlatos képből is kitetszik, milyen volt a debreceni népnyelv akkor, amikor a modern életforma a cívis paraszti társadalomban még alig zavarta meg a helyi népnyelv fő sajátosságait. (A nem szakmabeli olvasókra a helyi nyelvjárásról a cikkben szokásos átírás helyett a cikk nyelvi példáiban az ún. nagyolt átírást alkalmaztam.) Mivel az adatközlők zömmel a legidősebb nemzedék tagjai közül kerültek ki, a felvázolt kép nem annyira a 20. század második felének és a 21. század elejének nyelvi állapotához, inkább a múlt évszázad első feléhez kötődik. Azokhoz az évtizedekhez, amikor a cívis társadalomban (is) lezajló hatalmas változások ellenére a hagyományörző (paraszt)családokban még nem volt „stílusma” a nyelvjárásias beszéd. Amikor még sokan vallották a helyi nyelvjárásról, *De szíp debrecenyi beszéd!* Természetesen Debrecen vonatkozásában is elmondható, hogy a legfeltűnőbb nyelvjárás színek elhalványodása, kerülése nem ma kezdődő folyamat.

A/ Hangtan területén a legjellemzőbb az erős ízés: *göríny, gyikíny, isztike* ’ösztoke’, *szíp, kik, níz, beszíl*, sőt: *vesít* ’vesét’, *vizít* ’vizét’. Jellemző, hogy az *ó, ő, é* fonéma helyén rendszerint kettőshangzót ejtenek: *ajtóu, nízőü, apáméi*. Jellemző az is, hogy a *kő, ő* helyén gyakran *ú, ü*. *fúrújuk, kű, gyepelű, hetű*. Köznyelvi ajakkerekítéses hang helyett ajkanyúlás: **orona** **erena** **böllér**: *bellér, sörény*: *seríny* **sör**: *ser, böngészik: bengészik, meghördül: megherdül*, **mély** szópárok: *siláp: suláp, kölönc: kolon*. Néhány szóban **o**-zás, **ö**-zés, **ő**-zés, **ü**-zés (is) tapasztalható: **oskola, ösmer, övedző/evező** ’fakanál’, **ögyelít, üdő**. Egyébként az **ö**-zésnek a legnépszerűbb formája sem él, még a **kö** **ő**-vel váltakozó szavakban sem: **seer, veres, fel** stb. Elhasonulás: *derázs, kajel, kokerda* ’kokárda’. – A mássalhangzó jelenségek köréből elsősorban az erős **j**-zés említhető: nemcsak az **ly** helyén (*fojóu, góuja, ejva*, még **l** helyén is jelen *jány, tajiga, mejj, pájinka, kójika, fejül*). **l** **l** **r** **j** nyújtó hatá-

sa zárt szótagban erős, a meőnyújtott, félhosszú v. hosszú hang mindig egyes aalma, aara, aajtóu, eergeelt leves. A tővégi orrhangok: ny, n ejtése nagy eltéréseket mutathat: pl. bökköny: bökkön, bökkön, bizony: bizon; érdekes a legidősebbek eereeny, deereenyi ejtése. Hasonulások jelenségek: r l salló, pallag, pállug. A kieséses jelenségek közül a j kiesése együtt jár az előtte álló magánhangzó megnyúlásával: nyútóyfa, büti szél, büttől/büjtől, büttös/büjtös ítel, d böjtiréce. l kiesése igen gyakori: az újabb bóyt, böücs, böücsőü, föüd, vóyt, zőüd, hóüd elmegey, eelmegey emegey mellett az időseknél a régibb föüld, vóült, zőüld, hóüld is előfordul. A rül, -tül, -bül rüü, -tüü, -büü is. A mássalhangzók nyúlása szó belsejében különösen személyragos határozószóiban jelentkezik: rullam, tüled; de szótöve szőüllőü, düllőü. A hangűr és megszüntetése a könyelvihez hasonló: fiju, Ferije. A hangűr megszűnhet az egyik magánhangzó kiesésével is: gazdasszony, gazduram, odatták. Más jelenségek: A szóeleji mássalhangzóorlódás feloldása a cívis népnyelvben: pl. gróf: geróuf krajcár: garajcár, skatulya: iskatuja, katuja strimfli istrimfli, trimfli; stelázsi: tellázsi; spekulál: pekulál; strózsák: trózsák; szó belsejében: szerda szereda, kamra kamora, kamara, hangkivetés esztra eszra, ruszli uszli. Szóhatáron: kártyaspiler: kártyapiller. Hangátvetés van az agronómus: agromónus, atka akta, akma ke el gele kocvány: csokány, kupujkó: puhujkó, libikókázik: bilikókázik, szószátyár: szószártya Zöngélenüléses jelenség: gumila da gumila ta, ha zsol ha sol kugli kukli zöngéülés: kugli gugli, lakk lag, kantfal gantfal, kányafa: gálnafa, karaszol: garaszol, kavics. gavics.

B/ szófajok köréből az érdekes példák miatt a határozószók érdemelnek figyelmet. Jelölés általánosan, ehon, elébb-tovább elő (van) 'kéznél van', embertől 'bal kézre', hazunnan, hegyé helyből hovase, idee, ideki, ihon, irányában, irányban jo ra-alra, jobbról balra, kerthátul, kétfelőlről, környes-körül nagyfel, nagyle, néhutt, odaáltal, odabe, odaelő, oda-ki, odale, odaté, túlnan/túlneen/túlnét, ungon-erken b) időt: akkorna, sakhamarosan, egyenesen 'azonnal', egyszeri en élethosszig, estenden, eszten-dőre, hajdaná an-danában, hajdináromban, hajdinban, helyel-helyel, holtig-halálig, igyók 'rögtön', izrom an 'alkalommal', kakukna kor/kakukknapiján, későbben/későbbet kijövöre, kivilágos-kivirradtig kivirradtig, mikortájban, mindétig, minduntig, mostantájt, napestig, napfeljöttig napvilágon, ősidőktől, régecskén, régenében, régentől reggelente reggeli en, sohana kor, tavaszán, továbbat, virradóra. c) különféle elvontabb (állapot, mód stb.) körülményt: agy-a-főbe, ajncvájra, áperre/áperre általjában, átabotában, alássan, állatjára, apródonként agolyszemre 'szemmérték szerint', akli akli csőstül, doszt, dosztig, dosztig-szartig, döglésig dugig, dülásig, dülős(en), dütős en egyáltaljában egyhamarjában, egyhúztomban, egysorjában, egyszéltében, egyvégtében, éhomra, émedten, félbe-szer e, fenneden, fennen, feszt, fikszumfertig,

cál/kóringál, kötődik/kötőzködik, kurgál/kurgat, kurkász. névszóképzők területéről: **at**-**et** gyakori (és szokatlan) az *-ás/-és emelítet, emelintet* 'emelésnyi', *sütet, dugat* gyakoribb, mint a köznyelvi *égedelem, nyugodalom, -ék: nyomtaték, nyomaték* 'nehezék', sajátos szóképzés eredménye a *(zsiros) szódány* '(zsiros) szóda'. Jellemző az **-s** képző *ga* használata: *csálás, csürhés, punás, falós, aprós, keresztkomás, kocaherés, kojtos, kövecseges, kótyalagos, kapciás, buckós, zsengecs, drágás, komédiás, kenőssasszony; -ú/-ű* képző hiánya: *nemzetiszín* 'nemzetiszínű', **kojtszag** 'kojtszagú'. Kicsinyítő képzők: **sa**-**se** **Mar****sa**, **Bor****sa**, **-i**, **-ari**, **kuszi**, *kupori, kóbori, Jani, nagyravágyi, sikari, sikuci/siguci, -us **us**, **Menyus**, *-kó/-kő: vaskó, haskó, Jankó, -ók/-ők: Erzsók, pofók, -ka **ke**: *szánka; -ság/-ség: u* **lyaság** 'pulya életkor'. Melléknévképzőknél helyet jelölő alapszón **-i** **si** **martinkási, tanyasi, alvégesi**. Fosztóképző: **sikeretlen** 'szaporátlan'. A melléknévi igenév képzője főnévi használatban zártabb lehet: *seprű, fűrűlyuk*, érdekes alak a *favágító hely* és a *befejlesztett befojleszt* Képző helyett olykor körülírást használ a nyelvjárás: *boldogállat* 'várandós', *nagydóugát végezte, nagydóugozott* 'szart', *kisdóugát végezte, kisdóugozott* 'pisilt'. **IV. Szóösszetételek** Az alárendelő összetételek körében: a jelöletlen tárgyias főnévi igenévi utótagú összetételek gyakoriak: *búzafűszedni, lánykérni, sártaposni, szénakaszálni, za* **aratni** Testrészeket jelölő birtokos jelzős összetételeknél gyakori az előtagon és utótagon egyaránt birtokos személyraggal jelölt nyelvtani viszony: *kezeszára, mellebimbója, nyakacsigolyája/nyakacsigája, seggekorpása, seggelyuka, seggepartja; térdekalácsa*, egyéb: **nevena** **ja** Csak az utótagon jelölt viszony példái között sok olyan van, amelyben az **isten** előtag szerepel: *istenáldása, istenátka, istenbaglya, istencsapása, istenfája, istenharagja/istennyila, istenlova, istenmadárkája, istenmarhája, istenverése*. Egyéb példák: *barátfüle, bárzsánybikája, bélszínrongyosa, bélszínvastaga, bélszínvékonya, címerplattja, ekeszarva, farsangfarka, kemencealja, kemencefeneke, kemencecszája, kenyérbéle, kenyérdúca, kenyérhaja, királynégyertyája, koldusesernyője, köldökremeke, körömhegye, kútfarka, kútgárgya, kutyafüle, kürtőszája* **láda** **fia, lucaszéke, püspökfalatja**. Egyszerű szóban: **tom** **ora**, **tomporája**. – Mellérendelő összetételek (ikerszók, álikerszók, laza szerkezetű összetételek, valódi mellérendelő összetételek) különböző típusaira példák: *béceboca, bicebóca, ikres*-*okros, illeg*-*allag* **akk** **akk**, **ele** **ula**, **iri** **uri**, *cókmók, csihépuhé, siri **iri**, *fánton-fánt, himmihummi, inde **inde**, **inge** **inge**, **ireg**-**forog**, **i** **kí**-**vi** **kí**, **i** **sog**-**vi** **sog**, *locsfecsi, mórabóra* **retyerutya**, *setesuta, sili* **sala** **si** **su** **sükebóca**, *tébláb, tárétoppo*, *töremora, tiritarka, hi* **rihu** **ri**, *hibihabókás, hidrihadri, hilinta* **alinta**, *hinta* **alinta**, *hindrehandra, liblából, licsilocsi, licslocs, locsfecs, likitlakat, lig* **lóg**, *limel* **lomol**, *lo* **sog** **le** **seg**; *kehel* **kahol** **kutat** **fitet**, *nyiszeg* **nyoszog**, *hévvel* **lével**, *híre* **hangja**, *éjnap, hányt* **vetett**, *félbe* **szer** **e** **hegy** **völgy**, *hímez* **hámoz**, *teddide* **teddoda**, *vér*****

rel-bottal, idébb-odább. **V.** szóalkotás ritkább módjai: Szóelvonás: kopsztólé: koppelé, bugyelláris: bugyellár Szóalakkeveredés: szelekótya (szeleburdi x kelekótya), rombál **romol** rongál szerbál **szürcsöl** hörböl Népetimológia: agronómus: ugrómókus, **konduktor** **kunduktor** **VI.** Ragozás Igeragozás: izalmas jellegű magázó beszédben nemcsak az ikes igékben (tessik, aluggyik), hanem az iktelen igék felszólító módjában is jelentkezik **-ik** aggyik, mennyik, csinájik, jöjjik, legyik, tuggyik, haggyik, csepegik, üjjik le stb. Ezt már a régi igény nyelvhasználat is igyekezett elkerülni: Aggyik mán egy kis kenyeret! A gyik a jukba lakik – válaszolta az anya a kisfiának. Ennek visszahatásaként frazémában előfordul, hogy a köznyelvi ikes igét iktelenül használják: *Ami kís, nem múl.* Tárgyatlan ige tárgyas ragozásban: talán idevehető a (a ló) *sántíttya a lábát. nyeríti a csikóuját.* (Jelentéssűrítő szószerközet: 'nyerítéssel hívja'.) b) Névszóragozás: Névszók jelei közül érdekes az *-é* *Kiék ezek a marhák?* Főnevek fokozása: **emere**, *kutyább.* A birtokos személyrag **-i**, **-ji** formában szó végén nem jelentkezik, tehát **kezi**, **feji** **keze**, **feje** hallható. (De toldalakok előtt **kezit**, **fejít** **kezihez**, **fejihez**.) A többes szám harmadik (T/3) személyű birtokos személyragok magázó hangzója nyí *fájok*, *kertyek*, *fűsűjök*. A névszói viszonyragozás köréből megemlítendő, hogy a köznyelvi **-hoz**, **-hez**, **-höz** ragcsalád a hajdújárásban, így Debrecenben is **-ho**, **-he**, **-hő**: *állomásho*, *fejihe*, *kűhő*. bak (és iskolázottabbak) azonban a köznyelvi formákkal élnek.

D/ mondattani jelenségek közül említést érdemel a szórendnek az az általános jellemzője, hogy a mondatok gyakran kezdődnek töltelékjellegű határozószóval: *hát, osztán, osztán hát, akkor* **-fele** toldalék használata: **A fele** nézőutó a köznyelvben is sok határozószóval alkot összetételt: *befelé, idedefelé, errefele, kifelé, lefelé* stb. Nyelvjárásunkban igekötőhöz járulva a **-fele** a cselekvés folyamatosságát lezáratlan, befejezetlen voltát érzékelteti: *szedte az almát lefele, rakta a szalmát összefele, kaparta kifele, folyt a búza kifele, ölögettük megfele* stb. A kötőszók köréből: az **aki** és ragos alakjai nemcsak személyekre, hanem egyéb dolgokra is utalhat **a tehen, akít vettem** és a nyelvjárásban ritka, helyette inkább a *meg, osztán, akkor* stb. használatos. A **ha** 'hőnem' jelentésben **em szar, ha kaka** *Ez nem úr, ha mazur hiába* hsz 'bár, noha' jelentésben is előfordul *Hiába reformátusok vőütünk, bementünk a katólikus temlom a is* Mondattani jelenségnek (is) tekinthető a cívis népnyelvben színtén előforduló jelenség, hogy némely ikes ható ige feltételes jelenét főként egyes szám 1. személynél óhaj, vágy, szükség kifejezésére is használják akkor, ha a cselekvés, történés, folyamat nem csupán az óhaj tárgya, akarátának, tevékeny közreműködésének is része van: *alhatnám/alhatnék, ehéném/ehetnék, ihatnám/ihatnék.* Rokon kifejezése a birtoklást kifejező részeshatózó (dativus possessivus) szerkezet: **nelki** **mehetnékje van**, *(nekem) ehetnékem van, ihatnékom van, szophatnékom van.* Sőt az iskolázatlanok beszédében a h

gazdagsága népi íróink nyelvi gazdagságához közel jelölhető ki. Egy másik adatközlőmnek, a gazdálkodó Nagy Jánosnak a nyelvhasználata a képi látásmód tekintetében mutatkozott az átlagot messze meghaladóan egyéninek. – A dőlt betűk ceni népnyelvi szókincs lehetséges több szempontú vizsgálatából a *jövevényszavak idegen szavak* vizsgálata tűnik a legfontosabbnak, hiszen ebben közvetlenül tükröződik az a történelmi–művelődéstörténeti–gazdasági viszony, amely a magyar és kézműves társadalmát, gazdaságát a múlt század közepéig jellemezte. A művelődés területén a *latin eredetű jövevényszavak és kifejezések*, a sokoldalú gazdasági és művelődési kapcsolatok vonatkozásában a *német jövevényszavak*, a pásztorkodás területén a *román eredetű jövevényszavak* vallomása a legtanulságosabb. Lássuk az egyes kategóriákat!

A latin eredetű jövevényszavak és kifejezések főként a kollégiumi deákos műveltség révén terjedtek el a civis népnyelvben. Néhány azonban megmaradt a Református Kollégium falai között, így a diákélethez kapcsolódó szavak: *apparitor*, *cétus*, *diakonissza*, *egzámen*, *kalkulus*, *kápsálás*, *konviktus*, *legáció*, *legátum*, *szénior*, *kontra-skrita*, *mendikáns*, *szupplikálás*, *szupplikáns*, *szupplikáció*; mások szélesebb körben is ismertté váltak: *advent*, *ámbitus*, *amerikánus*, *árenda*, *árkus*, *benfites*, *csízió*, *deáku*, *deákflastrom*, *deáktóga*, **demokrata** (gör.): *demokáré*, *dena*(turált), *diéta*, *diktum-faktum*, *disztingvál*: *disztingál*, *familia*, *februárius*, *fírmamentum*, *fiskális*, *januárius*, *kádencia*, *kommissió*, **komunista**–**komonista**, **komanista**, **komitenia**, **konduktor**, *legátus*, *nótárius*, *pádimentum*, *pedellus*, *penicilus*, *planéta*, *prepa*, *prépostkodik*, *presbiter*, *presbitérium*, *prézsmítál*, *principális*, *prókátor*, *regula*, *rezidencia*, *spekulál*, *szocialista*: *cocilista*, *cucilista*, *testamentum*, *vákáncs*, *vákáncsos*. Egyéb adatok: *egzekúció*, *fidibusz*, *kóperta*, *kóta*, **asszus**, **sesta**, **szutilis**–**szuktilis**, **uktilis**, **uktilos** vehető a műveltebbek olyan megnyilvánulása, mint *Belelíptem egy kániszmérgába* 'canis merda; kutyaszar', vmint néhány frazéma is: pl. **Amit szad**–**uiternek**, *azt nem szabad az ökörnek*. *Mindenre tud kádenciát*. *Nyakába van a római járom*. *Nincsen dátom*, *nincsen látom*.

A német nyelvű osztrákokkal) a civis társadalom nem annyira a mindennapi személyes, ill. közösségi szintű együttélés keretein belüli történelmi–politikai–gazdasági helyzet (Habsburg Birodalom, Monarchia, közös hadsereg, katonai beszállásolás, kereskedelem, ipar stb.) megszabta körülmények között. A gazdasági kapcsolatok emléke a lótartáshoz kötődő *németől*, *németgyelől*, *németzabla* terjedésükben bizonyára a beszállásolt katonaságnak is szerepe volt. A pásztorkodás területéről a *németjuh* 'meráni juh', a divat területéről a *németszabó*, *németnadrág*, *hózentráger*, a kertkultúra területéről a *németszegfű* említhető. Egyéb: *némethas* 'hasmérés'. – A német nyelvi (eredetű) szókincsre különösen a kézműipar, a céhes (kis) mesterségek területéről (*asztalosmesterség*, *kőművesmesterség*, *tímármesterség*) van számtalan példánk. Ezek azonban

csak tágabban tekinthetők a cívis népnyelvi szókincs részének. Jobban számítá-
ba vehetők a közös hadsereg nyelvének az idős (férfi)lakosság által is ismert
frájter, fűrer, cugszfűrer, sarzsi, mars, dekung, alarm, a-
riktol, cibak, egrecíroz (egzecíroz), fesztung, kvártély, priccs, prófunt, szungabé,
kursmid, komendíroz, komizmundér, konstábler, gyalogrukkoló, kerdáj, komher,
reglama, regruta, standbeli, strózsák, szalutál és az újabb flíger, flígerinduló
Ismeretes, hogy alsóbb szintű társalgási nyelvünkben a 19. század második felé-
től jelentkezik sok német eredetű lexikai elem, köztük több olyan, amelyeket a
német nyelv csak közvetített. Ez az erőteljes német hatás megfigyelhető a cívis
népnyelvben is, hiszen a helyi nyelvjárás német eredetű szavainak száma kor-
szakunkban jelentősnek mondható. Mindez szorosán összefügg azzal a gyakori-
tias szemponttal is, hogy a német nyelv bizonyos fokú ismeretét sok cívis cs-
ládban fontosnak tartották. A serediákat német szóra küldték, a tehetősebbek
(főleg a kereskedőcsaládok) gyermekük mellé nevelőkisasszonyt fraj frajla
frajlajn fogadtak. Az alábbiakban közel sem a teljesség igényével bemutatott
példák között megtalálhatók a mindennapi életnek, a társadalmi életnek, a tár-
salgási nyelvnek, a korabeli divatnak (öltözködésnek) a szavai, a cívis konyha
elnevezései, ételnevei stb. (ábécérendben). Ilyenek pl. az ájncvájra, áncig-
vácig, ándung, aufhibli, aufzacc, bili/serbli, blájmontozik, brifung, buté-
lia/butella, cakompakk, copf, cugehör, cugpánt, dauer, diakonissza, eszcájg,
facér, fájin, fájront, fals, fals ferslóg, ferslusz, fertig, fikszíroz,
fikszumfertig, firhang, fluszpapír, forcimmer, forhand, forspont, frász, früstök,
fufru, furtonfurt, fuszekli, geseft, grájfol, grenadírmars, grund, grupp,
húzentróger, ispiláng(?), jáger, kamásli, kapszli, kaskétli, klájszter, klavír,
klavíroz, klimpíroz, kolmi, kolmíroz, krinolin, krispin, kródumpraj,
krügerkrumpli, kucséber, kuffer, kugli, kuglóf, kriikk, kunde, kupcihér, kupleráj,
kvártély, kvaterká, laj, ler, liferás, lóf, lófsritt, luft, mandzsetta, onkli,
ószlag, papundekli, pintli, plezúr, pruszlik, rajthúzli, reskontó, retirál, rigli, ring-
lispil, róst, sallang, sitt, slafrok, slájér, slambuc, snájder, snellzider, spájz, s-
ar-
hert, s es spiller, spór, spriccol, spród, sprudli, srég, sróf, sróf stafíroz,
stafírungrung, stamedli, stand, stangli, stani, stantung, stelázsi, stempli, sterc,
stikkes, stimmel, stósz, stráf, strimfli, strumpándli, studíroz, subick, sublót, sukk,
surc, svindler, trinkgeld, trinkol, tróger, untercikk, vártapiszli. –
többoldalú viszony nyelvi emlékének tekinthető néhány a németekkel (osztrá-
kokkal) kapcsolatos frazéma, csúfoló is. Gúnyos felszólítás: Óuf, aki nem gróuf!
Tréfás figyelmeztetés: Ne ácsorogj, mert a nímét hozzád köti a lovát! Szólásh-
Beszilhecc neki, mint a beteg nímeknek: hiába beszélsz neki. Szólás: Hun-
cut a nímét: az mondja, akit (pl. vásárban) be akarnak csapni. Rigmus: Addig
iszunk mi kettecskén, míg a nímét nem szánt kecskén. Míg a nyúlbul nem lesz
jáger, krinolinbul hóuzentráger.

A cívis népnyelv *román eredetű szavainak* fogalomköri csoportosítása érdekes gazdaság- és művelődéstörténeti tanulságokkal jár. A tiszántúli fejőjuhászat fejlesztésében a románság komoly szerepet játszott. Ennek nyelvi bizánci nyitka a pásztorkodáshoz kapcsolódó gazdag jövevényszóanyag is: tiszáégre *bacsó*, ruházatra a *ohaj*, *ondra*, és talán a *kozsu* pásztorépitmé megnevezése a *dranga*, *esztena*, *esztrenga*, *hodály*, *kalyiba*, *kosár*; és *cankózik*; tejtermékek és tejes ételek neve *gulászta*, *palacsinta*, *zsendi* juhajták megnevezése a *berbécs*, *cap*, *purzsa*. A románságnak a kukoricatermesztésben, főleg a kukoricának az emberi táplálkozásban játszott fontos szerepét jelzi pl. a *málé* és összetételei (*málélepény*, *máléliszt*, *málépuliszka* stb.). Más fogalomkörök, így természet növény a *fuszulyka* elki élet, népi babona, orvoslás: *draku*, *kotránc*, *murit forsitos* személyeket *ficsúr*, *more*, *ereutty*, *oronty*, *crunkuj*, *ulya*, *vankuj*. Egyéb: *csokány*, *dohat*, *drugán*, *eszkábál*, *gárgya*, *hasura*, *kaláka*, *kukuca*, *lingár*, *puca*, *utina*, *szak-mányzsuka* *inde-unde*, *odáté*. A román eredetű szavak közül néhány köznyelvi, regionális köznyelvi szintre jutott, pl. *málé*, *more*, *poronty*, *puca*, *ulya*. Néhány frazémában is megjelenik, pl. tréfás rosszkívánság: *igyen el a draku/kotránc!*: vigyen el az ördög!; szólás: *Akár inde, akár unde*: akár így, akár úgy. Szókapcsolatban: *forsitos* mondas.

F/ A cívis nyelvi szókincs *jelentés* vizsgálatának területéről is csupán néhány témakör felvillantására van lehetőség. A kiválasztott szócsoporthoz a hangulatfestő szavak, ill. a magas-mély szó párok. Bennük, mint a köznyelvi, a szavak hangalakja és jelentése között nem formális, hanem reális összefüggés állapítható meg. Hangutánzó szavak: *durr*, *kucu*, *óbégat*, *susog*, *nyávog*, állatnevekben: *kakukk*, *ityalatty*, *se*, *kihe* *etel*, *kilottyán*, *kvartyog*. Hangulatfestő szavak: *cábár*, *cafat*, *cafska*, *cafrangos*, *cécózik*, *cefet*, *cocokodik*, *kilókkecol*, *kipirtyant*, *kipödörít*, *kötyfötöl*, *kriukk*, *kuhajdán*, *kuncsorál*, *szelekótya*, *tyutyumutyu*. Magas-mély alakpárok: *bödön-bodon*, *göndör-kondor*, *kever-kavar*, *kölönc-kolonc*, *küszönöz-kusztonoz*, *kilötytyen-kilottyán*.

(A cikkben előforduló fogalmak bővebb kifejtése, magyarázatát a szerző *A debreceni cívis élet lexikona* című munkájában. Elérhető a Debreceni Református Kollégium honlapján: silverdrk.hu)

A földesúri hatalomtól és befolyástól már a 15. század folyamán olyannyira megpróbálta függetleníteni magát Debrecen városa, hogy 1502. évi ünnepélyes tiltakozását fejezte ki írásos formában a váradi káptalan előtti Ambrus plébános, akit a városi tanács saját akaratából nevezett ki a plébánosi székbe, Korvin Jánossal, a város földesurával is megerősítette magát. A földesúri tekintély tehát valamilyen formában továbbra is megmaradt.

A város vezető testületéről az első közvetlen írásos feljegyzésből maradt ránk, ami azért is jelentős, mert ez lényegében egybeesett a reformáció debreceni kibontakozásával.¹ Eszerint az előjáróságba esztendőnként a főbíró mellé 12 esküdt bírót (jurati iudices) és 66 szenátort választottak. Ezt maga a tanács határozta így el, de érvényesítéséhez – mivelhogy földesúri mezőváros volt – szükséges volt a földesúri jóváhagyás is.

A városi önkormányzat fejlődésének újabb fontos állomása az 1694. évi statútumban került rögzítésre. Ekkor különült el a *kistanács* – amit később *magisztrátusnak* – a *nagytanáctól* vagy más néven *Választott Hites Közönségtől* a *nagytanácsba* az utcák (platea) képviselői kerültek be, akiknek a száma 50–60 fő között mozgott. Közülük kerültek ki a *kistanács* tagjai, a 12 szenátor. A két testület közül a magisztrátus tett szert nagyobb rangra és befolyásra, mivel a város valamennyi érdemi ügyében a főbíró elnökletével ők döntöttek. A városi önkormányzatnak ez a fajta szerkezeti tagoltsága lényegében 1848. évi Ezután viszont az 1848. évi 23. tc. rendelkezéseinek megfelelően új, modern városigazgatási rendszert vezettek be, amelyikben már megváltozott a képviselői rendszer, elajdonképpen az igazságszolgáltatás és a közigazgatás is elvált egymástól.

17–18. században éppúgy, mint a 18. században a város legfőbb vezető testülete a lakosság vékony felsőbb rétegéből került ki, azokból, akik polgárral rendelkeztek és a vagyonszeírások tanúsága szerint jobb módúak voltak. A magisztrátus tagjaivá csak mélyen vallásos érzületű képviselőket választottak. A reformációtól kezdve a 18. század közepéig a városban a protestáns, közelebbről református hitűek voltak. A város ugyanis ekkor még egyvallású, református „városállam” képét mutatta. Egy 1785-ben készült összeírásból pedig még az is kiderül, hogy a tanácstagok mindegyike keresztyén életet élt, szófogadók és engedelmes polgárok voltak. A tanácstagok nemcsak a valláserkölcsi normák

¹ Gábor: *A Debreceni Református Ispotály Története 1529–1848*. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalat, 1997.

² Rácz István: *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, Budapest, Egyetemi Kiadó, 1997. 86.

³ Rácz István: i.m. 102.

⁴ Rácz István: *Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása*. Forrástanulmány. DMÉ. 1997.

tartották be, hanem a templomi szertartásokon is testületileg részt vettek. A tanács 1697-ben olyan határozatot hozott – 1698-ban megújította – a Választott Hites Közönség tagjai közül nem jelenik meg az istentiszteleten, vagy nem a számára kijelölt helyen ül, három forint pénzbüntetést köteles befizetni.

Az alamizsnaadást szintén kötelességüknek tartották. A városban a segélyezés az egyházi és polgári kötelezettségek közé tartozott. Az adományozásban a magisztrátus járt elől jó példával. Nem akármilyen összeggel támogatták a Kollégiumot is.

A tanácstagok kapcsán kiemelni iskolázottságukat érdemes lehet. A szenátor egy vagy több idegen nyelven beszélt. De a Választott Hites Közönség tagjainak is mintegy 60 százaléka ismert egy-két idegen nyelvet. Ez természetes is volt, mert sokan a Kollégium peregrinus diákjai közül kerültek ki. A tanács biztosította a Kollégium színvonalának megőrzéséhez és emeléséhez elengedhetetlenül szükséges külföldi egyetemjárás költségeit a legkiválóbb diákok peregrinációnak kettős célja volt: a peregrinusok előadásokon elsajátították a legmodernebb tudományos eredményeket, ugyanakkor megvásárolták és hazahozták a legfontosabb külföldi szakkönyveket. A modern európai szellemiséget tehát két csatornán is áramoltatták Magyarországra és az anyaintézménybe. A 18. századi híres főbírók valamennyien tanultak külföldi egyetemeken. Éppen abban az időszakban, amikor a valláspolitikai küzdelmek felerősödtek, Debrecen város kegyuraságának az ügye is a nagypolitika szintjén napirendre került. A későbbi főbírók és szenátorok ugyanolyan szellemi poggyással tértek haza, mint a kollégiumi professzorok. Ezek az előjárók pedig nagy patrónusai lettek a későbbi peregrinusoknak, akik nemcsak pénzügyi támogatást nyújtottak szakmai útmutatással is szolgáltak feléjük. Külföldön eltöltött idő nemcsak a nyelvtudás fejlesztését szolgálta, hanem többek között jogi-városigazgatási elméleti alapokat is szereztek, aminek a városdiplomáciában jó hasznát vették.

¹ Rácz István: *Az ország iskolája*. Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai. Debrecen, 1995. 159.

² Rácz István: *Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása*. Forrástanulmány. DMÉ. 1980., Debrecen, 1982. 157.

³ Bölcskei Gusztáv: *A kezdetektől a városi iskola beolvasásáig*. A Debreceni Református Kollégium története. Budapest, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988. 14–15.

⁴ Komoróczy György: *A városigazgatás Debrecenben 1848-ig*. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 13–14.

⁵ A peregrinusok közül többen külföldi útjuk során közvetlenül leveleztek a város főbírájával. Többek között Budai Ézsaiás. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei*. Akadémiai Kiadó, 1988–1990.

A reformáció első két évszázadában külön debreceni református egyház nem jött létre. Valójában szükségtelennek látszott. A város neves helytörténésze állítja: „A város neves helytörténésze állítja: „valósággal egy test, egy lélek, egy fő alatt élő szervezet volt”. Majd hozzáfűzi: „Valóban sajátos egyesülése, összeolvadása volt az a kor a politikai és vallási társulásnak. Egyfelől a városra úgy reá nyomta a maga bélyegét a puritán kálvinizmus, hogy találon hasonlítják Debrecennek XVI. és XVIII. századbeli életét az ó-szövetség theokrátiához. Másfelől a város a látható egyházat mintegy beolvastotta a maga kebelébe. Az egyház intézményeit, jogait és kötelességeit a város a maga számára vállalta át...”¹⁰²

Debrecenben tehát a magisztrátus nemcsak a város, hanem az egyház vezetését is ellátta. Az egyház főgondnoka – noha van ellenkező példa is – a város református vallású első tisztviselője volt.¹⁰³ Éppen ezért a világi és egyházi életet sohasem egymással konkuráló hatalomként lépett fel, hanem egyik a másikat erősítette, esetenként kontrollálta.¹⁰⁴ A világi és egyházi kormányzás egymáshoz való viszonyának kérdésében is a kálvini szemléletet követték. A világi és egyházi kormányzat szervezete is jelentős hasonlóságot mutat Genf korabeli városvezetési struktúrájával, amelyet leginkább a Servet ügy tárgyalása kapcsán lehet megismerni.¹⁰⁵

Kálvin korában a társadalmi élet és az egyházi élet meglehetősen átfedte egymást. A város egyház és az általa közvetített üzenet számottevő hatást gyakorolt az egész társadalom működési rendjére. A városi élet áthatotta a világi polgári közösséget. Kálvin tehát a kor elismert gyakorlata szerint kért magának beleszólási jogot a polgári élet folyásába. A városi magisztrátus pedig kihasználta Kálvin alapos jogi képzettségét és megbízta őt a világi-polgári törvények megalkotásával.¹⁰⁶ Ez az a pont, amikor elérkeztünk oda, hogy megvizsgáljuk, milyen szemlélet jöhetett át, vagy jelenhetett meg a debreceni református városkormányzásban a reformáció utáni századokban. A francia reformátor teológiailag és politikailag egyaránt érvényesülni látta Isten hatalmát az

¹⁰² A debreceni város és a debreceni egyház egysége. Debreceni Protestáns Lap, 1903. március 14.

¹⁰³ Példának okáért Domokos Lajos ugyan 1786-tól nem viselt városi hivatalt, ám az egyházi főgondnokságot egészen haláláig megtartotta. Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme*. Debreczennek királyi városi rangra emeltetésétől (1693) a mai időkig. Debreczen, 1872. 893.

¹⁰⁴ Bölcskei Gusztáv: i.m. 15.

¹⁰⁵ Míg tartozik ide ez a kérdés, de érdemes megemlíteni, hogy Kálvin elmarasztalása a Servet ügyben mennyire téves, felületes és túlzott sokak műben.

¹⁰⁶ A. Uzogány Dezső: *Kálvin állam- és társadalomszemlélete*. Magyar Tudomány Magyar Tudományos Akadémia folyóiratja.

emberi társadalomban. Hogy tőle pontosan mit vettek át a debreceni városatyák vagy döntéseiket milyen szemlélet befolyásolta, azt teljes pontossággal kimutatni nem lehetséges, de nyilvánvalóan látszik az a szigor, amely közelítő értelemben átütött az ítéleteikben. Érdemes tehát megismerni a kálvini elveket, hogy értsük a debreceni atyák magatartását. Most csak fölvezetjük, miként látta a reformátor a keresztyén életszemlélet és a közösségi kormányzás viszonyát.

Kálvin kiindulópontja

Az említett két területet Kálvin határozottan megkülönbözteti. E két terület más-más viszonyban áll az elsőbelső ember nézőpontjából is kifejezésre jut: „Már korábban is utaltunk rá, hogy az ember életében kétféle kormányzás van. Az egyikről, amely a lélekben, vagy a belső emberben székel, és az örök életre vonatkozik, másutt már eleget szóltunk. Ez alkalommal azonban szólnunk kell valamit a másikról is, amely csupán a polgári intézményeket és a külső erkölcsi jogrendet érinti”.^[1] Kálvin tehát úgy véli – mai kifejezésekkel élve – a „lelki hatalom” az ember mindenkor lelkiségét hivatott szolgálni, míg a „világi hatalom” tevékenysége a polgári kormányzatra és a külső erkölcsi rendre vonatkozik.

Másfeladat adatott a két terület képviselőinek. A „lelki” és a „világi” alapvetően különböznek egymástól, de a „lelki” nem ellenkezik a világgal, legfeljebb abban az értelemben, hogy a kettő nem zárja ki egymást, sőt, azok egymásra vannak utalva. A világi kormányzás feladatának és a lelki élet területének viszonyát tekintve Kálvin az **institúció**-an a következőket írja: „De ahogy az imént leszögeztük, hogy a kormányzásnak ez a neve különbözik Krisztus lelki és belső kormányzásától, úgy tudnunk kell azt is, hogy ettől még nem ellenkeznek egymással. Mert míg a lelki kormányzás bizonyos mértékig már itt a földön elkezd bennünk a mennyei országot, és valamiképpen már e halandó és elillanó életben előre jelzi a halhatatlan és romolhatatlan boldogságot, addig a polgári kormányzás célja az, hogy védelmezze az egészséges kegyes tanítást és az egyház jó állapotát, életvitelünket egybeigazítsa az emberi társadalommal, hozzászabja erkölcsünket a polgári rendhez, békességet szerezzen egymás között, s fenntartsa a közbékességet és köznyugalmat”.^[2] Azaz, a „lelki” az örök életre készít fel, míg a „világi” feladata az, hogy biztosítsa Isten külső tiszteletét, megőrizze a közösség igazi tudományát, oltalmazza az egyház állapotát, a polgári jó rendet

^[1] Kálvin, János: **institúció** (Ez Kálvin fő műve.)

^[2] Kálvin, János: **institúció**

hez igazítsa a keresztyének életét, és szavatolja az emberek egymás közötti béke-
ségét.¹²⁷

Kálvin számára a két tényező egymást feltételezi. Ez a következőt jelenti: egyrészt Isten országának, Isten igéjének a terjesztése békés és nyugodt körülményeket kíván, ugyanakkor a világi uralom és a béke fenntartása nem nélkülözheti az erkölcsöt, mely isteni eredetű.

A két terület egymáshoz való felelős viszonyát értelmezi, illetve a 1539-es római zsinat a „világi kormányzat” magasztos hivatása is. *„Mind közül a leghíresebb lókus Pál buzdítása, amelyben Timóteust kéri, hogy nyilvános könyörgéseken imádkozzanak a királyokért, s nyomban hozzáfűzi a magyarázatot is: hogy uralmuk alatt csendes és nyugodalmas életet éljünk, teljes istenfélelemmel és tisztességgel. Ezekkel a szavakkal ajánlja védelmükbe és oltalmukba az egyház állapotát. Ezt a gondolatot minden egyes elöljárónak szüntelenül észben kellene tartania, hiszen jelentős mértékben serkentheti szolgálata végzésében, és kiváló vigasztalást nyújthat könnyítve a feladatok teljesítésével nyilván együtt járó sokféle és súlyos nehézséget.”*¹²⁸ Mindez pedig nem csupán magasztos hivatást, de roppant felelősséget is jelent a hatalmon lévők számára. *„Mert milyen nagy feddhetetlenségre, józanságra, jóságra, mértékletességre és tisztaságra kell törekedniük azoknak, akik tudják magukról, hogy az isteni igazság szolgálatára rendeltettek! Miben bízva engedhetnék, hogy igazságtalanság történjen az ítélszéken, amelyről azt hallják, hogy az élő Isten trónusa? Miféle merészséggel hirdetnének ki jogtalan ítéletet azzal a szájjal, amelyről tudják, hogy az isteni igazság hirdetésének eszközéül rendeltetett?”*¹²⁹

Kálvin tehát egyszerre érvel a két kormányzat megkülönböztetése és e kettő összetartozása mellett. Ezek ugyanis egymást feltételezik. A kettőt egymástól megkülönbözteti, de oly módon teszi, hogy azokat egymástól nem választja el. Ennek pedig súlyos és lényeges következménye az, hogy a világi kormányzat, az állam nem közömbös a lelki szféra iránt. Ez megmutatkozik a vallás iránti kötelezettségeiben is: egyfajta óvó, védő, az igaz vallásosság és kegyesség kibontakozását lehetővé tévő feladatában.

A keresztyének és a politikai autoritás

Kálvin korában – miként manapság is – azt gondolták, hogy a „lelki embernek” távol kell tartania magát a politikától, a közéleti szerepvállalástól. Kálvin igenis sokra becsülte a világi „hivatásokat” (fejedelem, uralkodó,

¹²⁷ Erdődy András: *Kálvin és a demokrácia*. In.: Gaál Botond és Kovács Ábrahám (szerk.): *Kálvin kútjából merítve*, Debrecen: Hatvani István Teológiai Kutatóközpont DRHE, 2010, 112–113.

¹²⁸ Kálvin, János: *Institutio* 2:12:1–12.

¹²⁹ Kálvin, János: *Institutio* 2:12:1–12.

tiszttségviselő, katona, stb.), sőt azokat tiszteletre méltó hivatásoknak (bíró, orvos, tanár, stb.) olyanoknak, amelyek Isten részéről is rendkívüli megbecsülést kapnak. E hivatásokat Kálvin nemhogy nem tiltja, de egyenesen ajánlja a keresztyének számára.²⁵

25

Kálvin az engedelmisség híve, de lehetőséget ad az ellenállásra is. A vita és az érdek képviselőjére, a párbeszédre mindenképpen. Kálvin úgy véli, hogy az egyén számára kötelező az engedelmisség, a felsőség tisztelete. Az engedelmisség mindig a tisztségnek (királynak, vagy más formák esetében az elnöknek, rőttdott esetben az emberek egy csoportjának), s nem magának a személynek vagy személyeknek szól. A tisztséget betöltő egyének ugyanolyan gyarló emberek, mint bárki más, sőt, gyakorta mélyebbre süllyednek, mint a többség. Ezért lényeges, hogy az engedelmisség mindig a tisztségnek szól, és nem az azt betöltő személynek. Ezt fontos aláhúznunk Kálvinnál.²⁶

Azonban a rendek, közösségek, alacsonyabb állami testületek számára nem csak hogy megengedi, hanem egyenesen követeli a felsőséggel való szembeállítás, a velük való vitát, párbeszédet, azaz a képviseltek (és nem alattvalók!) érdemmelletti kiállást. Kálvinnak ezen álláspontja a rendtelenségtől való irtózásból fakadt. Számára ugyanis a rendtelenség törvényteleniséget jelent (jogász Kálvin), a törvényteleniség pedig Kálvin előtt annyi, mint istentelenség (a teológus, hívó Kálvin).²⁷

Az állampolgárok tehát kötelesek tisztelni uralkodóikat és azoknak engedelmisséggel tartoznak, kivéve, ha Isten iránti engedelmisségük, és ez által lekövetkük üdvé („örök élet”) forog kockán.²⁸ Bár ez esetben sem fordulhatnak szembe uralkodóikkal, s ilyenkor gyakorlatilag az Istenhez való könyörgés marad egydülő lehetőségként, illetve a szenvedés.²⁹ Teljességgel nem vehetik saját kezükbe a sorsukat, és nem lázadhatnak még a zsarnok igazságtalan uralmával szemben sem. Mindez nem jelent azonban zsarnokpártolást. Egyrészt ugyanis van lehetőség a „testületi”, rendek általi ellenállásra. Az ellenállás tulajdonképpen egy olyan **ultima ratio**, amelynek nem volna szabad megtörténnie, ha az állam a maga hatalmát a bibliai és erkölcsi rendnek megfelelően gyakorolná.³⁰

²⁵ Olyan hivatásoknak, amelyek Isten részéről is rendkívüli megbecsülést kapnak.

²⁶ Kálvin, János: **institutio** (Kálvin tanításai).

²⁷ Olyan hivatásoknak, amelyek Isten részéről is rendkívüli megbecsülést kapnak.

²⁸ Olyan hivatásoknak, amelyek Isten részéről is rendkívüli megbecsülést kapnak.

²⁹ Olyan hivatásoknak, amelyek Isten részéről is rendkívüli megbecsülést kapnak.

³⁰ Zúcs Péter: *Kálvin felfogása a hatalomról és államról* (Collegium oltorum Magyar református teológia. IV. évfolyam, 1. szám, 2008. augusztus, 21).

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy Kálvin nem lázadópárti az egyén, a magánszemély esetében. Ellenben a „népből választott hatóságok, ^[1] adott esetben, hivatalból közbelépjenek; sőt, ha meghunyászkodnának a féktelenül tomboló és a népet sanyargató királyok előtt, kertelés nélkül kijelentem, hogy ez a szándékos mulasztásuk istentelen hitszegés, mivel hűtlenül elárulják a nép szabadságát, holott tudják, hogy Isten rendelése állította őket annak oltalmazására”. ^[2] Azért is van ez így – folytatja Kálvin –, mert a király felett is áll király, mégpedig a „királyok királya”, maga az élő Isten. „Tehát az Úr a királyok királya; ahol megnyitja szent ajkait, őt kell hallgatnunk mindenek előtt és fölött. Igen, őutána alá vagyunk vetve azoknak az embereknek, akik felettünk uralkodnak, de csak őbenne. Ha valamit őellené parancsolnak, az semmis és érvénytelen.” ^[3]

Hogyan lehet eljutni a helyes döntésre? A keresztyén ember magatartását ^[4] uralom idején a következő szükségszerű lépések kell, hogy jellemezzék: 1. önvizsgálat, vajon nem az én bűneim miatt küldte ^[5] ^[6] büntetésként; 2. türelmes könyörgés Isten közbelépéséért, aki félreállíthatja a zsarnokot; 3. az engedelmség megtagadása, ha a zsarnok kívánsága vagy p ^[7] rancsa sérti Isten és a szeretet törvényét. ^[8]

Kálvin számára az engedelmség és ellenállás kérdésénél is Krisztus ^[9] megváltott élet tisztasága adja meg az irányt. Ez az, ami eligazodást ^[10] kálvini gondolkodás kapcsán akkor is, amikor az esetleges ellentmondásokat vesszük szemügyre. Kálvin esetében is felfedezhetünk ilyeneket. Ezek közül csak egyet említünk meg, ami mindenképpen elgondolkodtató, és aminek akár messzemenő következményei is lehetnek. A „népnyúzó” zsarnok elleni lázadá ^[11] nak csak akkor van helye Kálvinnál, amikor az „inkább Istennek engedelme ^[12] kedni, mint embernek” bibliai elv alapján a helyzet már nem tolerálható, ugyanis egy zsarnok uralkodó parancsai emberellenességükben Isten ^[13] ^[14] nehéz tehát meghúzni azt a vonalat, ahol ezek a megítélési területek eg ^[15] mástól elválaszthatóak.

Egy azonban biztos, a kálvini hagyományban az ilyen nehéz esetek mego ^[16] dásában fontos szerepe van a Szentírásnak és az Isten vezetésébe vetett hitnek, ^[17] ^[18] protestáns gondolkodást – különösen a közéleti cselekvést illetően – ^[19] erősen átható Istenhez kötött lelkiismereti mozzanatnak. ^[20]

^[1] Az „alkotmányos” testületek felléphetnek a zsarnokkal sze ^[21] ^[22] Dénes ^[23] ^[24] *A reformáció. Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához* Sáro ^[25] ^[26] ^[27] ^[28] ^[29] ^[30] ^[31] ^[32] ^[33] ^[34] ^[35] ^[36] ^[37] ^[38] ^[39] ^[40] ^[41] ^[42] ^[43] ^[44] ^[45] ^[46] ^[47] ^[48] ^[49] ^[50] ^[51] ^[52] ^[53] ^[54] ^[55] ^[56] ^[57] ^[58] ^[59] ^[60] ^[61] ^[62] ^[63] ^[64] ^[65] ^[66] ^[67] ^[68] ^[69] ^[70] ^[71] ^[72] ^[73] ^[74] ^[75] ^[76] ^[77] ^[78] ^[79] ^[80] ^[81] ^[82] ^[83] ^[84] ^[85] ^[86] ^[87] ^[88] ^[89] ^[90] ^[91] ^[92] ^[93] ^[94] ^[95] ^[96] ^[97] ^[98] ^[99] ^[100] ^[101] ^[102] ^[103] ^[104] ^[105] ^[106] ^[107] ^[108] ^[109] ^[110] ^[111] ^[112] ^[113] ^[114] ^[115] ^[116] ^[117] ^[118] ^[119] ^[120] ^[121] ^[122] ^[123] ^[124] ^[125] ^[126] ^[127] ^[128] ^[129] ^[130] ^[131] ^[132] ^[133] ^[134] ^[135] ^[136] ^[137] ^[138] ^[139] ^[140] ^[141] ^[142] ^[143] ^[144] ^[145] ^[146] ^[147] ^[148] ^[149] ^[150] ^[151] ^[152] ^[153] ^[154] ^[155] ^[156] ^[157] ^[158] ^[159] ^[160] ^[161] ^[162] ^[163] ^[164] ^[165] ^[166] ^[167] ^[168] ^[169] ^[170] ^[171] ^[172] ^[173] ^[174] ^[175] ^[176] ^[177] ^[178] ^[179] ^[180] ^[181] ^[182] ^[183] ^[184] ^[185] ^[186] ^[187] ^[188] ^[189] ^[190] ^[191] ^[192] ^[193] ^[194] ^[195] ^[196] ^[197] ^[198] ^[199] ^[200] ^[201] ^[202] ^[203] ^[204] ^[205] ^[206] ^[207] ^[208] ^[209] ^[210] ^[211] ^[212] ^[213] ^[214] ^[215] ^[216] ^[217] ^[218] ^[219] ^[220] ^[221] ^[222] ^[223] ^[224] ^[225] ^[226] ^[227] ^[228] ^[229] ^[230] ^[231] ^[232] ^[233] ^[234] ^[235] ^[236] ^[237] ^[238] ^[239] ^[240] ^[241] ^[242] ^[243] ^[244] ^[245] ^[246] ^[247] ^[248] ^[249] ^[250] ^[251] ^[252] ^[253] ^[254] ^[255] ^[256] ^[257] ^[258] ^[259] ^[260] ^[261] ^[262] ^[263] ^[264] ^[265] ^[266] ^[267] ^[268] ^[269] ^[270] ^[271] ^[272] ^[273] ^[274] ^[275] ^[276] ^[277] ^[278] ^[279] ^[280] ^[281] ^[282] ^[283] ^[284] ^[285] ^[286] ^[287] ^[288] ^[289] ^[290] ^[291] ^[292] ^[293] ^[294] ^[295] ^[296] ^[297] ^[298] ^[299] ^[300] ^[301] ^[302] ^[303] ^[304] ^[305] ^[306] ^[307] ^[308] ^[309] ^[310] ^[311] ^[312] ^[313] ^[314] ^[315] ^[316] ^[317] ^[318] ^[319] ^[320] ^[321] ^[322] ^[323] ^[324] ^[325] ^[326] ^[327] ^[328] ^[329] ^[330] ^[331] ^[332] ^[333] ^[334] ^[335] ^[336] ^[337] ^[338] ^[339] ^[340] ^[341] ^[342] ^[343] ^[344] ^[345] ^[346] ^[347] ^[348] ^[349] ^[350] ^[351] ^[352] ^[353] ^[354] ^[355] ^[356] ^[357] ^[358] ^[359] ^[360] ^[361] ^[362] ^[363] ^[364] ^[365] ^[366] ^[367] ^[368] ^[369] ^[370] ^[371] ^[372] ^[373] ^[374] ^[375] ^[376] ^[377] ^[378] ^[379] ^[380] ^[381] ^[382] ^[383] ^[384] ^[385] ^[386] ^[387] ^[388] ^[389] ^[390] ^[391] ^[392] ^[393] ^[394] ^[395] ^[396] ^[397] ^[398] ^[399] ^[400] ^[401] ^[402] ^[403] ^[404] ^[405] ^[406] ^[407] ^[408] ^[409] ^[410] ^[411] ^[412] ^[413] ^[414] ^[415] ^[416] ^[417] ^[418] ^[419] ^[420] ^[421] ^[422] ^[423] ^[424] ^[425] ^[426] ^[427] ^[428] ^[429] ^[430] ^[431] ^[432] ^[433] ^[434] ^[435] ^[436] ^[437] ^[438] ^[439] ^[440] ^[441] ^[442] ^[443] ^[444] ^[445] ^[446] ^[447] ^[448] ^[449] ^[450] ^[451] ^[452] ^[453] ^[454] ^[455] ^[456] ^[457] ^[458] ^[459] ^[460] ^[461] ^[462] ^[463] ^[464] ^[465] ^[466] ^[467] ^[468] ^[469] ^[470] ^[471] ^[472] ^[473] ^[474] ^[475] ^[476] ^[477] ^[478] ^[479] ^[480] ^[481] ^[482] ^[483] ^[484] ^[485] ^[486] ^[487] ^[488] ^[489] ^[490] ^[491] ^[492] ^[493] ^[494] ^[495] ^[496] ^[497] ^[498] ^[499] ^[500] ^[501] ^[502] ^[503] ^[504] ^[505] ^[506] ^[507] ^[508] ^[509] ^[510] ^[511] ^[512] ^[513] ^[514] ^[515] ^[516] ^[517] ^[518] ^[519] ^[520] ^[521] ^[522] ^[523] ^[524] ^[525] ^[526] ^[527] ^[528] ^[529] ^[530] ^[531] ^[532] ^[533] ^[534] ^[535] ^[536] ^[537] ^[538] ^[539] ^[540] ^[541] ^[542] ^[543] ^[544] ^[545] ^[546] ^[547] ^[548] ^[549] ^[550] ^[551] ^[552] ^[553] ^[554] ^[555] ^[556] ^[557] ^[558] ^[559] ^[560] ^[561] ^[562] ^[563] ^[564] ^[565] ^[566] ^[567] ^[568] ^[569] ^[570] ^[571] ^[572] ^[573] ^[574] ^[575] ^[576] ^[577] ^[578] ^[579] ^[580] ^[581] ^[582] ^[583] ^[584] ^[585] ^[586] ^[587] ^[588] ^[589] ^[590] ^[591] ^[592] ^[593] ^[594] ^[595] ^[596] ^[597] ^[598] ^[599] ^[600] ^[601] ^[602] ^[603] ^[604] ^[605] ^[606] ^[607] ^[608] ^[609] ^[610] ^[611] ^[612] ^[613] ^[614] ^[615] ^[616] ^[617] ^[618] ^[619] ^[620] ^[621] ^[622] ^[623] ^[624] ^[625] ^[626] ^[627] ^[628] ^[629] ^[630] ^[631] ^[632] ^[633] ^[634] ^[635] ^[636] ^[637] ^[638] ^[639] ^[640] ^[641] ^[642] ^[643] ^[644] ^[645] ^[646] ^[647] ^[648] ^[649] ^[650] ^[651] ^[652] ^[653] ^[654] ^[655] ^[656] ^[657] ^[658] ^[659] ^[660] ^[661] ^[662] ^[663] ^[664] ^[665] ^[666] ^[667] ^[668] ^[669] ^[670] ^[671] ^[672] ^[673] ^[674] ^[675] ^[676] ^[677] ^[678] ^[679] ^[680] ^[681] ^[682] ^[683] ^[684] ^[685] ^[686] ^[687] ^[688] ^[689] ^[690] ^[691] ^[692] ^[693] ^[694] ^[695] ^[696] ^[697] ^[698] ^[699] ^[700] ^[701] ^[702] ^[703] ^[704] ^[705] ^[706] ^[707] ^[708] ^[709] ^[710] ^[711] ^[712] ^[713] ^[714] ^[715] ^[716] ^[717] ^[718] ^[719] ^[720] ^[721] ^[722] ^[723] ^[724] ^[725] ^[726] ^[727] ^[728] ^[729] ^[730] ^[731] ^[732] ^[733] ^[734] ^[735] ^[736] ^[737] ^[738] ^[739] ^[740] ^[741] ^[742] ^[743] ^[744] ^[745] ^[746] ^[747] ^[748] ^[749] ^[750] ^[751] ^[752] ^[753] ^[754] ^[755] ^[756] ^[757] ^[758] ^[759] ^[760] ^[761] ^[762] ^[763] ^[764] ^[765] ^[766] ^[767] ^[768] ^[769] ^[770] ^[771] ^[772] ^[773] ^[774] ^[775] ^[776] ^[777] ^[778] ^[779] ^[780] ^[781] ^[782] ^[783] ^[784] ^[785] ^[786] ^[787] ^[788] ^[789] ^[790] ^[791] ^[792] ^[793] ^[794] ^[795] ^[796] ^[797] ^[798] ^[799] ^[800] ^[801] ^[802] ^[803] ^[804] ^[805] ^[806] ^[807] ^[808] ^[809] ^[810] ^[811] ^[812] ^[813] ^[814] ^[815] ^[816] ^[817] ^[818] ^[819] ^[820] ^[821] ^[822] ^[823] ^[824] ^[825] ^[826] ^[827] ^[828] ^[829] ^[830] ^[831] ^[832] ^[833] ^[834] ^[835] ^[836] ^[837] ^[838] ^[839] ^[840] ^[841] ^[842] ^[843] ^[844] ^[845] ^[846] ^[847] ^[848] ^[849] ^[850] ^[851] ^[852] ^[853] ^[854] ^[855] ^[856] ^[857] ^[858] ^[859] ^[860] ^[861] ^[862] ^[863] ^[864] ^[865] ^[866] ^[867] ^[868] ^[869] ^[870] ^[871] ^[872] ^[873] ^[874] ^[875] ^[876] ^[877] ^[878] ^[879] ^[880] ^[881] ^[882] ^[883] ^[884] ^[885] ^[886] ^[887] ^[888] ^[889] ^[890] ^[891] ^[892] ^[893] ^[894] ^[895] ^[896] ^[897] ^[898] ^[899] ^[900] ^[901] ^[902] ^[903] ^[904] ^[905] ^[906] ^[907] ^[908] ^[909] ^[910] ^[911] ^[912] ^[913] ^[914] ^[915] ^[916] ^[917] ^[918] ^[919] ^[920] ^[921] ^[922] ^[923] ^[924] ^[925] ^[926] ^[927] ^[928] ^[929] ^[930] ^[931] ^[932] ^[933] ^[934] ^[935] ^[936] ^[937] ^[938] ^[939] ^[940] ^[941] ^[942] ^[943] ^[944] ^[945] ^[946] ^[947] ^[948] ^[949] ^[950] ^[951] ^[952] ^[953] ^[954] ^[955] ^[956] ^[957] ^[958] ^[959] ^[960] ^[961] ^[962] ^[963] ^[964] ^[965] ^[966] ^[967] ^[968] ^[969] ^[970] ^[971] ^[972] ^[973] ^[974] ^[975] ^[976] ^[977] ^[978] ^[979] ^[980] ^[981] ^[982] ^[983] ^[984] ^[985] ^[986] ^[987] ^[988] ^[989] ^[990] ^[991] ^[992] ^[993] ^[994] ^[995] ^[996] ^[997] ^[998] ^[999] ^[1000]

^[2] Kálvin János: **nsitutio** ^[1] ^[2] ^[3] ^[4] ^[5] ^[6] ^[7] ^[8] ^[9] ^[10] ^[11] ^[12] ^[13] ^[14] ^[15] ^[16] ^[17] ^[18] ^[19] ^[20] ^[21] ^[22] ^[23] ^[24] ^[25] ^[26] ^[27] ^[28] ^[29] ^[30] ^[31] ^[32] ^[33] ^[34] ^[35] ^[36] ^[37] ^[38] ^[39] ^[40] ^[41] ^[42] ^[43] ^[44] ^[45] ^[46] ^[47] ^[48] ^[49] ^[50] ^[51] ^[52] ^[53] ^[54] ^[55] ^[56] ^[57] ^[58] ^[59] ^[60] ^[61] ^[62] ^[63] ^[64] ^[65] ^[66] ^[67] ^[68] ^[69] ^[70] ^[71] ^[72] ^[73] ^[74] ^[75] ^[76] ^[77] ^[78] ^[79] ^[80] ^[81] ^[82] ^[83] ^[84] ^[85] ^[86] ^[87] ^[88] ^[89] ^[90] ^[91] ^[92] ^[93] ^[94] ^[95] ^[96] ^[97] ^[98] ^[99] ^[100] ^[101] ^[102] ^[103] ^[104] ^[105] ^[106] ^[107] ^[108] ^[109] ^[110] ^[111] ^[112] ^[113] ^[114] ^[115] ^[116] ^[117] ^[118] ^[119] ^[120] ^[121] ^[122] ^[123] ^[124] ^[125] ^[126] ^[127] ^[128] ^[129] ^[130] ^[131] ^[132] ^[133] ^[134] ^[135] ^[136] ^[137] ^[138] ^[139] ^[140] ^[141] ^[142] ^[143] ^[144] ^[145] ^[146] ^[147] ^[148] ^[149] ^[150] ^[151] ^[152] ^[153] ^[154] ^[155] ^[156] ^[157] ^[158] ^[159] ^[160] ^[161] ^[162] ^[163] ^[164] ^[165] ^[166] ^[167] ^[168] ^[169] ^[170] ^[171] ^[172] ^[173] ^[174] ^[175] ^[176] ^[177] ^[178] ^[179] ^[180] ^[181] ^[182] ^[183] ^[184] ^[185] ^[186] ^[187] ^[188] ^[189] ^[190] ^[191] ^[192] ^[193] ^[194] ^[195] ^[196] ^[197] ^[198] ^[199] ^[200] ^[201] ^[202] ^[203] ^[204] ^[205] ^[206] ^[207] ^[208] ^[209] ^[210] ^[211] ^[212] ^[213] ^[214] ^[215] ^[216] ^[217] ^[218] ^[219] ^[220] ^[221] ^[222] ^[223] ^[224] ^[225] ^[226] ^[227] ^[228] ^[229] ^[230] ^[231] ^[232] ^[233] ^[234] ^[235] ^[236] ^[237] ^[238] ^[239] ^[240] ^[241] ^[242] ^[243] ^[244] ^[245] ^[246] ^[247] ^[248] ^[249] ^[250] ^[251] ^[252] ^[253] ^[254] ^[255] ^[256] ^[257] ^[258] ^[259] ^[260] ^[261] ^[262] ^[263] ^[264] ^[265] ^[266] ^[267] ^[268] ^[269] ^[270] ^[271] ^[272] ^[273] ^[274] ^[275] ^[276]

A keresztyén állam: álom, vagy lehetséges valóság?

Kálvin szem előtt tartja a keresztyén államot. Többször használja főművéiben a „*Christiana politia*”³⁶ és a „*Christiana respublica*”³⁷ kifejezéseket. Sőt, használja a „*communem Christianorum societatem*” kifejezést is, azaz a „*keresztyén köztársadalom*” szókapcsolatot.³⁸ A kálvini értelemben vett keresztyén állam legfőbb sajátja a jog tisztelete, a jog és annak fontossága.

Kálvin szerint törvény nélkül politikai közösséget vezetni nem lehet. A törvények „*az állam legerősebb idegszájai... amelyek nélkül nem maradhat fenn a hatóság, mint ahogyan viszont a törvényeknek sem lenne semmiféle erejük hatóság nélkül*”³⁹ Ráadásul a helyes törvények lehetővé teszik és megmutatják – miként Kálvin fogalmaz –⁴⁰ „*Isten előtt kegyesen élni, és az emberek között jól szolgálni*”.⁴¹ A keresztyén államban a zsidóság számára adott erkölcsi törvények (Tízparancsolat) meglete nélkülözhetetlen.⁴² Továbbá, fontos szerep jut „*a népek közös törvényeinek*”⁴³ E jog szabadon változtatható és addig, míg az a szeretet örök törvényével nem ellenkezik, ami pedig az erkölcsi törvényekben jut kifejeződésre.

Mindezekkel összefüggésben állítható, hogy a keresztyén állam és a keresztyén közösség leginkább abban különbözik a többi államtól, illetve közösségtől, hogy abban jobban visszatükröződik a szeretet törvénye. Az újszövetségi szerződés szerint ez mindent felülír. Noha Kálvin ennél többet nem mond a keresztyén államról, vagy egyházi közösségről, ám mindennek ellenére hatása megkérdőjelezhetetlen az utókorra nézve. Debrecen esetében is ezt érdemes vizsgálat tárgyává tenni.

³⁶ J. Calvin, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, p. 22. [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

³⁷ J. Calvin, *Luther and Calvin on Christianity and Politics*, p. 22. [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

³⁸ J. Calvin, János: **institutio** [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

³⁹ J. Calvin, János: **institutio** [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

⁴⁰ J. Calvin, János: **institutio** [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

⁴¹ J. Calvin, János: **institutio** [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

⁴² J. Calvin, János: **institutio** [http://www.gutenberg.org/files/20180/20180-h/20180-h.htm](#)

Záró gondolatok

A kálvini felfogás szerint az egyház és állam nem szemben álló felek, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást.^[1] Azaz, a kálvini koncepció nem azonos a mai kor semleges állam eszméjével, amely számára nem is értelmezhető. Sem a világi uralom nem lehet közömbös a lelki dolgok iránt, sem pedig a lelki élet közösségi munkálása nem lehet semleges tényező a világ dolgaiban, arról nem is beszélve, hogy egyik sem lehet közömbös Isten kijelentett ígéje iránt.

Kálvint tehát a pozitív szemlélete felől lehet jobban megérteni. Nyitott gondolkodású ember volt. Az élet egészére való nyitottsága mögött az Istenre való nyitottsága húzódott meg. Ez teszi gondolatait ma is aktuálissá, párbeszédképessé. Éppen ezért érdemes azokat ötszáz év távlatából is újra és újra átgondolni hiszen segítségül lehetnek útkeresésünkben, az egyház és állam egymáshoz való viszonyának helyes meghatározásában, valamint abban, hogy a hatalomhoz való viszonyunk értelmes legyen. Debrecen város történelmi múltja ezért is lehet tanulságos a félévezreddel későbbi korban, amikor magyar nemzetünknek ismét szüksége van egyfajta igazodási pontra.

Kálvin gondolatai új korszakot nyitottak a világ számos országának politikai és egyházi életében. Paradigmaváltás történt. Debreceni őseink számára is megteremtették a megtartó erőt, a város mindennapi életének szervezése szempontjából pedig ez a biblikusan megalapozott szigorú magatartás vezetett követhetőnek a jövő felé vezető úton. A mai kor emberének szintén az volna a feladata, hogy új vonatkoztatási rendszerben, új paradigmák reményében és erőterében helyezze el az őseink által már kipróbált igazságokat.

---

[1] [2] László Pál: *Két dudás egy csárdában: Kálvin és Hamvas az egyházzól*. [3] [4] [5] [6] [7] [8] [9] [10] [11] [12] [13] [14] [15] [16] [17] [18] [19] [20] [21] [22] [23] [24] [25] [26] [27] [28] [29] [30] [31] [32] [33] [34] [35] [36] [37] [38] [39] [40] [41] [42] [43] [44] [45] [46] [47] [48] [49] [50] [51] [52] [53] [54] [55] [56] [57] [58] [59] [60] [61] [62] [63] [64] [65] [66] [67] [68] [69] [70] [71] [72] [73] [74] [75] [76] [77] [78] [79] [80] [81] [82] [83] [84] [85] [86] [87] [88] [89] [90] [91] [92] [93] [94] [95] [96] [97] [98] [99] [100] [101] [102] [103] [104] [105] [106] [107] [108] [109] [110] [111] [112] [113] [114] [115] [116] [117] [118] [119] [120] [121] [122] [123] [124] [125] [126] [127] [128] [129] [130] [131] [132] [133] [134] [135] [136] [137] [138] [139] [140] [141] [142] [143] [144] [145] [146] [147] [148] [149] [150] [151] [152] [153] [154] [155] [156] [157] [158] [159] [160] [161] [162] [163] [164] [165] [166] [167] [168] [169] [170] [171] [172] [173] [174] [175] [176] [177] [178] [179] [180] [181] [182] [183] [184] [185] [186] [187] [188] [189] [190] [191] [192] [193] [194] [195] [196] [197] [198] [199] [200] [201] [202] [203] [204] [205] [206] [207] [208] [209] [210] [211] [212] [213] [214] [215] [216] [217] [218] [219] [220] [221] [222] [223] [224] [225] [226] [227] [228] [229] [230] [231] [232] [233] [234] [235] [236] [237] [238] [239] [240] [241] [242] [243] [244] [245] [246] [247] [248] [249] [250] [251] [252] [253] [254] [255] [256] [257] [258] [259] [260] [261] [262] [263] [264] [265] [266] [267] [268] [269] [270] [271] [272] [273] [274] [275] [276] [277] [278] [279] [280] [281] [282] [283] [284] [285] [286] [287] [288] [289] [290] [291] [292] [293] [294] [295] [296] [297] [298] [299] [300] [301] [302] [303] [304] [305] [306] [307] [308] [309] [310] [311] [312] [313] [314] [315] [316] [317] [318] [319] [320] [321] [322] [323] [324] [325] [326] [327] [328] [329] [330] [331] [332] [333] [334] [335] [336] [337] [338] [339] [340] [341] [342] [343] [344] [345] [346] [347] [348] [349] [350] [351] [352] [353] [354] [355] [356] [357] [358] [359] [360] [361] [362] [363] [364] [365] [366] [367] [368] [369] [370] [371] [372] [373] [374] [375] [376] [377] [378] [379] [380] [381] [382] [383] [384] [385] [386] [387] [388] [389] [390] [391] [392] [393] [394] [395] [396] [397] [398] [399] [400] [401] [402] [403] [404] [405] [406] [407] [408] [409] [410] [411] [412] [413] [414] [415] [416] [417] [418] [419] [420] [421] [422] [423] [424] [425] [426] [427] [428] [429] [430] [431] [432] [433] [434] [435] [436] [437] [438] [439] [440] [441] [442] [443] [444] [445] [446] [447] [448] [449] [450] [451] [452] [453] [454] [455] [456] [457] [458] [459] [460] [461] [462] [463] [464] [465] [466] [467] [468] [469] [470] [471] [472] [473] [474] [475] [476] [477] [478] [479] [480] [481] [482] [483] [484] [485] [486] [487] [488] [489] [490] [491] [492] [493] [494] [495] [496] [497] [498] [499] [500] [501] [502] [503] [504] [505] [506] [507] [508] [509] [510] [511] [512] [513] [514] [515] [516] [517] [518] [519] [520] [521] [522] [523] [524] [525] [526] [527] [528] [529] [530] [531] [532] [533] [534] [535] [536] [537] [538] [539] [540] [541] [542] [543] [544] [545] [546] [547] [548] [549] [550] [551] [552] [553] [554] [555] [556] [557] [558] [559] [560] [561] [562] [563] [564] [565] [566] [567] [568] [569] [570] [571] [572] [573] [574] [575] [576] [577] [578] [579] [580] [581] [582] [583] [584] [585] [586] [587] [588] [589] [590] [591] [592] [593] [594] [595] [596] [597] [598] [599] [600] [601] [602] [603] [604] [605] [606] [607] [608] [609] [610] [611] [612] [613] [614] [615] [616] [617] [618] [619] [620] [621] [622] [623] [624] [625] [626] [627] [628] [629] [630] [631] [632] [633] [634] [635] [636] [637] [638] [639] [640] [641] [642] [643] [644] [645] [646] [647] [648] [649] [650] [651] [652] [653] [654] [655] [656] [657] [658] [659] [660] [661] [662] [663] [664] [665] [666] [667] [668] [669] [670] [671] [672] [673] [674] [675] [676] [677] [678] [679] [680] [681] [682] [683] [684] [685] [686] [687] [688] [689] [690] [691] [692] [693] [694] [695] [696] [697] [698] [699] [700] [701] [702] [703] [704] [705] [706] [707] [708] [709] [710] [711] [712] [713] [714] [715] [716] [717] [718] [719] [720] [721] [722] [723] [724] [725] [726] [727] [728] [729] [730] [731] [732] [733] [734] [735] [736] [737] [738] [739] [740] [741] [742] [743] [744] [745] [746] [747] [748] [749] [750] [751] [752] [753] [754] [755] [756] [757] [758] [759] [760] [761] [762] [763] [764] [765] [766] [767] [768] [769] [770] [771] [772] [773] [774] [775] [776] [777] [778] [779] [780] [781] [782] [783] [784] [785] [786] [787] [788] [789] [790] [791] [792] [793] [794] [795] [796] [797] [798] [799] [800] [801] [802] [803] [804] [805] [806] [807] [808] [809] [810] [811] [812] [813] [814] [815] [816] [817] [818] [819] [820] [821] [822] [823] [824] [825] [826] [827] [828] [829] [830] [831] [832] [833] [834] [835] [836] [837] [838] [839] [840] [841] [842] [843] [844] [845] [846] [847] [848] [849] [850] [851] [852] [853] [854] [855] [856] [857] [858] [859] [860] [861] [862] [863] [864] [865] [866] [867] [868] [869] [870] [871] [872] [873] [874] [875] [876] [877] [878] [879] [880] [881] [882] [883] [884] [885] [886] [887] [888] [889] [890] [891] [892] [893] [894] [895] [896] [897] [898] [899] [900] [901] [902] [903] [904] [905] [906] [907] [908] [909] [910] [911] [912] [913] [914] [915] [916] [917] [918] [919] [920] [921] [922] [923] [924] [925] [926] [927] [928] [929] [930] [931] [932] [933] [934] [935] [936] [937] [938] [939] [940] [941] [942] [943] [944] [945] [946] [947] [948] [949] [950] [951] [952] [953] [954] [955] [956] [957] [958] [959] [960] [961] [962] [963] [964] [965] [966] [967] [968] [969] [970] [971] [972] [973] [974] [975] [976] [977] [978] [979] [980] [981] [982] [983] [984] [985] [986] [987] [988] [989] [990] [991] [992] [993] [994] [995] [996] [997] [998] [999] [1000]

Debrecen modern építésze (1945–75)¹

Kovács Péter

építészmérnök, egyetemi docens, Debreceni Egyetem

A magyarországi korai modern építészet az első világháború előtt a Vágó testvéreken keresztül jutott el Debrecenbe, az Alföldi Takarékpénztár megépítésével. A tartalmában vagy csak stílusjegyeiben megjelenő modern építészet az 1930-as évektől az 1970-es évek közepéig tartó időszak alatt követhető nyomon.

Az Alföldi Takarékpénztár palotája **ia** **u**

A modernizmust, amennyiben az egymástól eszmei mondandóban is eltérő kiemelkedő alkotók (Le Corbusier, Mies van der Rohe, Frank Lloyd Wright, Alvar Aalto) vagy alkotói műhelyek (Bauhaus) köré csoportosítjuk, az alábbi módon határozhatjuk meg: a régi azonnali leváltása, a merőben új megfogalmazása értelmezési viszonyrendszerrel teremtve a régivel. Magyarországon, így Debrecenben is, a modern mozgalom a CIAM mozgósító hatását követők és a kétségkívül hangos, ugyanakkor érzékenyebb római iskolával (másik modern) szimpatizálók körében jött létre. A historizmus zsákutcájának felismerése nem vezetett azonnal a modernizmushoz, a kettő között létezett egy átmeneti, konzervatív irányzat is.

Az 1930-as években 100 000 lakosú város volt, de arányaiban még mindig nagyon kevés városi épülettel rendelkezett. A változás lehetősége 1912

---

¹ **ia** szerző azonos című kötetének előszava. **u** Egyetem Kiadó

lyozottan új alaprajzi beosztást, új formákat kíván és a bírálóbizottság megfelelő, rúien gondolkodó, előítéletektől mentes szakemberekből álljon.

A kultuszminiszter átvette a memorandumot és kijelentette, hogy az abban foglalt kéréseket megfontolás tárgyává teszi és elhatározásáról annakidején értesíteni fogja a magyar csoportot.

A miniszter válaszában kifejtette, hogy külföldi útjai alkalmával módjában volt meggyőződni az új építészet nagyszerű fejlődéséről, látta a hatalmas új arhítások sorát Európa nyugati országaiban. A németországi új iskolák hatalmas ablakaikkal, világos tantermeikkel, egyszerű, de szabatos kiképzésükkel kitűnően megfelelnek céljuknak és a bennük felnevelkedő nemzedék erős lesz, egészséges és munkabíró. A fénytől átítatott új iskolák és házak a kultuszminiszter tetszését vívták ki. Klebelsberg nézete szerint az új építészet nem e jelenség, hanem az új európai korszellem megnyilvánulása, amely a művészet minden terén mindinkább megteremti a maga egyéni kifejezőmódját. Mint ahogy a mai költemény különbözik a húsz év előttitől, úgy nagyon természetes, hogy a fejlődés örök törvénye szerint a mai épület, a mai lakás különbözik az elmúlt évtizedek építészeti alkotásaitól. Az ember átalakult, nézetei, világfelgása megváltoztak és művészetében igyekszik ezt kifejezni. Európa nagy szellemi áramlatainak nem szabad országunk határán megtörni és a magyar ifjúságnak részt kell venni az új, egészséges és korszerű építészet alkotó törekvéseiben.

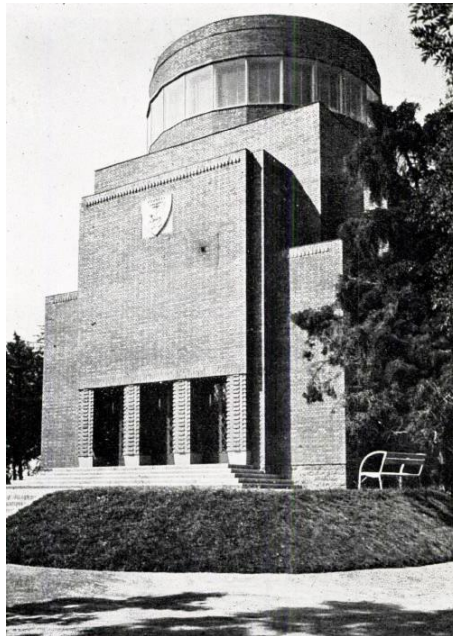
Az új igények és új szerkezetek új kifejezőmódot adnak, melyektől elzárni a magyar ifjúságot nem lehet és nem is szükséges. «Az új építészet az új szellem kifejezőmódja – mondotta a miniszter úr – és helyesnek tartom, ha a magyar fiatal generáció a nemzeti tradíciók tiszteletben tartása mellett, az új építészet törekvéseivel is kellő módon foglalkozik... Nekem az az egyéni érzésem, hogy különösen az építészetben erősen elkanyarodtunk a modernizmus felé, ez ellen államhatalmi eszközökkel fellépni hiú vállalkozás lenne.»

Klebelsberg csak látszólag adott mozgásteret ezeknek a törekvésnek, valójában sokkal konzervatívabb szemléletű volt. Olyan építészetet javasolt, amely bár korszerűbb, de nem jelentett paradigmaváltást. Külföldi útjai során rátalált az északnémet expresszív téglaeépítészetre, illetve jó példákat látott Stockholmban is. Ezt az általa választott utat jelölte ki követendőnek – és Debrecen esetében sikeresen.

Meg egy szegedi belvárosi körzet jelöltjeként jutott parlamenti mandátumhoz, közvetlen hatása volt a szegedi Dóm tér (1929–1932) megépítésére és a Rerrich Béla által tervezett téglarchitektúra megjelenésére. A jó anyagminőségű klinkertéglát az ő személyes kezdeményezésére kísérletezték ki. Ez esetben direkt, máskor indirekt módon, támogatott és célzott külföldi utak szervezésével irányította a várospolitikusokat és az építészeket az általa elvárt irányba.

1928-as Stockholmi Kiállítás, ahová – egy körúttal összekötve – Debrecen polgármestere, Vásáry István és Borsos József építész is elutazott, bár őket elsősorban Asplund temetője és könyvtára, Östberg városháza épülete érdekelte, ugyanis ezeket az épületeket szerették volna megépíteni Debrecenben. A látottak hatással is voltak a város építészetére.

A klinkertégla lehetőségeit maximálisan felismerő Borsos a Köztemető ravatalozó épületénél szerencsésen ötvözte a magyar formakultúrát a Fritz Högernél látott virtuozitással. A városi tulajdonú Tégla és Cserépgyár klinker téglagyára 1928-tól üzemelt, ennek lehetőségeit több épület esetén vették figyelembe. Klebsberg másik klinkertéglás üzenete az eredetileg a magyar katonák panteonjához, a Hősök Temetőjének mauzóleuma.

A Hősök temetőjének mauzóleuma (Honvédtemető u. 36.)

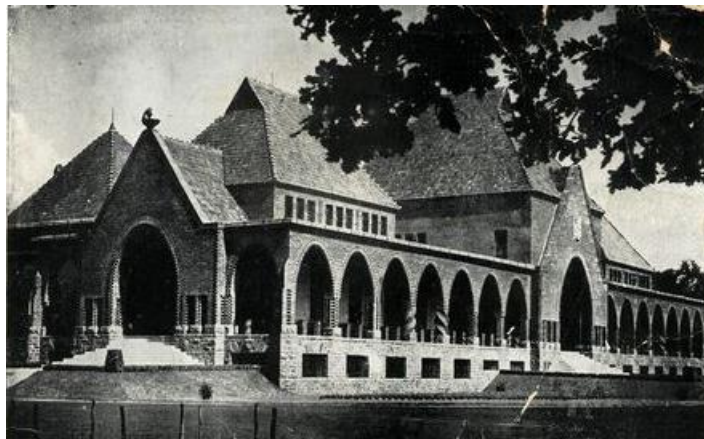
Debrecen urbanisztikai fejlődése 1928-tól nagy lendületet kapott. A belváros arculatát a többszintes polgári bérházak, portálos üzletek már megváltoztatták, de a klasszicista régi városháza nem felelt meg az igényeknek. Az új városháza pályázat kiírását Borsos szorgalmazta, 1925-ben, a „Tekintetes Tanács”-hoz írt levelében hosszasan elemzi, hogy miért van szükség új épületre.

A régi, írja Borsos „az újra feléledt klasszikus utánzási szellemnek egy gyöngye, sivár megnyilvánulása a cs. és kir. kamara égisze alatt.” Az 1931-es lebonyolított tervpályázat bizonyította, hogy a magyar építészetben a Klebsberg által elvárt, az északi példához felnövő előrelépés megtörtént. A díjnyertes

Györgyi Dénes féle pályamű ebben a szellemben készült. A klinkertégla használata egyébként akkor is előírás volt. A többi díjazott, vagy megvételt kapott terv a pályázat elbírálását. Barát Béla–Novák Ede, Neuschloss Knüsli Kornél, Rerrich Béla, Csanak József–Rimanóczy Gyula a további sorrend. A *Tér és Forma* 1940-es száma még további öt dicséretet kapott tervet mutat be. Kotsis Endre bátrabb, a modernizmus felé mutató terve megjegyzés nélkül utolsóként zárta a sort. A pályázatokat ismertető Weichinger Károly és Kertész Károly Róbert 1940-es budapesti Központi Városháza bővítés győztes tervén visszaköszönnek a debreceni pályázat megoldásai.

Az előzők fényében teljesen érthetetlen, hogy Györgyi Dénes és Münnich Aladár 1930-ban megépült Déri Múzeum épülete miért egy barokk kastély stílus elemeit hordozza. Ez a típusú bizonytalanság a kor jellemzője. A fiatal magyar építészeket meggyőzi a Bauhaus és a CIAM üzenete, 1929-ben (a Művészeti Csoportok) magyar részlege és az 1928-ban létrehozott *Tér és Forma* építészeti folyóirat professzionálisan bizonyítja a ragyogó fehér fényvel átítatott modernizmust.

Debrecenben a szélsőségek éppúgy láthatók. Az aranykornak nevezett 30-as évek közepét Borsos tevékenysége jellemzi. Szabályozási terve a sugárút létrehozásával többek közt az egyetem és a belváros közötti kapcsolatot teremti meg, kialakítja a Nagyerdő városi jelentőségű új területeit, ahol strandfürdő, stadion, temető létesülhet. Ez utóbbiban 1930-ban megépíti a ravatalozó és krematórium épületét. A műves konzervativizmusként aposztrofált építészet nagy pozitívuma, hogy átörökíti, beépíti magyar kulturális rétegződéseket. Ezért az épületet nem csak a szakma értékeli, hanem a város is azonnal befogadja.

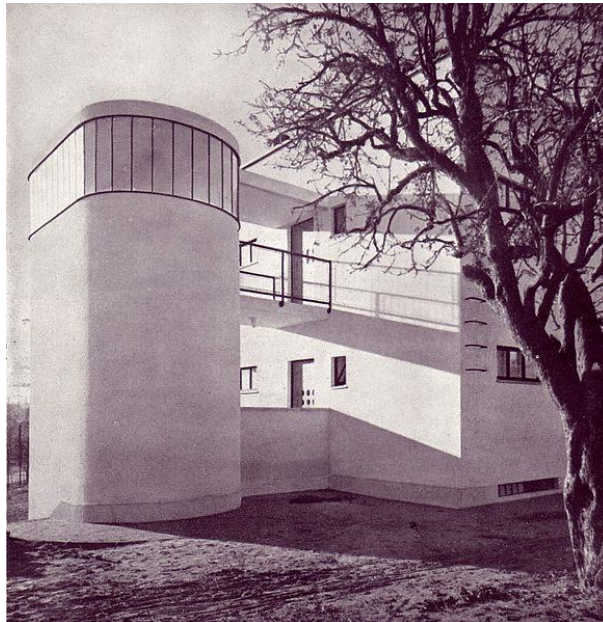

A ravatalozó és krematórium épülete a Köztemetőben

Klebelsberg konzervatív építészeti kultúrpolitikája tehát működött.

Nem volt ilyen egyszerű a Horthy Miklós sugárúton 1933-ban épült Rimanóczy Gyula által Poward Jayné úrnőnek tervezett *„Egyetem”* megépítése. Az OMvH és a Magyar Építészeti Múzeum által kiadott Rimanóczy Gyula (1903–1958) című kötet több levelet is tartalmaz a villa kapcsán. Rimanóczy Béla de-*„Egyetem”* recenzi tanácsos pl. arról értesíti az építész rokont, hogy egyes városi befolyásos *„Egyetem”* részéről a még csak építési engedéllyel rendelkező épületet támadás érte, mivel a megszokottaktól eltérően lépcsőházzal és mellékhelyiségekkel fordul a körút felé. Sajnos Borsos is félrevonult a véleménynyilvánítástól. Ha nincs a pasaréti templom által kivívott elismertség, lehet még kínosabban záródhatott volna az ügy. Szerencsére a villa megépült. A magyarországi modern építészet első tiszta megnyilvánulásai egyébként villaépületek voltak, ezek teremtették meg az irányzat jövőjét.

A Rimanóczy Gyula tervezte villa (Egyetem sugárút 7. sz. h.)

Debrecen építészetét erősen meghatározta az, hogy az építészek milyen iskolák és mesterek tanítványai voltak. A két háború között már nem volt divat a klasszikus külföldi egyetemekre menni. A hazai képzés meglehetősen konzervatív volt. Ezért a fiatalok közül sokan valamilyen alkotói közösséget vagy műhelyt céloztak meg. Több magyar részese volt – mint oktató és mint tanuló – a *„Egyetem”* haus iskolának, mint például a Le Corbusier irodájában dolgozó Dávid Károly, aki később Mikolás Tibor mestere lett. Legtöbbször, mint például Borsos, a külföldi utak és az egyre jobban működő építészsajgó hatása nyomán saját elképzeléseiken is alakítottak. A világot jártak egyike, a zsidó származású Sajó István

volt, aki 1920 és 1923 között Dortmundban dolgozott, majd kivándorolt Amerikába, ahol jelentős építész karriert futott be.

1924-ben Sajót a honvágy visszahozta Debrecenbe. A még külföldön készült fotón a háttérben látható épületeket kell megfigyelni, mert ez a tudás Debrecenbe is visszakerült. A 1924-es építészeti szakszervezeti lakóházak tervarchitektúrája nem állt messze Fritz Höger üzenetétől, így a klinkertégla egy nagyobb kerülővel ismét bekerült a debreceni építészeti kánonba. Sajó a téglát a vakolt felületekkel vegyesen alkalmazta. A 1920-as art déco díszítettséggű épületei később egyszerűsödnek. Sajó alkalmazkodó, tanácsadó típus volt. A zsidó származású építészeknek a harmincas évek végén már erősen korlátozott lehetőségek voltak, sokszor szerzőtárs is kellett a munkaszervezéshez. Ilyen 1928-ban Mészáros Sándorral együtt tervezett Vágóhid utcai hűtőház épületét.

Érdemes szót ejteni azokról a debreceni fiatal modernista építészekről, akiknek máig érzékelhető építészeti lenyomata van. Vári-Szabó Tibor Borsos kezei alatt nőtt föl. A strand épületeit jegyzi, a *Tér és Forma* 1928-as számában szerzőként ismerteti a jelentős városi beruházást. A strand részeként megépült fedett uszoda tervezője nincs megnevezve. Vári-Szabó a Debreceni Képes Kalendáriumban írt ismertetésében sem nevezi meg a tervezőt, holott ezt minden más épületnél megteszi. Valószínűsíthető, hogy Borsos irányításával ő rajzolhatta, tervezte meg az épületet.

Dávidházy Kálmán Martinovits utcai villáján 1928-ban két változatban készült. Ez a Rimanóczy villa tisztaságát ismétlő épület sajnos mára jelentősen átépült. Dávidházy később országos tervpályázatok, 1928-ban Csepelen épített elemi iskola épület szerzőjeként tűnik fel, későbbi alkotása – Sajóval együtt – a 1920-as évek boszói művelődési központ.

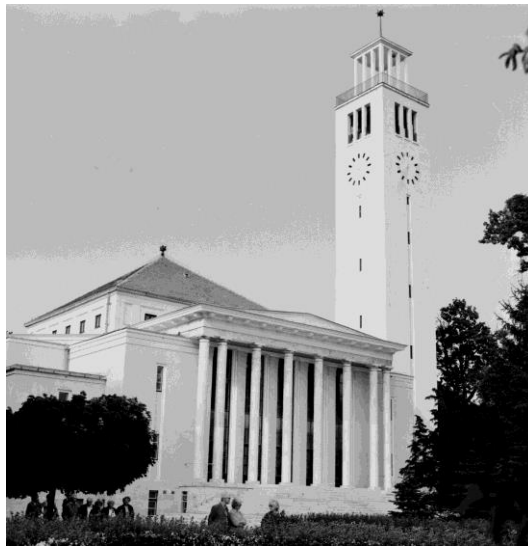
Jost Ferenc Károly 1925-ben végzett a Műegyetem Építészmérnöki karán, önálló pályáját tervezőként Debrecenben kezdte 1927-ben, de egyben építőmérnöki iparendélye és parkettagyára is volt. Három jelentős templomot tervezett Debrecenben, a csapókerti és a nyilastelepi megépült. Kivitelezője lett a Vágóhid utcai Bem tér és Hadházi utca sarkára tervezett Szent László templomnak, amely sajnos nem épült meg. Innovatív tervezői, kivitelezői módszerekkel dolgozott, erre saját villája is példa. Negatív kontúrként az épület teljes külső állványzatát építette a 1920-as években. Egyházi épületei miatt 1948-tól a megyében nem dolgozhathatott.

A pavilonok építésze mindig a legfrissebb építészeti kísérletek tere volt. Vári-Szabó a strandra több pavilont is tervezett. Érdekesek még a TIKÁV épületei, ahol Sajónak is jelentős szerep jutott. (Tiszántúli Ipari Kiállítás és Áruvásár 1928–1929)

A 1920-as évek nagy városi beruházásait jelentős összegű hitelek tették lehetővé. A debreceniek 1928 és 1933 között egy szép ívű, nyugodt korszakra emlé-

1921-ben a Kormány (1921–1922 között Klebelsberg, majd 1935-ben Vásáry és Borsos is távozott posztjáról. Borsos ennek ellenére 1939-ben tervpályázat első díjasaként, egy jelentős debreceni épületet tervezett, az OTI tervpályázat első díjasaként (Ne csodálkozzunk azon, hogy a pályázatot a Kormány adták postára.) A tervezés során a legnagyobb kihívást az egyetemi főépület közelsége okozta, ezt az előírt telepítési hibát Borsos is kritizálta. A szintén előírásként szereplő dór oszlopfők ellenére az 1941-ben megépült szép arányú templom a Kormány építési politikáját is reprezentálja.

Az egyetemi templom (Egyetem tér)

A modern építészet európai palettáján a szociális lakásépítéshez adekvát módon kapcsolódtak a letisztult egyszerű formák, olcsóbb, vakolat architektúrájú homlokzatképzések. Érdekes módon nálunk az építészek csak a villáknál alkalmazták az új design lehetőségeit, szociális lakásépítés nem volt. A bérházak építészetében viszont jelen volt az új stílus, a korábban említett Sajó épületeken kívül a Hangya palota és a Deák Ferenc utcai bérház is publikált épületek voltak.

A háború után főleg a károkat próbálták kijavítani, illetve az első hároméves terv alatt még nem központosítottan tervezett épületek is létesültek. A legszébbike a Sajó István–Králik László által tervezett OTI rendelőintézet.

TI rendelőintézet (Bethlen utca 11–)

A tervezőirodák 1948-as államosítása elvitte a tervezési feladatok nagy részét Debrecenből, a helyi tervezőirodák megalakulásáig egy átmeneti korszak létezett. A Budapesten centralizálódott Építéstudományi Intézet 1947-től majd az Ipari Tervező Iroda 1949. január 1-től több debreceni projekt tervezésével foglalkozott. Ez utóbbi alárendeltjeként jött létre a Debreceni Tervező Iroda, amely a Vásáry István (1902–) Ságvári Endre) utcán ténylegesen, Iroda is működött, illetve 1950-ben önállóságot kapott. A kezdeti időszakban a pár méterre lakó Sajó bejáratos volt az irodába, ahol szakértelmét igénybe is vették. A központi irányítás közben próbálta jobb szakemberekkel feltölteni az irodát, melynek időközben DTV, azaz Debreceni Tervező Vállalat lett a neve.

A városi épületeket így részben a Debreceni tervezésben Debrecenben tervezték. A budapesti tervek egyike Molnár Péter egyik emblemikus épülete, az 1951–52-es KÖZTI által tervezett Megyei Tanács irodaháza. A Debreceni Tervező Vállalat (1949–54) első épület nagyon feszes arányaival, finoman kiérlelt kőosztásaival egyértelműen a modern építészethez sorolható.

A megyei tanács irodaháza (Piac u. 42–□□□□)

□□ □□□ □□□□□ □hez köthető szinte az összes gyár és üzem tervezése (BI□ □ GAL, GÖCS, Házgyár, Konzervgyár stb.), de archívumukban megtalálható az állomás előtti térre kiírt tervpályázat IPARTERV□nél készült pályaművei is. Ezekben adottságként szerepel a később megépült új főépület. A pályázatra egyébként 22 tervek érkeztek, de mindegyikben sokkal kisebb tér szerepelt, ugyanis a pályázók visszaépítették a lebombázott, Deák Ferenc és Hunyadi utcák közötti tömböt. Sajnos megépítve egy sokkal rosszabb urbanisztikai koncepció valósult □ □□□

AB□□A□ □ma □□□A) Gyógyszergyár (Pallagi út 13.)

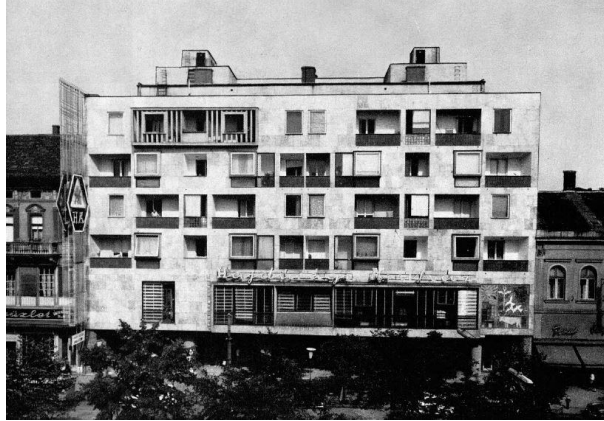
Az állomás főépületét Kelemen László tervezte. Az Ybl díjjal jutalmazott épületet 1961□ben adták át. A kupolák tervezésében Sajó István is részt vett.

MÁV állomás („Nagyállomás”)

Kelemennek köszönhetőek még a strandon és a buszpályaudvar különleges vasbeton konstrukciói is.

Mikolás Tibor 1955. december 30-án Deák Ernővel együtt előszobázott a minisztériumban, ahol kiderült, hogy Deák főmérnöknek, Mikolás tervezőnek kerül Debrecenbe. Mikolás Tibor 1956. január 2-án, 31 évesen költözött Debrecenbe. Az események után ő lett a Debreceni Tervező Vállalat főmérnöke. A városban dolgoztak az irányítása alatt. Hét igazgatót fogyasztott el. Mikolás nem csak építészeti kultúrát, hanem erős építészeti pozíciót hozott Debrecenbe. A városba költözése után ő megőrizte kapcsolatrendszerét, így meglehetősen jó tárgyalási pozícióból tudott építészeti minőséget létrehozni. Id. Kálmán Ernő szerint a 1950-as évek debreceni építészete konkurált az etalonnak tekintett budapesti építészettel. A *Magyar Építőművészet*-ben megjelent számos publikáció is igazolja. Mikolás köre szerveződve Boruzs Bernát, Dorka Béla, Kálmán Ernő, Schmidt Tibor, Szabó János egészen kimagasló 60-as évekét produkált. A máshol elsivárodó modernizmus helyett érzékenyebb, kísérletező építészet volt jelen. Ennek legszebb példája a Mikolás által komponált modernizmusnak nevezett Hajdúsági Áruház (Centrum Áruház).

Hajdúsági Áruház (Piac u. 1-3)

Az építészet rétegződései, ha értelemszerű egymásutániságból következnek, a befogadók számára jobban követhetők. Debrecen egyik ellentmondása, hogy az egyetemi épületek késleltetett megépítése, a főépület és Déry m. múzeum nem korhű kialakítása miatt túl mély szakadék jött létre az egyébként egy korban épült épületek között, ami választásra kényszerítette a városlakókat. A régi egyetemi épületekkel azonosuló hamis identitás és az aranykorhoz társuló nosztalgia miatt a modern építészet nem talált értő közönséget. Az egyébként értékes korszak a 70-es években lezárult, az utána következő, egyediséget kizáró házgyári és kivitelezői diktátum a korábbi értékeket is elmosta. A rendszerváltás után divat lett az egész korszakot stigmatizálni. Így Mikolás Tibor és kortársai épületeit úgy tűnik, ma kevesen értékelik és értik. A jelentős modern épületek többsége eltűnt.

Az érvényes éghajlatváltozási, táj- és területfejlesztési stratégiák Hajdú-Bihar megyére vonatkozó részeinek elemzése

Bánóczki Krisztina

biológia-földrajz szakos középiskolai tanár,
Vámospércsi Mátyás Király Általános Iskola
PhD hallgató, Debreceni Egyetem

Bevezetés

A fejlett gazdaságú országok a globalizáció előnyeit naponta élvezik, azonban kevésbé elszántak a negatív következmények elleni hatékony fellépés tekintetében.

Pedig az erőforrások fenntarthatatlan mértékű használata, a biológiai diversitás csökkenése és az éghajlatváltozás már helyi szinten, a mindennapokban is érzékelhető, visszafordíthatatlan változással jár. Bár Magyarország természeti értékeinek megóvása, fenntartható használata egyre nagyobb szerepet kap a társadalmi tudat átalakulásában, a szemléletváltást elősegítő dokumentumok közötti ellentmondások arra utalnak, hogy sem országos, sem helyi léptékben nem egyforma a kiinduló helyzet bemutatása, változnak a prioritások és a kitűzött célok, továbbá eltérőek a megvalósítás módjai, eszközei.

Tanulmányunkban az alábbi stratégiai anyagokban, fejlesztési programokban fellelt ellentmondásokra, következetlenségekre kívánunk rámutatni, és főleg az országos elképzelések Hajdú-Bihar megyei, ill. Debrecen városi fejlesztési tervekben történő megjelenésével.

☐ Nemzeti Fejlesztés 2020 (NF2020)

☐ Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció (NF2030)

☐ Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (2008–2020)

☐ Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2014–2025 (II. NÉS)

☐ Nemzeti Tájstratégia 2014–2020

☐ Hajdú-Bihar megyei Területfejlesztési Program 2014–2020

☐ Debrecen MJV Településfejlesztési Kon koncepciója és Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014–2020

Demográfiai folyamatok

A globális gondok egyik fő oka a népesség számának gyors emelkedése, hazánkban azonban a csökkenő létszám és az elvándorlás az alapvető probléma. A

A Nemzeti Fejlesztés 2020 (NF2020) szerint kiemelt cél a negatív demográfiai folyamatok megállítása, visszafordítása. A Nemzeti Fejlesztés 2030-ból (NF2030) ez a megállapítás már hiányzik, mintha tudomásul venné, hogy az ország lakosság száma folyamatosan csökken. A Hajdú-Bihar megye lakosság száma az ezredforduló óta évente kb. ezer fővel csökken, ma az 1975 körül évekhez hasonló a népességszám a megyében. Debrecen népességszáma 2011-ben növekedett, elérte a 210 000 főt, azóta itt is lassú csökkenés érvényesül, 2017-ben már 202 000 főre esett vissza. (KSH)

A főváros, a nyugati régiók és a nyugati országok akár tartós, végleges elszívó hatása az egész megyében érzékelteti hatását. A Nemzeti Tájstratégia (NTS) szerint az országon belüli migráció főként a fiatal pályakezdekők elköltözését jelenti, ami az elvándorlással sújtott területeken a népesség elöregedéséhez vezet. Hajdú-Bihar megye nem tartozik a leggyorsabban öregedő lakosságú megyék közé, sőt ez a tendencia valamivel az országos átlagnál is gyengébb, pl. a 100 gyermekkorúra jutó 65 évnél idősebben száma a KSH Statisztika Tükör adata alapján a megyében nem növekszik kiugró mértékben.

Debrecen településfejlesztési koncepciója

Hazánk településrendszerében, térszerkezetében jól érzékelhető változások indultak el, melyek hatásaként még nagyobb szerep jut a nagyvárosoknak, köztük Debrecennek is, mint alföldi városoknak, hiszen az ún. külső városgyűrű (Miskolc–Nyíregyháza–Békéscsaba–Pécs–Kaposvár–Győr) meghatározó gazdasági szerepkörrel rendelkező települései közé tartozik (a NF2020 szerint). Bár regionális körzetek és a perspektivikusan nemzetközi jelentőségű nagyvárosi térségek közé tartozik, nem tudja ellensúlyozni a főváros domináns helyzetét. Ennek ellenére a város feladata, hogy innovációk helyszíne legyen, fejlődést közvetítsen más nagyvárosok és határon túli területek felé.

Debrecen a kiemelt jelentőségű gazdasági potenciállal rendelkező települések közé tartozik, gazdasági technológiai magterület, hiszen több kiterjesztésre épülő iparágak és gyógyszeripar. A vegyipari továbbfejlesztések versenyelőnyt jelentenek. Térbeli megjelenésük koncentrált, hiszen egyetemek és kutatóközpontok lokációihoz kötődnek, így Debrecen előnyt élvez e tekintetben. Jelentős potenciált jelenthetnek a környezetvédelmi technológiák fejlesztései is a városban. Debrecen MJV Településfejlesztési Koncepciójában több horizontális elv is megjelenik: az „Élhető, fenntartható lakó- és intézményi környezet a debreceni polgároknak” elv szerint a fenntarthatóság kiemelt területei a barna- és zöldmezős beruházások, az épületkorszerűsítéssel járó beruházások és a termálvíz turisztikai célú hasznosítása. „Az életminőség javítása az elöregedő társadalom kihívásaira válaszolva” elv szükségesnek tartja az egészségügyi prevenciót, a nyugdíj

Építési szolgáltatások iránti igény teljesítését és a rekreációs szolgáltatások növelését. „Az innovációs szemlélet integrálása a gazdasági, társadalmi és környezeti folyamatokba” elv pedig az innováció és a tudás szerepének felértékelődését tartja szem előtt, így ennek megvalósulásában a környezetbarát technológiák alkalmazása jelentheti a fejlődés kulcsát.

A NF2020 és NF2030 azon részei, amelyekben a megyék és a főváros területfejlesztési igényeit és feladatait taglalják, teljesen megegyeznek, és a stratégiák többi fejezetében leírtak is szinkronban vannak. A Debrecen MJV fejlesztési koncepcióban említett zöldmezős ipartelepítési mód azonban a NF2030 szerint már nem kívánatos.

Az energiatermelési szerkezet átalakítását célzó lehetőségek

Nemcsak városi, hanem országos szinten is a fejlesztési irányok között van a környezetminőség javítása a megújuló energiafelhasználás növelésével, tájvédelmi szempontok figyelembevételével történő fejlesztések megvalósítása. A természeti erőforrások csökkennek, egyre veszélyeztetettebbé válnak, ennek ellentéte nére tovább nő az európai energiaigény. Éppen ezért napjainkban az energiahatékonyság és az energiatakarékosság és az energiahatékonyság növelése a megújuló energiafelhasználás részarányának növelésével. Az EU Közös Agrárpolitikájának reformja részben a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás eléréséről szól. Bár hazánk geotermikus adottságai nemzetközi viszonylatban is kiemelkedőnek számítanak (a Tiszántúl környéke a napenergia és geotermikus energia hasznosítására leginkább javasolt térségek egyike), felhasználásuk elmarad a technikailag elérhető mértéktől. Bár megjegyzendő, hogy a NF2020-ban leírtakkal ellentétben az országos szinten is szerény szélenergia potenciálnál a környék átlagos szélebbessége alacsonyabb. Debrecenben és a környező településeken, ahogy az egész országban, nő a Nap energiájának kihasználása, pl. napelemek segítségével, de még mindig alacsony az energiahordozó kiszolgáltatottságunk. A Hajdú-Bihar Területfejlesztési Program (2014–2020) célja növelni kell az energiahatékonyságot és a megújuló energia részarányát, ugyanennyivel csökkenteni az üvegházhatású gázok kibocsátását 2020-ig, illeszkedve az EU2020 stratégiához. A program szerint fenntartható energiafelhasználással, nulla energiaigényű épületek létesítésével, energianövények energetikai célú felhasználásával csökkenthető az energiainport függőségünk. Erre a függőségre az első Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (NÉS) is felhívja a figyelmet, miszerint a belföldi energiafelhasználás közel 80% az energiahordozókra épül és ennek is csaknem egésze import energiából. A NF2020 és NF2030 szerint is fontos kihívás az import energiával fedezhető energiaigény növekedése. E fejlesztés szerint a legfontosabb célok között szerepel többek között az energiahatékonyság növelése, a megújulóenergia részarányának növelése. Az 1990-es években az energiaszektorban történt szerkezetátalakítás hatása

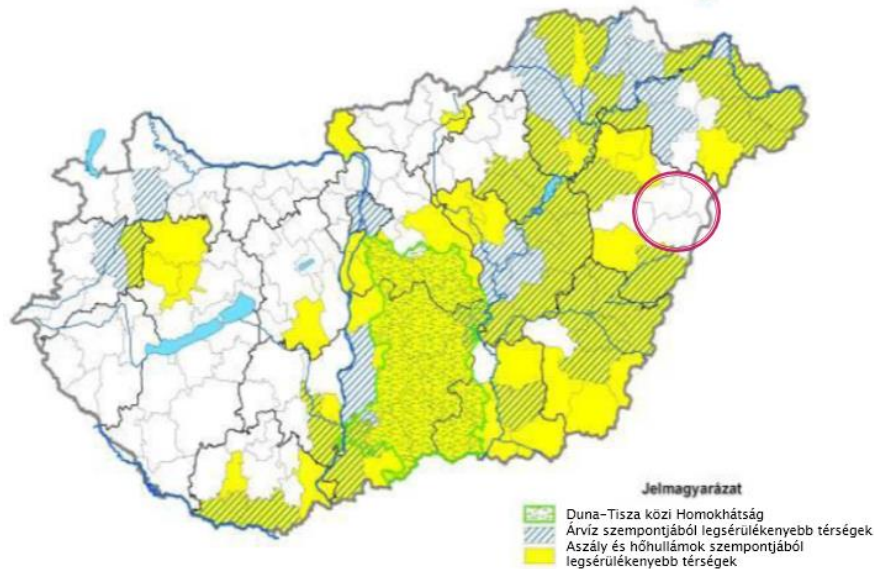
ugyan nagymértékű energiafelhasználás és kibocsátás csökkenés volt, a NÉS szerint középtávon nem várható érdemi átalakulás, pedig a cél az energiaigényes, nagy ÜHG (üvegház gázok) kibocsátású iparágak betelepülésének gátlása lenne. Megújuló energiahasználat tekintetében Magyarország 2001-ben vállalta, hogy a megújuló energia használatának arányát megduplázza (2010-ben 10% a megújuló energiaforrások nagysága a hazai energiaellátáson belül), bár ezt nem teljesítette az ország, de nagyrészt erdei fák elégetésével, ami nem jelent hosszútávú megoldást. 2006-ban Európai Bizottsághoz köthető döntés alapján ki kellett dolgozni egy „megújuló hő” irányelvet, ami azt mondta ki, célszerű lenne ezen döntés alapján megújuló hőtermelést, hűtést megalapozó támogatási rendszer kidolgozása. 2017 januárjában életbe lépett az ún. METÁR rendelet, mint egyfajta támogatási rendszer, aminek keretében megújuló energiaforrásból villamos energiát előállító erőművek nyerhetnek támogatást. Európai Unió elvárás a NÉS szerint a bioüzemanyag növelése 10% a teljesítésre teljesítendő arány cél megoldható hazai termelésből. Meglepő, hogy ezekről az Európai Unió által szabott elvárásokról és kötelezettségekről egyik Nemzeti Fejlesztési koncepció sem szól. A háttérben nyilvánvalóan az lehet, hogy a hazai energiapolitika elkötelezett a paksi atomerőművi kapacitás növelése irányába.

A mezőgazdaság, mint meghatározó ágazat

Tekintve a megye alföldi elhelyezkedését, a stratégiákban is a mezőgazdaságot emelik ki leginkább Hajdú-Bihar megyét illetően, a legnagyobb GDP növekedést elért ágazatként jelentős növekedési potenciál lehet e térségben is. Bár a növekedés mértéke kérdéses, de az ágazat 10% feletti növekedést érhet el, a NF2030 szerint ugyanebben az évben nem 10, hanem 24% feletti növekedést hozhat. Az öntözés fejlesztésével és az extrém időjárási körülményeket jobban viselő fajtaállomány alkalmazásával, nemcsak az ország gazdasági erejét növelő, hanem az éghajlatváltozáshoz alkalmazkodó ágazatnak is tekinthető egyben, legalábbis a fejlesztési terv szerint. Azonban felmerül a kérdés, mennyire fenntartható az öntözés fejlesztése, ha az Alföld klimatikus vízmérlege már ma is negatív? Az első NÉS is összefüggésbe hozza az éghajlatváltozást és a mezőgazdaságban megjelenő változásokat. Kijelenti, hogy a mezőgazdaság az időjárás szélsőséges változásaira kifejezetten érzékeny. A szélsőséges vízháztartási viszonyok (aszály, ár és belvíz) jelentős gazdasági kockázattal járnak. A mezőgazdaság a stratégia szerint a klímaváltozás által leginkább kiszolgáltatott szektorrá válhat, amennyiben nem a termőhely aktuális állapotának megfelelő a földhasználati mód kiválasztása. A második NÉS szerint a fő probléma az, hogy az éves csapadék átlagos mennyisége csökkeni fog, a csapadékeloszlás pedig átrendeződik, télen valamivel több, nyáron lényegesen kevesebb csapadék várható. Bár a záporok gyakoribbak lesznek, ezáltal nő az árhullámok kockázata, a magyarországi folyók évtizedeken belül nyaranta akár a

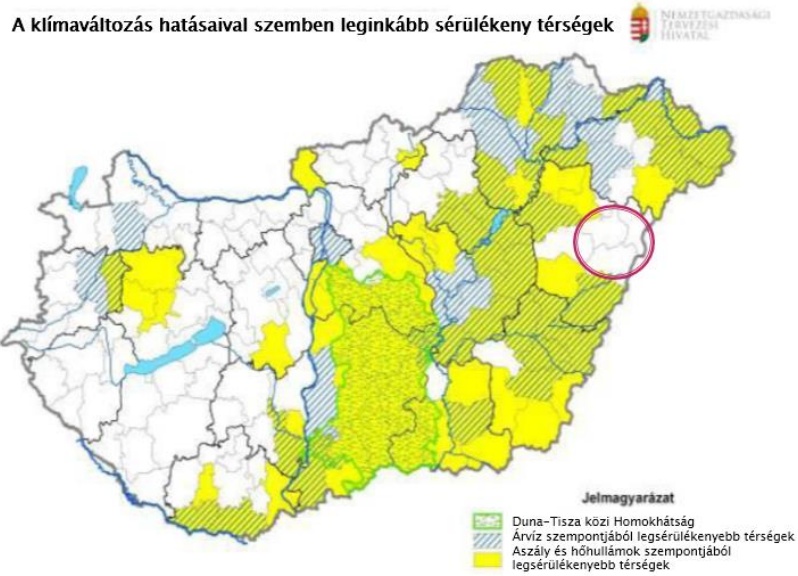
A klímaváltozás hatásaival szemben leginkább sérülékeny térségek

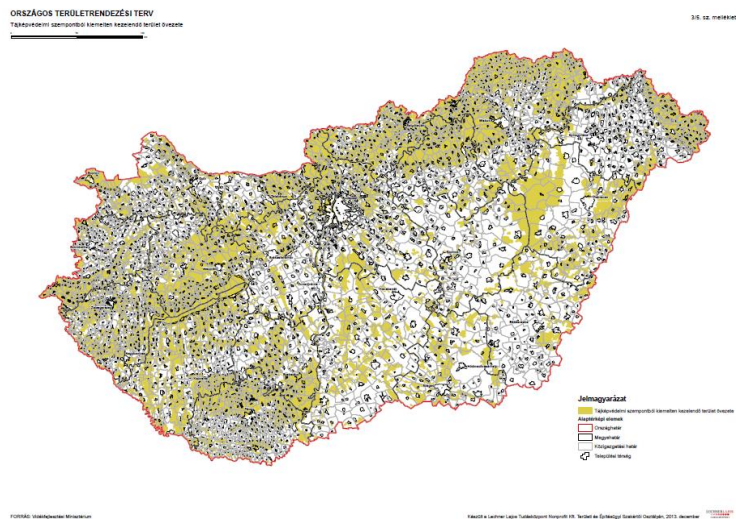
□ ábra. A klímaváltozás hatásaival szemben leginkább sérülékeny térségek

Forrás: Nemzeti Fejlesztés 2020

Komoly mértékben kifogásolható, hogy a szóban forgó ábra az éghajlati sérülékenységet a közigazgatási határok, járások szerint értékeli, márpedig egy természetföldrajzi problémát nem lehet államigazgatási egységekhez igazítani. A sérülékenység pl. nyilvánvalóan azonos szintű a Hajdúhát- és a Tisza-vidék teljes területén, az 1. ábrán mégis más kategóriába került az északi, mint a déli része. (Már készültek a természetes tájhatárok alapján történő minősítések is, de ez a tájképvédelemre vonatkozik (2. ábra)). Az 1. ábra tartalma nehezen hozható összhangba a NF2020-ban közzétett védendő természeti térképpel is (3. ábra). Ezen kívül az 1. ábrán láthatókkal ellentétben áll az NF2020 azon megállapítása, miszerint a legsérülékenyebb a Nagykanizsa- és a Zala megyei területek vonaltól délre húzódó országrész. Az 1. ábra szerint épp a megye területén vannak a legkevésbé sérülékeny területek.

□ ábra. A klímaváltozás hatásaival szemben leginkább sérülékeny térségek
Forrás: Nemzeti Fejlesztés 2222

□ ábra. Tájvédelmi szempontból kiemelt kezelendő terület övezete
Forrás: Országos Területrendezési Terv

A növényborítottság szerepe

Az ország időjárását az uralkodó kontinentalitás mellett az óceáni és a mediterrán hatás befolyásolja. Jórészt ez a klimatikus átmenet okozza a talajok, a nedvességellátottság és a természetes növénytakaró mozaikosságát. A Kelet-Európára jellemző biogeográfiai zonalitás itt a Kárpát-medencében ér véget, és itt megy át a kontinens nyugati részén megjelenő foltszerű mintázatba. Az emiatt létrejött nagyfokú változatosság a Kárpát-medence egyik fő megőrzendő természetföldrajzi jellegzetessége, ami miatt a Pannon Biogeográfiai Régió elismerten önálló típus. Most, amikor a globális éghajlatváltozás komolyan veszélyeztet számos természetes élőhely létét, a mozaikosság előnyös adottság, mert az egyes élőhely típusok eltérő klímaérzékenysége lehetőséget nyújt a területi mintázat fokozatos átalakítására.

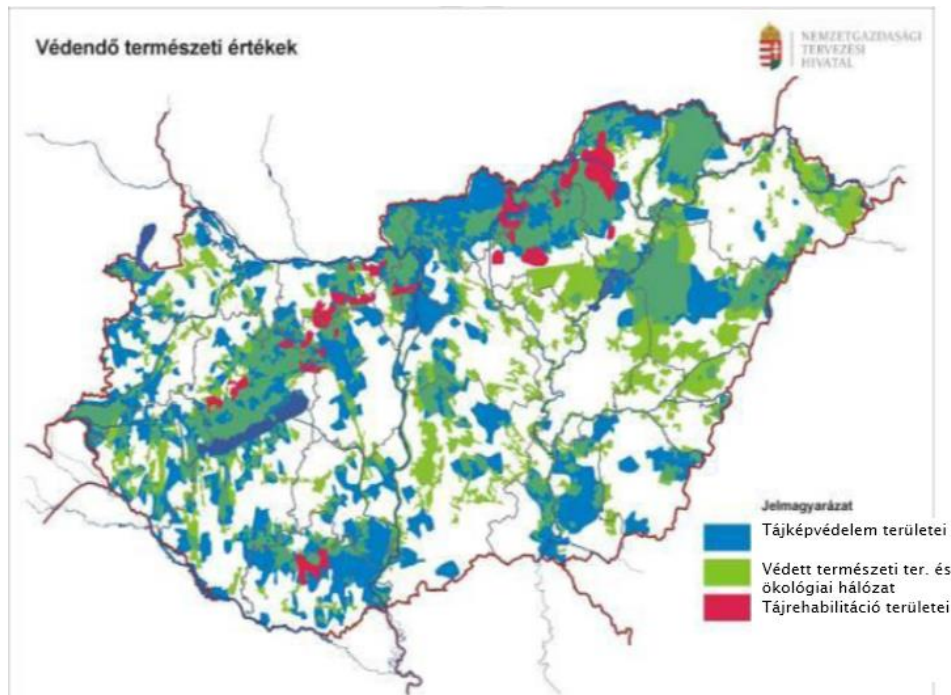
A NTS részletesen foglalkozik azzal, hogy a megváltozott életviszonyok, a városi életforma és az ezzel együtt járó változások, igények az infrastruktúra hálózat sűrűsödéséhez, egyúttal a biodiverzitás csökkenéséhez és az élőhelyek területi felszabdalódásához (fragmentációhoz) vezettek. A nagyobb lakótér iránti igény, a szolgáltatások számának növekedése, a gépkocsihaszárlat mind hozzájárultak a városperemi területek beépítéséhez, a tagoltság növekedéséhez, a tájkarakter megváltozásához. KHS adatok alapján a települési tér 2013-ban az ország területének 22%-át tette ki, ami nagyságrendileg azonos a Natura 2000 területekkel vagy az erdővel borított területek arányával.

Az éghajlatváltozás hátrányos következményeinek mérséklése tekintetében kiemelt szerepe van az erdőtakarónak, ugyanis többek között ez köti meg a szénkibocsátás 12-15%-át. Magyarország 21%-os erdősültsége elmarad az EU átlagától, annak ellenére, hogy az erdőterület az utóbbi években a NF2020 és NF2030 szerint is folyamatosan nő. A Nemzeti Tájstratégia szerint Hajdú-Bihar megyében – területének északkeleti részét leszámítva – 20% alatti az erdőfedettség, aminek növelése – tekintettel a Hortobágyra, a Hajdúhát kiváló szántóföldi adottságaira –, nem is várható és nem is indokolt. Az erdősítést, a zöldfelületgazdálkodást a megyében a települési környezetre kell koncentrálni, a közvetlen élettér életminőségét itt lehet jelentősen javítani. Erre a speciális megyei helyzetre a NF2020 és NF2030 sem nem tér ki, az erdősítést általános gyógymódnak tüntetik fel, noha nyilvánvaló, hogy a megye ma is, és a jövőben is fában szegény országrész marad.

Tájstratégia

– a többi stratégiával, koncepcióval ellentétben – konkrét célokat, feladatokat határoz meg kormányzatra, önkormányzatokra, civil szervezetekre és kutatóintézetekre lebontva. Az Európai Tanács elvárása ugyanis a tájleltár készítése, és a tájak változásairól nyilvántartás vezérlése. Az NTS ennek az elvárásnak

tesz eleget, mégpedig úgy, hogy átfogó célként nevezi meg a táji adottságokon alapuló felelős tájhasználatot, mely megvalósulásához olyan horizontális kapcsolatok is kapcsol, mint a természeti erőforrások és kulturális örökségek védelme, a területkarékos területhasználat és az éghajlatváltozáshoz történő alkalmazkodás. Különösen emelt célként jeleníti meg a tájidentitás növelését, a társadalmi részvétel és az oktatásba való beépítést. Feladatként jelenik meg többek között a nyilvántartások adatainak fejlesztése, komplex táj kutatások, a tájhasználat felülvizsgálata, klímabarát, értékőrző települési modell kialakítása, a Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálata és képzési programok szervezése. A tájstratégia céljainak megvalósítását az is nehezíti, hogy még kidolgozás alatt áll egy olyan komplex tájértékelési módszer, amely kellő mértékben tükrözi az ágazati érdekeket, az erdészettől

4. ábra. Védendő természeti értékek
Forrás: Nemzeti Fejlesztés 2020

A fejlesztések pénzügyi kerete

A fejlesztések megvalósításához a legnagyobb támogatást az Európai Uniótól kapjuk, operatív programokhoz (KEHOP, VEKOP, GINOP, MAHOP) kapcsolódóan a 2007–2013-as koncepció szerint 2007–2013, míg a 2014–2020-as koncepció szerint

2013–2014 közötti évekre vonatkozik az aktuális pénzügyi keret, ez az eltérés azért is érdekes, hiszen 24,9 milliárd euró összegről szól a támogatás, és lényeges, hogy pontosan hány évre is szól. Nem megnyugtató az sem, hogy pl. a 2018 februárjában elkészült Hajdú-Bihar megyei klímastratégia alig érinti a megvalósítás finánciális részét.

Összegzés

Mint látható, több nagyívű stratégia mutat irányt a változás felé. Ugyanakkor a 2013–2014 közötti és 2020 és a Nemzeti Fejlesztés 2030 és a többi stratégia között sokszor lényeges tartalmi különbségek jelennek meg. Ugyanarra az évre vonatkozó adatok térnek el egymástól a két fejlesztési tervben, vagy egyszerűen nincs szinkronban a tájstratégiával és az éghajlatváltozási stratégiákkal. Az Európai Unió által támogatott projektek közül kiemelendő a 2018 februárjában elkészült Hajdú-Bihar megyei klímastratégia, mely dokumentum tovább részletezi a területi környezetvédelmi jövőképét és célkitűzéseit, kiegészítve az eddig megjelent hazai koncepciókat, ezáltal hozzájárulhat a társadalom további bevonásához és közelebb kerülhetünk a nagyon összetett természeti probléma megoldásához.

A hazai stratégiák esetén fontos lenne annak bemutatása is, hogy Európai Unió terveivel mennyire vannak összhangban, mennyire követik az EU által kitűzött elvárásokat. Ugyanis csak akkor töltik be igazi céljukat ezek a stratégiák, ha valóban az éghajlatváltozás elleni küzdelem és fejlődés iránti igény ösztönzi a megírásukat. Ez persze igen kényes kérdés olyan területen, ahol jelentős a lemaradás, és az aktuális vállalások nem illeszkednek az uniós célkitűzésekhez, arról nem könnyű ezekben az irányadó koncepciókban szólni.

Irodalomjegyzék

Bánóczki Krisztina: *Az aktuális környezetvédelmi, éghajlatváltozási, táj- és területfejlesztési stratégiák Debrecenre vonatkozó részeinek összehasonlító elemzése*, Környezet és energia, 2018 –

[https://www.kornyezet-energia.hu/aktualis/2018/09/20/aktualis-kornyezetvedelmi-eghajlatvaltozasi-taj-es-teruletfejlesztesi-strategiak-debrecenre-vonatkoz%C3%B3-r%C3%A9s%C3%A9nek-%C3%B6sszehasonl%C3%ADt%C3%B3-elemz%C3%A9se-2018-09-20/](#)

Horváth Iván: *Fenntartható fejlődés és fenntartható növekedés* (Megtétekintés: 2017.10.14.)

Hajdú-Bihar megyei Területfejlesztési Program Stratégiai Programrész 2014

[https://www.hajdu-bihar.hu/teruletfejlesztesi-program-strategiai-programrész-2014/](#) (Letöltés: 2017.09.05.)

KSH Statisztikai Tükör (Megtétekintés: 2018.04.30.)

Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2013–2020

[https://www.kormany.hu/hu/kozlelvedes/2013-2020-2-es-nemzeti-eghajlatvaltozasi-strategia](#) (Letöltés: 2017.09.05.)

Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2008–2020

[http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Nemzeti_Fejesztés_Országos_Fejesztési_és_Területfejlesztési_Koncepció.pdf](#) (Letöltés: 2020.03.03)

Nemzeti Fejlesztés 2020

[http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Nemzeti Fejlesztés Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció.pdf](http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Nemzeti_Fejesztés_Országos_Fejesztési_és_Területfejlesztési_Koncepció.pdf) Letöltés: 2020.03.03

Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció – [http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Nemzeti_Fejesztés_Országos_Fejesztési_és_Területfejlesztési_Koncepció.pdf](#) (Letöltés: 2017.11.03.)

Nemzeti Tájstratégia 2017–2030 [http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Nemzeti_Tajstrategia_2017-2030.pdf](#) (Letöltés: 2020.03.03)

Országos Területrendezési Terv 2013 [http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Országos_Területrendezési_Terv_2013.pdf](#)

Tájékoztató az új Megújuló Energia Támogatási Rendszerről (METÁR)

[http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Metar_Tajkozto.pdf](#) (Megtétekintés: 2018. január 13.)

Internetes források:

[http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Metar_Tajkozto.pdf](#) (Megtétekintés: 2017.10.13.)

[http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Metar_Tajkozto.pdf](#) (Megtétekintés: 2020.03.03)

[http://www.kormanyhivatal.hu/download/9/9b/60000/Metar_Tajkozto.pdf](#) (Megtétekintés: 2018.03.03)

Adalékok a közművelődés „életrajzához” és annak háttéréhez

T. Kiss Tamás

andragógus, főiskolai tanár, Wesley János Lelkészképző Főiskola

„Mi a közművelődés? Ön hogyan határozná meg e fogalom jelentését, kórszerű tartalmát?” – kérdezte egy fél évszázaddal ezelőtt V. András János, a lozsváro megjelenő „Művelődés” c. folyóirat főszerkesztője. A kérdést megismételt a kiadvány jelenlegi főszerkesztője, Dáné Tibor Kálmán is.

A közművelődés kifejezéssel gyakran találkozhatunk a ritkábban a személyes szóhasználatban, hol tágabb, hol szűkebb jelentéssel, de voltak/vannak a történelemnek olyan szakaszai is, amikor előtagját, a közlékot éppen száműzni igyekeztek mellőle, rendszerint politikai okokból. Használata vagy mellőzése tehát nem feltétlenül a használó, vagy használni akaró szjektív belátástól függött. Tanulmányomban a kifejezés „életrajza” kapcsán kább a használat vagy mellőzés háttérére szeretnék rávilágítani a változékony jelentésére.

A nyelvészek által összeállított *Magyar Értelmező Szótár* szócikke szerint, a köz ősi előszó. Lehet – ‘személyeket, dolgokat elválasztó tér’; ‘keskeny uca’: *Andor köz*; ‘két folyó közti terület’: *a una–Tisza köze* ‘a nagy közösség’: *a köz érdeke*; ‘kapcsolat’: *a két dolognak sok köze van egymáshoz* összetételek előtagja ‘általános; a közösségre tartozó’: *közmondás, köznyelv; közérdek, középület, közoktatás*; ‘közbülső’: *közfal* jelentésben. munkra most ez az utóbbi jelentése a lény.

A közművelődés kifejezés a közhivatal, közbirtok, közteherviselés, közadakozás, közbenjárás, közbecsülés, közboldogság, közjó szóhasználat képest később és válik ismertté fogalom megszületésére. A közoktatás megjelenéséhez és egyre differenciáltabb intézményesüléséhez köthető.

¹ Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában. Művelődés. Közművelődési havilap, Melléklet, 2017.4. Művelődés

² *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 785–
/Letöltve, 2018.06.18./

Benkóczy Emil első, majd második *Ratio educationis* szövege tartalmazta a „köz” művelődését megalapozó népoktatás értékét és feladatát, mikor ezt mondta: „Az ifjúság tanítása és az egész tudományos kör felnevelése minden erkölcsösebb nemzeteknél oly fontosnak vétetett, hogy ezekben hinnék nyomboldogságát.”¹

„Népoktatási intézményeket kizárólag egyes *hitközségek* [egyházi testületek, közösségek] tarthattak fenn, amíg azokat Mária Terézia idején a polgári hatóságok ügykörükbe nem vették. A *polgári községeknek* fenntartó jogát és kötelességét azonban csak az 1868. XXXVIII. törvény szabályozta végérvényesen nek alapján hazánkban községi népiskolát köteles minden község felállítani.”²

Eötvös József kultuszminiszter a népoktatás – azaz a nemzeti nevelés – kifejezést használva – szélesen értelmezte. Az egész nép (társadalom) és a magyar állam közös közoktatási ügyének tekintette a népoktatás részének tekintette a felnőttekkel való foglalkozást (különös tekintettel az analfabéták megtanítását írni, olvasni) és az *értelmiségnek, a köz érdekében kifejtett aktív felelősségvállalását*. Magyar Tudományos Akadémia által Kazinczy Ferenc emlékénapján tartott beszédében az ünnepeltről kiemelte, „azon férfiú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelők” minisztersége alatt született nemzet nagyjairól tartott emlékeztető szédés és ünnepi beszédeiben kiemelten hangsúlyozta „közjónak”, az „olvassóközönségnek”, a „nemzet művelődésének” segítségét, fontosságát. Gyula szerint „az újabb közművelődés ügyét.”³

„Az emlékeztető sorában Trefort Ágoston használta a közművelődés szót. „A közoktatás teendőiről” címen tartott beszédében „közoktatás” célokra előtérített összeg nem tér el jelentékenyen attól, a mit a tisztelt ház a múlt évben e célra megszavazott. Sértés volna a tisztelt házra nézve, ha e célok fontosságáról itten beszélni akarnék. E téren sok a tenni való: de

¹ Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Az Egri Érsek R.K. Tanítóképző Centenáriumára. Adatok a Magyar Tanítóképzés Történetéhez. Eger, Az egri Érsek Liceumi Könyvnyomda Nyomása, 1928. 17.

² Pedagógiai Encyclopaedia különös tekintettel a népoktatás állapotára. A neveléstudomány szótára. Segédkönyv tanítók, nevelők, szülők és iskolai előjárók számára. Szerkesztette: Veredy Károly. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat kiadása, szerkesztő kiadása. é.n. 221.

³ B. Eötvös József: Emlék- és ünnepi beszédei. Második bővített kiadás. Budapest, Kiadja Ráth Mór, 1886., 111, 124, 262, 319, 382.

⁴ Kornis Gyula: A magyar közoktatásügy. Magyarok a kultúráért. Szerkesztette: Lukács György nyug. miniszter, orsz. képviselő. Budapest, A Magyar Kultúrliga Kiadása.

A *Népművelés* (1912–1918) és *Népművelés* (1918–1924) folyóirat a Franke-féle Társulat kiadásában. 1912-ben a folyóirat címet és kiadót változtatott. Néhány évig *Új Élet* a főcím, a *Népművelés* alcímként szerepel, évfolyamjelzés viszont folyamatos maradt. Később *Népművelés* a főcím, és *Új Élet* alcím került a lapra. Kiadó a Rózsavölgyi és Társa, egészen 1918-ig.

Az özművelődés eszméje is közrejátszhatott abban, hogy a közművelődés önálló, sőt lényegi részének a szabadoktatás/szabadtanítás szó nyitottságra utal! A szabadoktatás/szabadtanítás a szabadoktatást segítette a Pécse és a szabadoktatás/szabadtanítási bizottság kezdeményezésére a konferencia eredményétől azonban a kultuskormányzat olyan mértékű, hogy az 1920-as évek kultuszművelődésügyi miniszter Kuno, még 1924-ig is a kultuszművelődés és Jászi Oszkár szélsőséges szabadelvű szellemiséget képviselő előadásait, melyek – a szabadoktatás/szabadtanítás eszméjéről is hozzájárultak.¹²

A *Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének* közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében már részben beszélt a közművelődésről szóló jelentőségéről, az egyén (személy) és a köz kapcsolatának lényegét, „mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a magyar közművelődés nemzet- és államfenntartó munkájából mindenkinek rendes hivatásakörén túl is ki kell vennie részét, de különösen teljes lelkesedéssel, illő elfogulatlansággal és bátor meggyőződéssel kell szorgálnia a közművelődés ügyét annak, kit a sors hosszabb időn át a magyar közművelődési ügyek első hivatalos és felelős munkásává rendelt és a kinek erkölcsi felelőssége is fennáll a nemzet előtt ma is mindazért, a mit a magyar közművelődés hivatalos szolgálatában tett.”¹³

A beszédében megpróbálta körvonalazni a közművelődés mibenlétét: „Sehol még közművelődés naggyá nem lett, mely nem egy népösszesség, egy nemzet erejében bírta forrásait. Nagyszabású közművelődés politikát egy ember, egy ember magasabb fokán, legyen a jók legjobbika és bírja a hatalom minden eszközeit, vagy bármely lelkes csoport nem valósíthat meg. A nemzet összereje, összhangzó munkájának gyümölcse lehet ez csak. Azért kell felkarolnunk minden intézményt nemcsak az oktatás és nevelés, hanem az anyagi közművelődés minden ágában is, mellyel hazánk nagyobb vidéki városaiban a közművelődési elemek erejét fokozhatjuk és szaporítjuk... Nálunk nagyon uralkodnak a kizárólagos természetű vélemények és nemcsak a közélet, hanem...: a közművelődés területén is. Ezek jelszó jelszó kizárólagosságára esküszünk, másszó a másik jelszó zárja ki amazt. Egyszer az egyik iskolafaj a csodatévő hatalom,

¹² A róf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1924. Budapest: Múzeum Kiadása, 1927. 52.

¹³ Báró Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde. In. T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról. Budapest: Múzeum Kiadása, 1927. 52.

másszor a másik. Pedig valamennyi iskolafaj együtt sem elég a nagy feladatok betöltésére, ha ismét kizárólagosan minden eredményt a felnőtt társadalom szelvedőleges nyugalommal csak az iskolától vár.” *„A közművelődés, ... a szellemi szabadság területe. A kultúra a versenyképesség területe. Itt védővámokat nem lehet felállítani. Itt a szellem ereje megy hódító útjára. Hatalommá itt csak a műveltség fajsúlya, ereje, mélysége és terjedelme lehet.”*¹⁰²

A 19. századi „békebeli Monarchiában” liberális elveken nevelkedő pécsi Szabadtanítási Kongresszuson előadást tartó Pikler Gyula és Jászi Oszkár előadásától, a megszüntetett Országos **„za”** *Adoktatási Tanácsot* létrehozó *központi intézményt* a *Iskolán kívüli Népművelés Országos Bizottságot*, a törvényhatóságok *Népművelési Bizottságok* alakítását em szűn a *Országos Közművelődési Tanács* működő a területi közművelődési egyesületek a Tanács *Közművelődés* címen, 1924-ben a *Minisztérium* államtitkára, Czakó Elemér szerkesztésében folyóiratot jelentet meg a *Nemzeti önismeret, művelődés és tudományos intézmények* ismertetése, könyvek és folyóiratok szemlézése, iskolán kívüli népművelés és a határainkon túl lévő magyarság kultúrájáról való tájékoztatás. A folyóirat egy évet él, összesen tíz számot jelent meg.

A *„za”* *Adoktatási Tanács* kultúrpolitika a közművelődést a *Minisztérium* kormányzati érdek alapján taktikusan értelmezte. A miniszteri szűk alkalmazás a *Nemzeti Közművelődési Alapítvány* megalakítását a magyar kormány által Károlyi Mihály elkobzott birtokból létesített *Nemzeti Közművelődési Alapítvány* segítségével a *Nemzeti Közművelődési Tanács* valósította a népiskolai és egyetemfejlesztési programját. A *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* a *Minisztérium* költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 12-én, a Nemzetgyűlés előtt tartott beszédében a kulturális élet valóságos területét és ágazatát a fogalom alá rendelve Klebelsberg aktuálpolitikai értelmezését igazolja, hogy jóllehet 1922-ben megszüntetett az Országos *Adoktatási Tanácsot*, a liberális színezetet nem nélkülöző *Közművelődési Tanács* előtt jelent meg az *Iskolán kívüli népművelési törvény* megalkotásának szükségességét a *Minisztérium* szándék azonban nem valósult meg. Egy évvel később, 1928-ban a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson ismét elhangzik, hogy szükség lenne az iskolán kívüli népművelési törvényre, de a javaslatára az években nem került sor.¹⁰³

¹⁰² T. Kiss Tamás – 1997

¹⁰³ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1918–1928

¹⁰⁴ T. Kiss Tamás: A felnőttoktatás törvénybe foglalásának kísérleteiről, a közművelődési törvény megalkotásáig. In: *Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből*. II. Szerkesztette: Gelencsér Katalin. Budapest, Magyar Művelődési Intézet–Mikszáth Kiadó, é.n. 1997–1998

Hóman Bálint (1900–1978) az özművelődés komplexitását, plurális szerkezetét, a *homogén nemzetnevelés* (1927) ára változtatja az épviselőház 1933. május 31-én tartott beszédében a következőket mondja: „A nemzeti nevelés problémáját taglalva, úgy látom, hogy a XIX. század specializáló irányával szemben korunk feladata a *nemzeti élet szintézisének megteremtése* (Mészáros 2015) den értéket egységbe kell foglalnunk, de ez a szintézis nem formalisztikával, hanem a módszerekkel, hanem csak szelekcióval és neveléssel történhetik.”¹⁰³

Az 1920-as évek első felében a közművelődés szó eltűnik a napilapok és folyóiratok hasábjairól. Keresztúry Dezső kultuszminiszter időszakában a „köz” előszót a „szabad” előszóval kezdődő *szabadművelődés* váltja fel.¹⁰⁴ Az új elnöki vezetés/irányzat Karácsony Sándor nevéhez kötődik, aki szerint a szabadművelődés: demokrácia, a felülről központilag diktált „iskolán kívüli népművelés” (Mészáros 2015) szüntetés. Megalakult az Országos Szabadművelődési Tanács. A Tanács szalmavari folyóirata 1947 és 1948 között *Új Szántás* címen jelenik meg. Helyi szinteken is megszerveződnek a viszonylag autonómiával rendelkező Szabadművelődési Tanácsok. Keresztúryt váltó, kommunistákkal erősen szimpatizáló Ortutay György (1900–1978) elöljáról a *szabadművelődés* építkezni jelszó a „virágozzék minden virág” szemlélet jegyében, jelentős előnyöket biztosított a szovjet hadsereg által megszállt Magyarországon mindinkább teret nyerő kommunista eszmeáramlat (Mészáros 2015) melynek orgánuma a *Szabad Nép* (1947). A Magyar Kommunista Párt (MKP) 1947-ben meghirdeti a kulturális forradalmat. „Holnapra megforgatjuk az egész világot...” – skandálja hittel és őszinte lelkesedéssel Magyarország fiatal nemzedékének egy szűk, de radikális csoportja. A fiatalok ösztönözésének akarása (Mészáros 2015) becsatornázódik az MKP tejhatalomra törő törekvéseibe, amely ideológiai és kulturális testet ölt az özművelődés (Mészáros 2015) ltkormányzat (Mészáros 2015) öztársaság elnevezése (Mészáros 2015) épköztársaságra változik. A „szabad” előszó helyét mindinkább a „nép” előszóval kezdődő kifejezések váltják (Mészáros 2015) *népköztársaság, népbíróóság, néphadsereg, népgazdaság, népnevelő, népnevelés* (Mészáros 2015).

Az új világ megteremtéséhez elengedhetetlenül szükséges az özművelődés (át)nevelése. A kultúrpolitikai törekvés nem új. Klebelsberg is úgy vélte, hogy „a politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúrdemokrácia nem készíti elő. Csak olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.”¹⁰⁵ (Mészáros 2015)

¹⁰³ Hóman Bálint: *Művelődéspolitikai*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1938. 103.

¹⁰⁴ Mészáros 2015. 20. 20. *Özművelődés történetéhez* (1945–1949). A kötetet összeállította és a bevezetőt írta: Dancs Istvánné. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

¹⁰⁵ Durkó Mátyás: *A felnőttnevelés és szabadművelődés Karácsony Sándorra emlékezően*. Hajdú-Bihari Napló, 1991. 10. sz., T. Kiss Tamás – Tibori Timea: *Az önépítés útjai*. Durkó Mátyás munkássága. Szeged, Belvedere Kiadó, 2015.

¹⁰⁶ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai (1900–1918)

neveléssel (demokráciára, szocialistává) „érlelni” a népet! A nép át/nevelésre vállalkozik a Révai József népművelési miniszter 1948-éval fémjelzett – „tartalmában szocialista, formájában népies” – kulturális forradalommal. Hatékony eszköz: a tömegrendezvény és az új emberkép embertípus megteremtését előmozdító, a termelést közvetlenül fokozó, a munkamorált, a munka/erkölcsöt kialakítani hivatott „műfaj” – „csaszтусka”. Fontos alapintézmény a **kultúrrothon**.

1948. októberében kirokkant a következő – Kádár János nevét viselő, egészen 1956-ig tartó – kulturális forradalom *népművelés* kifejezésével. Máté Máté vezetésével, új kulturális politikája értelmében továbbra is főként a nép nevelését, mert annak elnyomásában látta a forradalom kitörésének okát. A kommunista párt kulturális forradalom folytatásához, de már „tartalmában szocialista, formájában realista” fordult. Meghatározásra kerül a szubjektív megítélésnek a megengedő liberalizmus és a tolerancia alapján álló, nem pedig a szellemi partnerek autonómiájának, szabadságának elismérésén nyugvó „kontúrálanságot” biztosító *támogatás, túrés, tiltás*. A nemzetközi feltételek rendszerében a tiltás egyszerre volt hivatva a kulturális folyamatok „kézben tartásának” demonstrálására, s ezzel paradox módon, éppen a legnagyobb szabadságfok biztosítása érdekében a fennmaradt politikai ortodoxiak követelményrendszerének érvényesítése érdekében a forradalomban aktív részt vállaló, „bűnös” *Népművészeti Intézet* létrehozásának *Népművelési Intézetet*, az 1950-es években a forradalom népművelés alapintézményének tartott *kultúrrothon építési programot* a forradalom szak szemléletére jellemzően – továbbra is tömegrendezvényekben gondolkodó szemlélettel központilag megrendelt terv alapján – számos, csupán a teremmel rendelkező intézmény épült országban.¹⁰

1950-es években a Népművelési Intézet szaklapot alapított *Népművelési Értesítő* című folyóirat 1950-1953-ig, az 1950-es évek közepén megszűnt. Máté vezetésével, a forradalom megjelenő szakmai folyóirat a *Népművelés* 1953-1956-ig, a forradalom megszűnéséig a forradalom 1950-es években kezdetét vette és mindinkább intézményesülő szakemberképzés valamennyi tanítóképzőben és tanárképző főiskolán, sőt két egyetemen is – a Pécsi és a Debreceni – megvalósult.

¹⁰ T. Kiss Tamás: *Fordulatok a folyamatok. Fejezetek a magyar kormányok kultúrpolitikájáról 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 63., Eörsi László: *A három „T” kultúrpolitikájáról*. Világosság, 2008. 11–12-évfolyam, 1–2-évfolyam.

¹¹ T. Kiss Tamás: *A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből*. Budapest, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Új Mandátum Könyvkiadó, 2000. 67.

1970-es évek²¹ segítve az alapvetően kultúrotthonok önművelődési házakban dolgozó zók képzését és továbbképzését²² a képzés azonban kimunkálatlan maradt²³ innováció hiányában túlélésre törekedő „Megújulásait”²⁴ 1970-es években beírt, végzettséget igazoló elnevezések: népművelő, közművelődési és népművelési előadó, majd a rendszerváltás után művelődésszervező, művelődési (kulturális) felsőoktatásban bevezetett kurzusok²⁵ – a rövid életet megélt andragógus²⁶ az önművelődési kurzusok²⁷ – egyik szakiránya volt a művelődésszervező – felváltotta a közösségszervező²⁸ és évek²⁹ „fényes szelek” radikális baloldali generációját, a „68-as éremzedék” új generációját³⁰ követte³¹ az alulról induló spontán kezdeményezések (különösen a beatzenekarok köré szerveződő rajongók tábora, az ifjúsági klubok, amatőr alternatív művészek és művészeti csoportok tevékenysége) és a kapcsolatok arra készítet³² a kultúrpolitikáját, – hasonlóan, mint az 1950-es években – megpróbálja sajátjait³³ rébe bontani³⁴

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1974. március 19–20-án ülésén úgy döntött, hogy beváltja a **szocialista közművelődés** fogalmát³⁵ az állampárt ideológusai, az értelmiség meghatározó személyiségei is egyetértettek a népművelésről közművelődésre váltással. Számos kiadvány és (közvetlen is terjedelmes helyet elfoglaló) személyiség állomány³⁶ tanulmány³⁷ meg ebben az időszakban³⁸. A szerzők támogatják a kommunista párt kultúrpolitikájában jelentkező „válszót”³⁹

A népművelést közművelődésre cserélő kultúrpolitika⁴⁰ hogy megszűnik a nép „felülről” történő művelése, helyette a köz „alulról” történő kezdeményezése lesz a meghatározó. A központi irányítás helyett a decentralizáció válik majd döntő tényezővé. Herman István filozófus, és a közművelő-

²¹ T. Kiss Tamás: A népművelőtől a kulturális menedzserig²⁰⁰⁷ T. Kiss Tamás – 2007. T. Kiss Tamás: A népművelőtől a kulturális menedzserig. Tímea: Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága. Szeged, Belvedere Kiadó, 2007.

²² T. Kiss Tamás: A népművelőtől a kulturális menedzserig. III. Közművelődési Nyári Egyetem. Szeged, 2001. június 26–28. Az elhangzott előadások gyűjteménye. Szerkesztette: Török József. Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központja, 2001. 8., T. Kiss Tamás: Foglalkozás, szakma, hivatás. Kultúra és Közélet, 2002. II. sz. 103–114.o., T. Kiss Tamás: A népművelőtől az andragógusig. Zempléni Múzsá, 2008. tavasz, 37–40.

²³ T. Kiss Tamás: Álmodások. Vasutas Központi Képzőművészeti Szabadiskola. 2007. 2007. 2007.

²⁴ A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Budapest, Országos Közművelődési Tanács, 1976., Közművelődési kézikönyv. Szerkesztette: Füleki József, Herczeg Ferenc. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.

dés értelmezésével megbírók azonban nyíltan megfogalmazták – az elszűkült ideológiai keretek között tartotta/szorította a gondolkodást és a költetést – a „közművelődés [nem más, mint] a különböző irányú társadalmi szükségletek fejlődése folytán, a kulturális forradalom kiteljesedése.”¹⁷ A nyitány továbbá megállapítja: „A definíció szerint: ...a szocialista közművelődés a jelenlegi társadalmi, politikai és kulturális viszonyaink között kialakuló, a meglévő művelődési igényszintekre épülő, a szocialista társadalom fejlődésének érdekeit, a kulturális forradalom és az egyén önkifejtését egyszerre szolgáló iskola melletti és iskolán, valamint szakképzésen túli, önkéntességet és tudatosítást feltételező, állandó, nevelő, művelő, személyiségformáló tevékenység, amely a társadalom tagjai részéről a társadalom tárgyiasodott tudásának megerősítésére és saját személyiségük (képességeik, tulajdonságaik) sokrétű kiteljesítésére irányul.”¹⁸

A kormányzat és az uralkodó ideológia által jóváhagyott közművelődés, állami szintű megvalósításához (anyagi feltételeket biztosító) törvényre volt szükség.

A Közművelődésről szóló, 1976. V. Tc. kulturális intézményekről előterjesztésében 1976 októberében a Parlament elfogadta. Érdekességként jegyzhetjük meg, hogy a Kossuth Könyvkiadó, (a közművelődési törvényhozás évében) 1976-ban a *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon* című lexikonban a közművelődés szó csak fejezetcímként és nem címszóként szerepel.¹⁹ A törvény jellegzetessége volt, hogy a közművelődést a középmezőbe helyezte a középpontba, ennek megfelelően a közművelődést is ennek az eszmének a szolgálatába állította. Tartalma általános jellegű, nem tér ki több lényeges kérdésre, mint például a kulturális javak védetté nyilvánítására, a könyvtár szerepére, a régészeti védelemre, a múzeális intézmények feladatára. A törvény az oktatási, közművelődési intézményekkel és a közművelődés irányításával. A kultúrpolitika irányítójaként egyértelműen és kizárólagosan az államot határozza meg.²⁰

A Munkásművelődési törvény határozata és a közművelődési törvény megjelenése maga után vonta új szervezetek megalakítását, a meglévők elnevezéseinek megváltoztatását. Létrejön 1974-ben az *Országos Közművelődési Alap*. A *Népművelési Inté-*

¹⁷ A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai (1976). Budapest, 1976.

¹⁸ *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon*. Lexikon. Főszerkesztő: Bíró György. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 176.

¹⁹ A közművelődés. Szöveggyűjtemény. Válogatta és szerkesztette: Ács Ferencné. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980., Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983., Országos Közművelődési Tanácskozás 1984. Összeállította és szerkesztette: Péter Kálmán, Kormos Sándor. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, é.n.

zet közművelődési folyóiratoként kerül kiadásra a *Kultúra és Közösség* rendszerváltás után, egymást váltott kiadók segítségével a törvény szellemében ártatlanul vált a Népművelési Intézet léte és elnevezése. Az Intézetből 1980-ban kivált Művelődéskutató Osztály önálló Művelődéskutató Intézetté alakult, majd 1986-ban a Művelődéskutató Intézet és a Népművelési Intézet összevonásával létrejön az *Országos Közművelődési Központ* és az *Országos Közművelődési Tanács* a főhatóságnál a *Belföldi Közművelődési Koordinációs Titkárság*, amely megalapítja a *Belföldi Közművelődési Ösztöndíjat*. A szakmai munkákat megjelentető kiadó pedig felváltja a *Műsák Közművelődési Kiadó* elnevezést, amely a rendszerváltás után *Ita* néven még rövid ideig működik.

A szocialista közművelődés kapcsán az 1980-as évektől a szocialista jelző egyre több kérdést foglalt magában. Például: Mit jelent a szocialista életmód? Mit tartalmaz a szocialista szórakoztatás és szocialista módon való szórakozás? Mitől szocialista egy közösség, brigád?... A kérdésekre nem érkeztek elfogadható magyarázatok!

A 1989-es törvény, amely alapvetően az állam és a közművelődés viszonyát tisztázta, viszonylag hosszú ideig maradt hatályban. Alapvető módosítására a Magyarországi Szocialista Párt – Szabad Demokraták Szövetsége (MSZP-SZDSZ) koalíciós kormány Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezetője, Magyar Bálint időszakában az 1990. évi CX. törvény került sor. Az új törvény meghatározta az állam és az önkormányzatok felelősségvállalásának mértékét és a közművelődési intézmények tulajdonát, tulajdonosait. Konkrét célokat tűzött meg, kitér a civil szféra fontosságára, szerepvállalására. Meghatározta az egyének és a civil közösségek művelődéshez való jogát. Fontos célja az állami pénzforrások arányos elosztásának meghatározása.

A rendszerváltás utáni évtizedekben, a folyóiratokban és napilapokban a közművelődés kifejezés használata észrevehetően csökken és egyre ritkábban fordul elő a kultúrpolitikai dokumentációban. Helyét mindinkább a **nemzeti, művelődési, emberi erőforrás fejlesztés** szavak foglalják el. Az Országos Közművelődési Központ helyéből a közművelődés szó, létrejön a **Magyar Művelődési Intézet** és a **Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus**ra változik, a **Nemzeti Művelődési Intézet** pedig a **MI Művelődési Intézet Nonprofit Kft.**, Lakitelken működő Alapítvány kizárólagos tulajdonába.

A közművelődés **gyakorlata** is sokat változott az 1990-es években. A „köz” előszó kétirányú bővülése/alakulása/alakítása a változás egyik irányja. A közösségi művelődés fontos alapintézményei – a művelődési házak – mellé felzárkózó

²⁹ T. Kiss Tamás: Válságok és váltások. 360. Közművelődés Csongrád Megyében, 1986. 37–38. In. T. Kiss Tamás: *Át/Menetek, Kultúra és közösség*, 2015. II.sz.12–13.

Újabb adatok a magyar genetika történetéhez II.

A Magyar Növényörökléstani és Növénynemesítéstani Kutató Intézetet alapítása

^{1,2}Fári Miklós Gábor kertészmérnök, egyetemi tanár

³Kurucz Erika mérnök, egyetemi tanársegéd

¹Domokos-Szabolcsy Éva mérnök, egyetemi adjunktus

□ *Debreceni Egyetem MÉK, Mezőgazdasági Botanikai, Növényélettani és
Biotechnológiai Tanszék (Debrecen);*

□ *Erekly Károly Biotechnológiai Alapítvány (Debrecen);*

□ *Debreceni Egyetem MÉK, Növénytudományi Intézet (Debrecen)*

Özleményünk az első magyar genetikai kutató intézet, a Magyar Királyi Növényörökléstani és Növénynemesítéstani Kutató Intézet alapításának történetét foglalja össze. Szabó Zoltán professzor fejében németországi és svédországi tanulmányútjai során, 1927-ben érelődött meg először egy önálló magyar genetikai kutató intézet létrehozásának a gondolata. Szabó professzor egy évtizeden át folytatott későbbi töretlen erőfeszítése nem volt hiábavaló. A hiánypótló intézmény három lépésben alakult meg. 1938-ban Genetikai Sejtteni Laboratórium néven kezdte el a munkát, melyet átköltöztetve és kibővítve hozták létre az Örökléstani Kutató Laboratóriumot (1939) benne építve. 1941-ben jött létre a Magyar Királyi Növényörökléstani és Növénynemesítéstani Kutató Intézet. Mindhárom intézmény szervezésével és vezetésével Oláh László professzort bízták meg. Szabó és Oláh professzorok kutatói, vezetői és szervezői képességének köszönhetjük azt, hogy az első magyar genetikai intézet első egysége, éppen nyolcvan éve megalakult, és mint ilyen, az MTA Genetikai Intézetének a jogelődje. Történeti távlatból megítélve, Szabó és Oláh professzorok mind az akadémiai, mind az egyetemi tudományos körök és gyakorlati szakemberek számára vitathatatlanul jelentős munkásságát a mai magyar genetikai történeti emlékeztető nem tarja számon. Szabó Zoltán 1952 márciusában hunyt el. Tanítványa, Oláh László 1944 végén Magyarországot és a következő évtizedekben három kontinensen lett ismert biológus. Munkánk röviden kitér Oláh Károly, Miltényi László és

Györfffy Barna korabeli munkásságára, továbbá a magyar–német növénygenetikai örökléstan kapcsolatokra.

Bevezetés

A magyar genetikai múltja iránt tárgyyszerűen érdeklődő számára nehézséget okozhat a növénynemesítés múltját bemutató 1948 után megjelent monográfiák az 1945 előtti korszak meghatározó növénygenetikai intézményeit és személyeit nem, illetve felületesen tárgyalják (Fári, 2017; Fári et al., 2017).

A növénygenetika és a szűkebben vett 'növénynemesítés' között módszertani és egyéb lényegi eltérések vannak, noha a múlt század elejétől – különösen a harmincas évektől nyilvánvalóan létezett jelentős átfedés is. Az is tény, hogy az átfedés először a botanika és a genetikai között mutatható, hiszen a genetikai területén a Mendelt követő korszak első nagy felismeréseit botanikusoknak köszönhetjük. Dolgozatunkban a régies 'átöröklés', és/vagy 'örökléstan' szavak helyett a 'genetika' kifejezést használjuk, azonos értelmezésben. A régiesnek tekinthető örökléstan és átöröklés szavakra a genetikai szót Szabó Zoltán professzor is említette, 'genetika' átírásban (Szabó, 1938). Jelen dolgozatunk fő feladata a hazai genetikai történet egyik fontos, hiányzó láncszemének, az MTA Genetikai Intézet jogelődjének, a Magyar Királyi Növényörökléstan és Növénynemesítéstan Kutató Intézet alapítása történetének a bemutatása. Értékelésünkre alkalmas az a körülmény is, hogy az intézet jogelődjét 1927-ben alapították. Munkánk a 2017-es évi rendezvényen tartott előadás szerkesztett változata (Fári MG., Kőrösi Szabolcsy É. A Magyar Növényörökléstan és Növénynemesítéstan Kutató Intézet alapításának története és munkája a II. Világháború alatt, 1927–1945). A 2017-es évi rendezvényen tartott előadás szerkesztett változata (Fári MG., Kőrösi Szabolcsy É. A Magyar Növényörökléstan és Növénynemesítéstan Kutató Intézet alapításának története és munkája a II. Világháború alatt, 1927–1945).

Anyag és módszer

Az Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány anyagi támogatásával összegyűjtöttük és elemeztük a korszak legjelentősebb hazai növénygenetikai, biológiai és örökléstan (1920–1947) könyveit. Megtaláltunk és feldolgoztunk közel ötszáz, az utókor számára további új primer tudományos forrást, doktori értekezést. Mindkét lista folyamatosan bővül. A legújabb források összehasonlító értékelésének köszönhetően új megvilágításban tekinthetők át az 1920–1947 közötti időszakra vonatkozóan mind az események, mind a korszak egyes jelentős szereplőinek munkássága.

Eredmények

1926/1927 – Magyarország bekapcsolódása a biológiai kutatás nemzetközi áramlataiba az I. világháború után

1926 telén és 1927 nyarán nagy eseményekre készült a magyar biológus társadalom. Zoológusok, biológusok, orvosok, állatorvosok, biokémikusok és más szakterületek képviselői körében nagy volt a sürgéshorgás. Az ország addigi történetének talán legnagyobb nemzetközi természettudományos rendezvényére készült, a X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszusra (1927. szeptember 4–12.) a háború okozta trauma évei után erre a nagy feladatra és lehetőségre az idősebb és a fiatal szakemberek egymással összefogva, nagy-nagy izgalommal készülődtek. A felfokozott várakozások hangulatát az eseményt beharangozó szakmai és sajtócikkek tucatjai őrizték meg az utókornak. Lenhossék Mihály *Orvosi Hetilapban* a következőket írta az eseményről (Lenhossék, 1927):

„A X. nemzetközi zoológiai kongresszus, amely ez év szeptemberében fog Budapesten ülésezni, nemcsak zoológiai, hanem orvosi szempontból is nagy jelentőségűnek ígérkezik. Először szerepel ugyanis a kongresszus programjában a többi, tisztán zoológiai osztály mellett egy a kísérletes sejt kutatásnak szánt szakosztály; első ízben fognak itt tehát összejönni eszmecserére, vizsgálataik közlésére a kultúrvilág minden részéből azok a biológusok és orvosok, akik a kísérleti biológiának ezzel az újabb, máris csodálatos eredményeket felmutató s különösen az orvostudomány biológiai megalapozása szempontjából sokat ígérő hajtásával foglalkoznak. Bizonyos, hogy a szakosztályból külön társulat fog kialakulni, mely a jövőben önálló kongresszusokat fog rendezni, s a zoológiai kongresszushoz való csatlakozásnak csak az az értelme és célja, hogy a tágabbkörű organizáció keretében könnyebben essek át a megalakulni szándékozó társulat az első szervezkedés nehézségein...” (Lenhossék, 1927).

A X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszus dimenziója, méretében és külsőségeiben mai szemmel nézve is lenyűgöző volt. Összesen 862 részvevő regisztrált, közöttük hatszáz fő volt a külföldi tudós. Az állami részvétel a legmagasabb szintű volt, nemcsak a megnyitón, de azt követően is. A konferencia főnyelvi magyar résztvevői között találjuk a modern szemléletű genetikai kutatások iránt fogékony fiatal szakembereket. Csodálattal követték az eseményeket, közöttük a sejtek osztódásáról készült első mozgófilm kockáit. A későbbi nagy sikereket elérő genetikusok, sejtbiológusok, orvosok, kutatók között találjuk például Koller Pius Károlyt. A Tihanyi Biológia Kutatóintézet megnyitójának is ez a kongresszus adott alkalmat (1927. szeptember 5). A Tihanyban megtartott ünnepségen részt vett Horthy Miklós kormányzó és Klebersberg Károly kongresszus egyetemes jelentőségéről Soós László, az idős zoológus a következőket írta:

„...a budapesti kongresszusnak ezen túlmenő jelentősége volt az egyetemes tudományos élet és a mi saját nemzeti szempontunkból is. Tudott dolog, hogy a

megelőző IX-ik nemzetközi zoológiai kongresszus 1913-ban ülésezett Monacóban s ez jelölte ki az 1916-ra tervezett X-ik kongresszus színhelyének Budapestet. De a baráti összejövetel helyett jött az özönvíz, a pusztulás, az élet helyett a halál, az építés helyett a rombolás, az összefogás helyett a széthúzás, a szeretet helyett az örületig fokozódott gyűlölet. A lelkek ez egyensúlyvesztettségében természetesen szó sem lehetett nemzetközi összejövetelről, hanem meg kellett várni az időt, amikor azok annyira lehiggadnak... Bár nagyon jól tudjuk, hogy nem a mi szép szemeink kedvéért jött ide annyi külföldi zoológus, mégis különös elégtétel számunkra, hogy éppen erre a kongresszusra jött el annyi külföldi, tanuságtételül a főntebb mondottaknak, hogy t. i. a tudomány emberei érzik, hogy ők valóban egy nagy család tagjai, s a rokoni összejövetel vágya annál nagyobb volt bennük, minél régebben volt alkalmuk testvéri ölelést váltaniok. (Soós, 1927).

Tanulmányunk szempontjából kiemelkedő tény, hogy a kilenc évtizeddel ezelőtti Kőrösi biológiai kutató intézet volt az az első magyar intézmény, amelyben a kísérletes genetikai kutatások is önálló szerephez jutottak. Koller Pius Károly 1928-ban Tihanyban megkezdett sejtbiológiai és genetikai kutatásai tekinthetők a modern magyar kísérletes genetikai nyitányának. Koller később Kőrösi tanítványa és munkatársa, majd professzor utóda lett Darling tónak, a modern növénycitológia megteremtőjének, a kor egyik legnagyobb magyar tudósának.

1927 szeptemberében egy másik olyan történelmi eseményre is sor került Európában, amelynek ugyancsak meghatározó jelentőséget kell tulajdonítanunk a magyar genetikai 20. századi történetében. A X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszus számos résztvevője Budapestről egyenesen Berlinbe utazott. Különösen a távoli földrészről érkezett tudósok ragadták meg az alkalmat az egymást követő két nagy eseményen történő kapcsolt részvételre. 1927. szeptember 11. és 17. között Berlinben tartották meg az V. Nemzetközi Örökléstudományi Kongresszust. Szabó Zoltán erről az eseményről tartalmas beszámolókat készített. Részvétele és értékelő írásai a magyar genetikatörténet szemszögéből mérföldkönek tekinthető. A botanikus Szabó professzor első genetikai természetű beszámolója a Mendelizmusról szólt (Szabó, 1922). Ez a közleménye jelezte, hogy a botanikai irány mellett érdeklődése az örökléstan irányába is elmozdult. Öt évvel később, a Botanikai Szakosztály 1927. november 10-én tartott 307. sz. ülésén a botanikus és kertész hallgatóság előtt is világossá vált, hogy a biológiai talaján kicsírázott genetikai önállósodott, új kísérletes tudomány lett világszerte. Ebben a növények genetikája a kezdetektől fogva eminens helyet kapott. Éppen úgy, mint ahogy a sejtbiológia különvált a zoológiától, majd megszületett a sejt- és szövettanyésztés. A Botanikai Közleményekben – éppen kilencven éve – megjelent részletes írás híven megőrizte azt a korabeli állapotot, amelyre a közlemény lezajlott (Szabó, 1927). A következőket jegyezte le Szabó Zoltán Professzor (Szabó, 1927):

„Az utolsó IV. örökléstudományi kongresszus 1911-ben volt Párisban. Valójában ez a párisi volt az első, szorosán vett örökléstani jellegű, mert az első három tulajdonképpen a kertészeti egyesületek nemzetközi összejövedele volt, amelynek elsőjét 1899-ben tartották Londonban... A párisi kongresszus elhatározta, hogy ötvenként hívja össze a kongresszusokat. A párisi után a berlini következett volna 1916-ban. Az időközben kitört háború természetesen lehetlenné tette ennek a kongresszusnak a megtartását, sőt még a háború úgynevezett megszűnése után is nehezen ment a nemzetközi kapcsolatok újból való felvételére.... A dahlemi Institut für Vererbungsforschung der landw. Hochschule és a Kaiser Wilhelm Institut für Biologie vezető egyéniségei (CORRENS, BAUR, BUCHNER, BUCHNER, HANSEN, ACHTSHEIM) voltak a szervezők...E szervezőknek rövidesen sikerült nagy érdeklődést kelteni, Amíg Párisban 1911-ben 17 résztvevő volt jelen 17 országból, a berlini kongresszuson 966-an jelentkeztek 21 országból. A legtöbben Német-, Francia-, Angol- és Oroszországból, Hollandiából valamint az É-Am. Egyesült Államokból és Japánból jöttek. A résztvevők között az újabb örökléstani kutatók legjelesebbjei voltak jelen, de százával azok is, akiket az érdeklődés hozott Berlinbe. ... A nesztorok közül RICHARD HUNTER és NAWASCHIXT tisztelhetjük körünkben, sajnos, hogy HUGO DE VRIES és JOBANNSEN már nem mertek útrakelni és a berlini nagy kutató, CORRENS, bár előadást is jelentett be, betegsége miatt nem vehetett részt az üléseken, hasonlóképpen a két nagy amerikai genetikus, MORGAN és WILSON szintén kénytelen volt a részvételről lemondani. A kongresszus programjában 21 államból 56 különböző intézmény hivatalos képviselője van feltüntetve. E kimutatásban Magyarország nem szerepel. Kívánatos, hogy a következő kongresszus rendezősége gondoskodjék a magyar hivatalos és tudományos fórumok meghívásáról is. A kongresszuson jelenlevő három magyar (WELLMANN OSKAR állatorv. főisk. tanár, SZARÓ ZOLTÁN közg. egyet. tanár és CSÖRSZ KÁROLY egyet. tanársegéd), bár hivatalos kiküldetésben, mint a berlini Vererbungsgesellschaft tagjai és meghívottai vettek részt, de nem szerepeltek, mint képviselők. Az örökléstudomány és annak alkalmazása nálunk úgyis igen elhanyagolt. Kár, hogy a hivatásos növénynemesítők és állattenyésztők, valamint az eugenikusok és orvosok e kongresszuson nagyobb számba nem vettek részt. A magyar résztvevők számát jóval meghaladta a cseh-morva és oláh képviselőké...” Szabó, 1927).

A Magyar Királyi Növényörökléstani és Növénynemesítéstani Kutató Intézet alapítását megelőző évtized főbb eseményei (1927–1938)

Látva a nemzetközi tendenciákat a magyar örökléstani kutatások elmaradottságát, módszertani és szemléleti hiányosságait, intézményi gyengeségeit, Szabó Zoltán lényegében egy új, mondhatni felzárkóztató nemzeti örökléstani cselekvési programot hirdetett meg. Javaslatot tett egy önálló magyar örökléstani kutató

tó intézet megalapítására. Ezt a programot a nevezetes 1927-es közleményében a következő szavakkal hirdette meg:

„A mai viszonyok között csak elvétve foglalkozik néhány biológusunk egy-egy egyszerűbben hozzáférhető örökléstudományi kérdés kísérleti megoldásával, úgy, hogy ezen a téren alaposan elmaradtunk. Ezen sürgősen segíteni kell. Bevezetésül a fiatal generáció több tagjának kellene a külföldi örökléstudományi intézetekben huzamos ideig, alaposan elsajátítani a tudást és a kísérleti módszereket. Nem halasztható az sem, hogy hazai egyetemeink e célra szolgáló tanszékeiről az örökléstudomány tanait hallhassák a jövő biológusok és orvosok, tanárok és bírúk, pszichológusok és politikusok, mindazok, akik pályájukon az emberrel, állattal vagy a növényekkel foglalkoznak. Végül a tudományos és az alkalmazott irányú örökléstudományi kutatóintézetek nálunk sem hiányozhatnak, mert ezeknek a munkája a magyarságnak valóban nemzeti, társadalmi és gazdasági életkérdéseit szolgálják.” (Szabó, 1927).

A történeti tények azt bizonyítják, hogy Szabó professzor profetikus gondolatai nemcsak hazánkban tudományos követőkre, és még lassabban nemzetközi szóhasználattal élve – szereztek meg a döntéshozói és politikai támogatást. Az elméletileg megalapozott növénygenetika hazai ébredése további jelének Varga Ferenc aszói kertészeti tanár 1927-ben megjelent, 'Kertészeti növénynevelés. Általános rész' című könyvét kell tekintenünk (1927). Ez a munka a növényöröklés alapjait tárgyalja; huszonnyolc úttörő növénygenetikushoz fordított forrásműve alapján. Művében Varga Ferenc a következőket írta:

„Célja munkámnak az, hogy azok a céltalan, tervszerűtlen tapogatózások, amelyek bizonyos esetekben egyes kertészeink tevékenységében megfigyelhetők voltak eddig is, tervszerű, rendszeres munkává legyenek.”

A nagy hazai örökléstani ismerethiány időszakai pótlására a következő évben Szabó Zoltán könyvének magyar nyelvű fordítása (Punnett és Szabó Zoltán könyv előszavának sorai Szabó Zoltán gondolatait híven tükrözik vissza:

„Az öröklés alapvetését és eredményeinek első magyar nyelvű összefoglalását ez a fordítás nyújtja. Ha van könyv, melynek megjelenését nem kell igazolni, akkor bizonyára ez az. Hiszen az öröklés nemcsak legmodernebb ága az élettudományoknak, hanem egyszersmind a legközelebbi jövő talán legfontosabb tudománya is. Mert nemcsak egészen új perspektívát nyit meg az élet titkait szorongva kutató ember lelki szemei előtt, hanem gyakorlati szempontból is végtelen fontosságú, hiszen eredményeit közvetlenül is óriási haszonnal fordítja hasznára a gazda, a kertész, az orvos, a szociológus, és egészen biztosan nincsen messze az az idő, midőn nemzetek sorsát intéző politikusok és törvényhozó testületek szintén kénytelenek lesznek az öröklés eredményeihez szabni kormányzati rendszerüket és meghozandó törvényeik tetemes részét.” (Punnett és Szabó Zoltán)

Ilyen előzmények után a következő évtizedben, főleg Szabó Zoltán egyetemi tanszékén és a Tihanyi Biológiai Kutató Állomás műhelyeiben indultak a növény- és állatneveléstől független, önálló genetikai kutatások. Koller Pius

Károly és Csík Lajos ösztöndíjasként eljutottak Anglia vezető örökléstani kutató laboratóriumaiba. Szabó Zoltán fiatal, tehetséges munkatársa, a fiatalon, 1934-ben elhunyt Miltényi László összefoglaló közleményekben folyamatosan ismertette a nemzetközi eredményeket. A főiskolák számára megjelentek Greguss Pál (1935) és Kőrössy Kornél (1936) örökléstani tankönyvei és Szabó Zoltán *krizoszóma*-könyvecskéje (1936).

A növénygenetikában a legnagyobb előrelépésnek azt tekinthetjük, amikor újabb két magyar ösztöndíjas, először Oláh László (1937), majd Györffy Barna (1938) mentek Németországba, a kor legnagyobb genetikai örökléstani kutató központjaiba. Ennek a két tudósra köszönhetjük, hogy a magyar növénygenetika a következő évtizedben megkezdhette a felzárkózást az európai versenytársak szintjére. A két szakember közül Györffy Barna már jól ismert. Tény, hogy Oláh László neve ismeretlenül hangzik a mai magyar szakemberek számára. Annak ellenére, hogy Oláh professzor volt az, aki Szabó Zoltán mellett a legtöbbet tett azért, hogy a magyar genetikai kutatással, de megalakulhasson az első, önálló magyar örökléstani kutató intézet (Fári et al., 2017).

A változást több, hely hiányában itt nem részletezhető körülmény és esemény készítette elő. Az egyik tényező a Hóman Bálint vezette minisztériumhoz köthető ösztöndíjprogram, a *Regium Hungaricum* ösztöndíjainak köszönhetően ez a minisztérium juttatta ki Oláh Lászlót és Györffy Barnát Németországba, a legjobbkor és a legjobb helyre. Berlin volt akkor a genetikai kutatók elsősorú európai központja. Egy másik szerencsés körülmény Darányi Kálmán miniszterelnök, és földművelésügyi miniszter nevéhez, és közvetlen terveihez fűződik. Kétéves miniszterelnöksége során (1936–1938) Darányi politikailag jól ismert törekvése minden területen a német–magyar szál erősítése volt. Darányi ellátogatott Münchenbe is, amely akkor Berlin Dahlem mellett a világ talán legnagyobb növénynemesítő intézménye, igazi növénynemesítő gyár volt. A németbarát – a földművelésügyért is felelős – miniszterelnök nyilván megdöbbenve láthatta mind a méreteket, mind azt a fejlődést, amit Szabó Zoltán és mások 1922 óta hangoztattak. Konzultációkat követően a miniszterelnök miniszter terve készen volt, és Darányi Kálmán gyorsan cselekedett. Hazaérkezése után röviddel sürgönyt küldetett az akkor Svalövön Ake Akerman igazgató vendégként tanulmányúton tartózkodó Oláh Lászlónak, hogy egy, a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó új kutatóintézet alapítási feladattal térjen haza (Oláh, 1990; Fári et al., 2017). Eljött a kedvező pillanat az első magyar örökléstani kutató intézet felállítására.

A Magyar Királyi Örökléstani és Nemesítéstudományi Kutató Intézet alapítása és munkája a II. Világháború éveiben

Szabó Zoltán javaslatára a Földművelésügyi Minisztérium először a Vetőmagvizsgáló Állomás keretében egy Genetikai Sejtani Laboratóriumot

Ezt továbbfejlesztésben a Hermann Ottó út 15. szám alatt hozták létre a Növényörökléstani Kutató Laboratóriumot, melyet 1940-ben bővítettek. Ez utóbbi intézmény kilenc helyiségből állt, és a lehetőségek határain belül korszerű eszközökkel láttak el. Budapesten így alapították meg a Magyar Királyi Növényörökléstani és Növénynemesítéstani Kutató Intézetet. Ez utóbbi volt az első hazai tudományos intézet, amelynek a nevében az „örökléstan” szó szerepelt. Mindhárom intézmény vezetője Oláh László volt, Szabó Zoltán professzor lett a programokat összeállító felügyelő bizottság elnöke. Az új kutató intézet – és a neve is – főleg német mintára szerveződött, nyilván kisebb méretben. Fő feladata a háborúba sodródott ország alapvetően új növénygenetikai anyagainak gyorsított fejlesztése, a hazai növénynemesítés genetikai alapjainak kutatására, a nemesítőgenetikus képzés felfuttatása, korszerű alapokra helyezése volt. (Györfly, 1958; Fári, 2017; Fári et al., 2017)

Györfly Barna két évtizeddel később keltezett írása szerint – Oláh László igazgató úrnak a névének említése nélkül – az intézet feladata a következő: *„Ez örökléstan és nemesítéstan körében végezzen kutató munkát, illetve használjon fel nem saját eredményeket is, amelyek a gyakorlati élet terén is hasznosan alkalmazhatók és ezenfelül, hogy a növénynemesítői módszereket korszerűsíti, valamint a telepeknél időszerű feladataikban segít.”* (Györfly, 1958).

Oláh László írásai, levéltári és egyéb dokumentumok alapján tudjuk, hogy a Budapesten, a Hermann Ottó út 15. sz. alatt létesült intézet a II. Világháború alatti hazai körülményekhez képest színvonalasan volt felszerelve, és a kor legfejlettebb növénynemesítési módszereit alkalmazva működött (Fári et al., 2017). A hadigazdálkodáshoz hasonlóan stratégiai feladatokkal bízták meg az intézetet. Központi feladatként ebben vették át a hazai paprika, márkacukorrépa- és cukorrépa- és részben a paradicsomnemesítés szervezését. Domoklás pusztán paprikakutató, és Budakeszin új burgonya- és mákkutató nemesítő telepet hoztak létre Di Gléria János vezetésével. 300 fajtából álló márgyűjteményt hoztak át Németországból magas alkaloid tartalmú fajták nemesítésére. A teljes német anyagot, mert Berlin-Münchenbergben már nem volt rá kapacitás. 23 vírus- és baktérium rezisztens burgonyát kaptunk a németektől és ennek a tesztelését is nálunk végezték. Az anyagot Oláh László hozatta át, egy kétoldalú kutatási megállapodás keretében. 1942-ben nemesítési és örökléstani továbbképző tanfolyamot tartottak Budapesten Oláh László szervezésében, vezető hazai szakemberek voltak az előadók. Több mint egy tucat poliploidot állítottak elő itt, ezzel létrehozták az első paradicsom fajhibridet Magyarországon, és vizsgálták a paprika palántavész és vírusbetegségek okait. 1939 tavaszán indult kutatások eredményeként kolhicin-kezeléssel négyszeres alkaloid tartalmú **atura** vonalat állítottak elő. A kolhicin-kezeléssel kiváltható poliploidizálás Belgiumban élő úttörő kutatójával, az azóta méltatlanul elfeledett, zseniális magyar kutatóval, Havas Lászlóval Oláh László valószínűleg 1936

1939-ben, a Tihanyi Biológiai Kutató Állomáson ismerkedett meg. Oláh László 1945 előtt eddig fellelt publikációi egy korábbi dolgozatunk irodalomjegyzékében található (Fári et al., 2017)

Oláh egyik 1939-ben megjelent citológiai közleménye nagy feltűnést keltett hazánkban. A mai szakemberek szemében e munkája különösen azért figyelemre méltó, mert benne a genomanalízis tudományos igényű kutatásának akkori lehetőségeit és korlátait tárgyalja (Oláh, 1939). Oláh László a genomanalízist tekintette az egyik legfontosabb kutatási feladatának. Mint tudjuk, akkor a citológia által kínált legfejlettebb módszerek már korlátozottan, de lehetőség adtak a genom kromoszómák által nyújtott analizisére. Oláh professzor ezt írta 1939-ben:

„De felesleges folytatnom ezeket a példákat, hiszen az elmondottakból látjuk, hogy számos esetben már a szomatikus sejtekben lévő kromoszómaszerelvény mikroszkópos vizsgálata is fontos útbaigazításokat nyújt a szisztematikának. A kromoszómakutatásnak van egy másik területe is, ahol a növényfajok egymásközötti rokonságának kérdését egészen új módszerekkel tudjuk megközelíteni. Ezt a módszert genomanalízisnek nevezzük. Mielőtt a genomanalízis módszerével és eredményeivel foglalkoznánk, foglalkoznunk kell a fajkeresztezés kérdéseivel, hiszen a genomanalízis a fajkeresztezés útján nyert hibridek citológiai kutatásán alapszik... Ez a kis példa szépen igazolja előttünk, miként lehet a kromoszómakutatás segítségével az egyes fajok rendszertani helyzetét meghatározni. Természetesen ez az eljárás is sokszor nehézségekbe ütközik, hiszen nem minden növényfajta keresztezhető a másikkal és a redukciós osztódás folyamán gyakran tapasztalunk olyan zavaró jelenségeket, melyeket mai ismereteinkkel még nehezen tudunk megmagyarázni. A genomanalízis tudománya aránylag még fiatal, de máris a citologusok érdeklődésének középpontjában áll. Az eddigi eredmények sem kicsinyelhetők le és egészen bizonyos, hogy mindig nagyobb és nagyobb jelentőségű lesz ez a munka és sok vitás kérdést fog a növényrendszertan területén tisztázni.” (Oláh, 1939)

Az új intézet feladatai közé nemcsak az új ismeretek publikálása tartozott, hanem a szakmai közvélemény rendszeres tájékoztatása. Erről a tevékenységről a Köztelek 1943 júniusában a következő szavakkal számolt be (Anonymus, 1943):

„Az M. Kir. tavaszi gazdahete alkalmából a Magyar Növénynevelők Országos Szövetsége, úgyis mint az OMGE növénynevelő bizottsága június 11-én délelőtt, az aznapi gyűlését megelőzően szakkirándulást rendezett a M. Kir. Növényörökléstani és Növényneveléstani Kutató Intézet és kísérleti telepeinek bemutatása céljából. A jól sikerült és tanulságos kirándulás résztvevői délelőtt 10 órakor gyülekeztek a Kir. Endre, az OMGE h. igazgatójának vezetése alatt. Az érkezőket az intézet vezetője, Oláh László dr. egyetemi ny. rk. tanár és munkatársai fogadták. Oláh László dr. előadásban ismertette az intézet keletkezésének történetét, valamint az ott folyó kutató munkát. A földművelésügyi kor-

mány áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a 3 év óta, mint laboratórium működő intézményt a múlt évben önálló intézetté szervezzék. Az intézetben folyó tudományos kutató munka ismertetése során Oláh László dr. vetített képekkel kísért előadásában tájékoztatta a vendégeket a burgonya és paprika nemesítését megalapozni hivatott örökléstani kutatásokról. Részletesen foglalkozott a lenkeresztezések és a búzafagyállóság problémáival, majd a takarmány-és a cukorrépa, a kender és a paradicsom örökléstani problémáit ismertette. Az intézet ezen kívül még számos növényvel folytat örökléstani kísérleteket, amelyek során alkalmazza a poliploid keresztezéseket is. Sárkány Sándor dr. adjunktus a viharbúzával, a ricinustokkal és a napraforgóval végzett szövettani kutatásai jelentőségét ismertette, Mátyás György adjunktus pedig a búzafajták fajtaleírásának megoldására irányuló munkájáról számolt be. Az elhangzott előadásokért a résztvevők nevében **Fárius Endre h. igazgató** mondott köszönetet, rámutatva a növényörökléstani kutatások jelentőségére a növénynevelésben. Méltatta az intézetben folyó tudományos munkát és azt az áldozatkészséget, amelyben a földművelésügyi kormány ezt a munkát részesíti. A résztvevők ezután Oláh László dr. és az intézet szaktisztviselői vezetésével megtekintették az intézet korszerűen felszerelt laboratóriumait, a kísérleti melegeházakat és a szabadtéri kísérleteket. A kiránduláson résztvevők ezután autóbusszal a földművelésügyi minisztérium most létesített, budakeszi kísérleti telepére mentek, ahol megtekintették az ott folyó építkezéseket és az intézet által beállított kísérleteket. A kiránduláson résztvevő szakemberek és gazdák mindvégig nagy érdeklődéssel szemlélték a sok érdekes látnivalót, amelyeket tanulságos magyarázatok kísértek. A résztvevők nagy elismeréssel adóztak Oláh László dr. és intézete munkássága iránt.”

Oláh László utolsó magyar nyelven megjelent tudományos dolgozata 1944 őszén került ki a nyomdából 'A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról' címmel (Oláh, 1944). Az egyetlen kötetben megjelent Mezőgazdaságtudományi Közlemények c. folyóirat több kiadást már nem élt meg, mert a front közeledett, és elérte Budapestet. Az Oláh László munkáját színes fotókkal illusztráló kiadvány egyetlen rongyos, szakadt példánya az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, egyben az egyetlen magyar genetikatörténet egyik, az utód által napjainkig nem méltányolt értékes öröksége.

Irodalom

A szerzők azonos című tanulmánya [Fárius Endre, Oláh László: A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról. Mezőgazdaságtudományi Közlemények, 1944, 1-12.](#)

[Fárius Endre, Oláh László: A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról. Mezőgazdaságtudományi Közlemények, 1944, 1-12.](#)
[Fárius Endre, Oláh László: A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról. Mezőgazdaságtudományi Közlemények, 1944, 1-12.](#)
[Fárius Endre, Oláh László: A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról. Mezőgazdaságtudományi Közlemények, 1944, 1-12.](#)

Fárius Endre, Oláh László: A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról. Mezőgazdaságtudományi Közlemények, 1944, 1-12. ötlemei. A Magyar Növénynevelésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének, úgyszintén az Országos Növénynevelési Bizottságának

- Szakkirándulása és Gyűlése. 1922. Június 11. Szakkirándulás. Öztelek
1922-1923
- Fári M. (2017): *A lisenkóizmus előzményei, tündöklése, bukása és utóélete na-
jainkig a magyar növénygenetikában.* [Erdőművelés és Növénytermelés 2017. 23\(4\): 203-210](#)
- Fári M.G., Kurucz E., Domokos Szabolcsy É. (2017): *Újabb adatok a magyar
genetika történetéhez I. Oláh László professzor emlékezetére* [Erdőművelés és Növénytermelés 2017. 23\(4\): 211-216](#)
- Bevezetés az örökléstanba. Novák Rudolf és Társa, Budapest
1937
- Györfly B. (1958): *Az MTA Genetikai Intézetének beszámolója.* [Magyar Biológiai Csoportjának Közleményei. 2 \(4\): 429-433](#)
- Körösy K. (1937): *Az örökléstan alapismeretei.* Novák Rudolf és Társa, Budapest
1937
- Lenhossék, M. (1927): *Kísérletes sejtkutató kongresszus* [Erdőművelés és Növénytermelés 1927. 1\(1\): 1-10](#)
- Oláh L. (1939): *A kromoszóma-kutatás szerepe a növényrendszertanban.* [Botanikai Közlemények 1939. 15\(1-2\): 1-10](#)
- Oláh L. (1944): *A kalocsai népies fűszerpaprikafajta származásáról.* **Die Abstammung der *Maloesai* Infreien *Malrikasorte***
Mezőgazdaságtudományi Közlemények, 1(1): 7-10
- Oláh L. (1990): *Kelet, az ezerarcú óriás.* Pátria Könyvek. Pátria Nyomda, Budapest, p.511. Reprint kiadás. Eredeti kiadás: Stephen Vörösváry, Weller Publishing Co. Ltd., Toronto, Canada, p.607.
- Oláh L. (1992): *Két levelesláda vallomása nyolc évszázadról.* [Erdőművelés és Növénytermelés 1992. 18\(1\): 1-10](#)
Vörösváry, Weller Publishing Co. Ltd., Toronto, Canada, p.607.
- [Erdőművelés és Növénytermelés 1992. 18\(1\): 1-10](#). Az átöröklés. Fordította: Soós Lajos. [Erdőművelés és Növénytermelés 1992. 18\(1\): 1-10](#)
Természettudományi Társulat, Budapest, 1992
- Soós L. (1927): *A Budapesti X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszus.* Állattani Közlemények, 24(3): 1-10
- Szabó Z. (1922): *Mendel Gregor és a mendelizmus.* Uránia, 4. évf.
- Szabó Z. (1927): *Az V. nemzetközi örökléstudományi kongresszus Berlinben,* [Botanikai Közlemények, 25 \(1-2\): 1-10](#)
- Szabó Z. (1936): *A kromoszóma.* [Erdőművelés és Növénytermelés 1936. 12\(1\): 1-10](#)
- Szabó Z. (1938): *Az átöröklés.* M. K. Természettudományi Társulat, Budapest, 444.
[Erdőművelés és Növénytermelés 1938. 14\(1\): 1-10](#)
- Kertészeti növénynevelés.* Légrády R. [Erdőművelés és Növénytermelés 1938. 14\(1\): 1-10](#)

A nemzetiszocialista Németország szociálpolitikája 1933–1939

Tóth Tibor

középiskolai tanár, igazgató, Facultas Humán Gimnázium, Budapest

Az ipari forradalom kibontakozása nem pusztán a gépesítettséget, urbanizációt, az infrastruktúra fejlődését, a városiasodást hozta magával, hanem óriási szegénységet, társadalmi egyenlőtlenségeket is kitermelt. Ezt a folyamatot jól ábrázolják az 1880-as évek Angliájában játszódó regények, de a munkásmozgalom korai képviselőinek írásai is. A liberális szabad piacgazdaságban hiányoztak azok a fékek és korlátok, törvényes szabályozások, amelyek – ha meggátolták volna a gazdasági fejlődést – lassítani, bizonyos mértékben kezelni tudták volna a szegénység kitermelődését, a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását, elmélyülését. A 19. század végétől kezdve a szociálpolitika egyre inkább a közéleti viták, konfliktusok részévé vált. A 20. századi Európában a szociálpolitika a pártküzdelmek, belpolitikai, társadalmpolitikai viták egyik legfontosabb szintjévé vált. Az állam szerepvállalása ebben a kérdésben is jelentősen megnőtt, sőt „a szociálpolitikai gondolkör volt gazdasági téren az első aktív megnyilatkozása az államnak. Az a gondolkör, amit szociálpolitikának nevezünk, nemcsak a liberalizmus ellenzéseképpen, hanem egyúttal a szocializmus gondolkörének ellenzésére is.”¹ Az állam a politikai stabilitás fenntartása érdekében felismerte a társadalmi különbségek csökkentésének szükségességét, amit morális, etikai elvekkel is igyekezett alátámasztani. Ezen tevékenységéhez így tudott az egyházak eleve meglévő karitatív funkciója mellé magánkezdeményezéseket, civil szerveződéseket is megnyerni. A két világháború közötti Európában a szociálpolitika, mint munkáspolitika, a gyakorlatban három területre terjedt ki: törvényes munkásvédelem, munkásönsegélyezés, munkásjóléti tevékenység, amit „munkás jóléti közigazgatásnak” is nevezték.² A két világháború közötti Európában a szociális kérdések fontosságát az a tény is mutatja, hogy a

¹ A szociálpolitika feladatainak korabeli értelmezéséről lásd: Heller Farkas: *A szociálpolitika alapja és lényege*. Budapest, 1939. szociálpolitika. Szerk. Martonffy Károly. Bp., 1939. 65–73., Hirschler Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, 1939. Kovrig Béla: *Szociálpolitika*. Budapest, 1939.

² Heller Farkas: *A szociálpolitika alapja és lényege*. Budapest, 1939.

³ Heller Farkas: *A szociálpolitika alapja és lényege*. Budapest, 1939.

Az elhúzódó világgazdasági válság rendkívül mély szociális, társadalmi válságot okozott Európában kirobbanó hitelválság tovább mélyítette az évek óta meglévő problémákat. A munkanélküliség ekkor érte el a csúcspontját, kb. egymilliárd munkanélküli semmilyen ellátásban nem részesült.¹ A munkavállalók teljesen ki voltak szolgáltatva a munkaerőpiacon jelentős kínálati többlet mutatkozott. A hatékony munkásérdekképviselet az is gátolta, hogy a különböző szakszervezeti szerveződések más-más politikai pártokhoz, csoportokhoz kötődtek. A válság miatt az állam adó- és járulékbévételei jelentősen csökkentek, így a szociálpolitikára, munkanélküli segélyezésre fordítható összegek nagysága is összezsugorodott. Összességében elmondhatjuk, hogy a nagy válság a legsúlyosabban Németországot érintette. Ezzel a körülménnyel a náci társadalompolitikai gyakorlatnak is szembe kellett néznie. A kiindulási alapelvül szolgálhatott, hogy 1933 előtt a legnagyobb munkásmozgalmi hagyománnyal, szervezethez Németország rendelkezett. Nem véletlenül Hitler hatalomra jutása előtt a szovjet ideológia a remélt világforradalom kibontakozását Németországban gondolta megvalósulni. Ezért volt számára a balrafordulás, hogy a balrafordulás helyett a világgazdasági válság alatt mindenütt a radikális jobboldali irányzatok és politikai berendezkedések térhódítása ment végbe. Figyelembe kellett venni azt is, hogy a náci ideológia és mozgalom komoly munkásmozgalmi előzményekkel, hagyományokkal rendelkezett. Nemcsak a párt programja, hanem a külsőségek, a jelmondatok, a párti nyilatkozatok szövege is. 1930 szeptemberében a párt programjában volt munkás, a párt alkalmazott. A munkások aránya a válság alatt a pártban tovább növekedett és 1933 januárjában elérte a 33,5%-ot.² A társadalompolitikai, szociálpolitikai területen végbement „gleichschaltung” folyamatában nem csak a régi, nagy tömegbázissal rendelkező munkáspártokat kellett adminisztratív módon felszámolni, vezetőiket börtönökbe és táborokba hurcolni, hanem olyan intézkedéseket is kellett hozni, mellyel ezt a jelentős munkástömeget a párt irányításába vonták.

Ezt a törekvést fejezte ki az az intézkedés, mely május 1-ét első számú áprilisi ünnepnaprá tette a „Nemzeti Munka Napja” elnevezéssel. 1933 májusáig a régi szakszervezeti vezetőkben még volt remény arra, hogy együtt lehet működni Hitler kormányával és a már meglévő Nemzetiszocialista Üzemi Sejtekkel, a párt – inkább a szociáldemokrata párthoz közelálló szakszervezetekkel – a náci párt üzemen belüli szakszervezeti vezetők május 1-én még együtt ünnepeltek a különböző politikai irányultságú szakszervezetek, munkások

¹ A német nyelvű szöveg: *Arbeitnehmer, Arbeitsbeziehungen und Sozialpolitik unter dem Nationalsozialismus* (1933) (1933-1934) (1934-1935) (1935-1936) (1936-1937) (1937-1938) (1938-1939) (1939-1940) (1940-1941) (1941-1942) (1942-1943) (1943-1944) (1944-1945) (1945-1946) (1946-1947) (1947-1948) (1948-1949) (1949-1950) (1950-1951) (1951-1952) (1952-1953) (1953-1954) (1954-1955) (1955-1956) (1956-1957) (1957-1958) (1958-1959) (1959-1960) (1960-1961) (1961-1962) (1962-1963) (1963-1964) (1964-1965) (1965-1966) (1966-1967) (1967-1968) (1968-1969) (1969-1970) (1970-1971) (1971-1972) (1972-1973) (1973-1974) (1974-1975) (1975-1976) (1976-1977) (1977-1978) (1978-1979) (1979-1980) (1980-1981) (1981-1982) (1982-1983) (1983-1984) (1984-1985) (1985-1986) (1986-1987) (1987-1988) (1988-1989) (1989-1990) (1990-1991) (1991-1992) (1992-1993) (1993-1994) (1994-1995) (1995-1996) (1996-1997) (1997-1998) (1998-1999) (1999-2000) (2000-2001) (2001-2002) (2002-2003) (2003-2004) (2004-2005) (2005-2006) (2006-2007) (2007-2008) (2008-2009) (2009-2010) (2010-2011) (2011-2012) (2012-2013) (2013-2014) (2014-2015) (2015-2016) (2016-2017) (2017-2018) (2018-2019) (2019-2020) (2020-2021) (2021-2022) (2022-2023) (2023-2024) (2024-2025) (2025-2026) (2026-2027) (2027-2028) (2028-2029) (2029-2030) (2030-2031) (2031-2032) (2032-2033) (2033-2034) (2034-2035) (2035-2036) (2036-2037) (2037-2038) (2038-2039) (2039-2040) (2040-2041) (2041-2042) (2042-2043) (2043-2044) (2044-2045) (2045-2046) (2046-2047) (2047-2048) (2048-2049) (2049-2050) (2050-2051) (2051-2052) (2052-2053) (2053-2054) (2054-2055) (2055-2056) (2056-2057) (2057-2058) (2058-2059) (2059-2060) (2060-2061) (2061-2062) (2062-2063) (2063-2064) (2064-2065) (2065-2066) (2066-2067) (2067-2068) (2068-2069) (2069-2070) (2070-2071) (2071-2072) (2072-2073) (2073-2074) (2074-2075) (2075-2076) (2076-2077) (2077-2078) (2078-2079) (2079-2080) (2080-2081) (2081-2082) (2082-2083) (2083-2084) (2084-2085) (2085-2086) (2086-2087) (2087-2088) (2088-2089) (2089-2090) (2090-2091) (2091-2092) (2092-2093) (2093-2094) (2094-2095) (2095-2096) (2096-2097) (2097-2098) (2098-2099) (2099-2100) (2100-2101) (2101-2102) (2102-2103) (2103-2104) (2104-2105) (2105-2106) (2106-2107) (2107-2108) (2108-2109) (2109-2110) (2110-2111) (2111-2112) (2112-2113) (2113-2114) (2114-2115) (2115-2116) (2116-2117) (2117-2118) (2118-2119) (2119-2120) (2120-2121) (2121-2122) (2122-2123) (2123-2124) (2124-2125) (2125-2126) (2126-2127) (2127-2128) (2128-2129) (2129-2130) (2130-2131) (2131-2132) (2132-2133) (2133-2134) (2134-2135) (2135-2136) (2136-2137) (2137-2138) (2138-2139) (2139-2140) (2140-2141) (2141-2142) (2142-2143) (2143-2144) (2144-2145) (2145-2146) (2146-2147) (2147-2148) (2148-2149) (2149-2150) (2150-2151) (2151-2152) (2152-2153) (2153-2154) (2154-2155) (2155-2156) (2156-2157) (2157-2158) (2158-2159) (2159-2160) (2160-2161) (2161-2162) (2162-2163) (2163-2164) (2164-2165) (2165-2166) (2166-2167) (2167-2168) (2168-2169) (2169-2170) (2170-2171) (2171-2172) (2172-2173) (2173-2174) (2174-2175) (2175-2176) (2176-2177) (2177-2178) (2178-2179) (2179-2180) (2180-2181) (2181-2182) (2182-2183) (2183-2184) (2184-2185) (2185-2186) (2186-2187) (2187-2188) (2188-2189) (2189-2190) (2190-2191) (2191-2192) (2192-2193) (2193-2194) (2194-2195) (2195-2196) (2196-2197) (2197-2198) (2198-2199) (2199-2200) (2200-2201) (2201-2202) (2202-2203) (2203-2204) (2204-2205) (2205-2206) (2206-2207) (2207-2208) (2208-2209) (2209-2210) (2210-2211) (2211-2212) (2212-2213) (2213-2214) (2214-2215) (2215-2216) (2216-2217) (2217-2218) (2218-2219) (2219-2220) (2220-2221) (2221-2222) (2222-2223) (2223-2224) (2224-2225) (2225-2226) (2226-2227) (2227-2228) (2228-2229) (2229-2230) (2230-2231) (2231-2232) (2232-2233) (2233-2234) (2234-2235) (2235-2236) (2236-2237) (2237-2238) (2238-2239) (2239-2240) (2240-2241) (2241-2242) (2242-2243) (2243-2244) (2244-2245) (2245-2246) (2246-2247) (2247-2248) (2248-2249) (2249-2250) (2250-2251) (2251-2252) (2252-2253) (2253-2254) (2254-2255) (2255-2256) (2256-2257) (2257-2258) (2258-2259) (2259-2260) (2260-2261) (2261-2262) (2262-2263) (2263-2264) (2264-2265) (2265-2266) (2266-2267) (2267-2268) (2268-2269) (2269-2270) (2270-2271) (2271-2272) (2272-2273) (2273-2274) (2274-2275) (2275-2276) (2276-2277) (2277-2278) (2278-2279) (2279-2280) (2280-2281) (2281-2282) (2282-2283) (2283-2284) (2284-2285) (2285-2286) (2286-2287) (2287-2288) (2288-2289) (2289-2290) (2290-2291) (2291-2292) (2292-2293) (2293-2294) (2294-2295) (2295-2296) (2296-2297) (2297-2298) (2298-2299) (2299-2300) (2300-2301) (2301-2302) (2302-2303) (2303-2304) (2304-2305) (2305-2306) (2306-2307) (2307-2308) (2308-2309) (2309-2310) (2310-2311) (2311-2312) (2312-2313) (2313-2314) (2314-2315) (2315-2316) (2316-2317) (2317-2318) (2318-2319) (2319-2320) (2320-2321) (2321-2322) (2322-2323) (2323-2324) (2324-2325) (2325-2326) (2326-2327) (2327-2328) (2328-2329) (2329-2330) (2330-2331) (2331-2332) (2332-2333) (2333-2334) (2334-2335) (2335-2336) (2336-2337) (2337-2338) (2338-2339) (2339-2340) (2340-2341) (2341-2342) (2342-2343) (2343-2344) (2344-2345) (2345-2346) (2346-2347) (2347-2348) (2348-2349) (2349-2350) (2350-2351) (2351-2352) (2352-2353) (2353-2354) (2354-2355) (2355-2356) (2356-2357) (2357-2358) (2358-2359) (2359-2360) (2360-2361) (2361-2362) (2362-2363) (2363-2364) (2364-2365) (2365-2366) (2366-2367) (2367-2368) (2368-2369) (2369-2370) (2370-2371) (2371-2372) (2372-2373) (2373-2374) (2374-2375) (2375-2376) (2376-2377) (2377-2378) (2378-2379) (2379-2380) (2380-2381) (2381-2382) (2382-2383) (2383-2384) (2384-2385) (2385-2386) (2386-2387) (2387-2388) (2388-2389) (2389-2390) (2390-2391) (2391-2392) (2392-2393) (2393-2394) (2394-2395) (2395-2396) (2396-2397) (2397-2398) (2398-2399) (2399-2400) (2400-2401) (2401-2402) (2402-2403) (2403-2404) (2404-2405) (2405-2406) (2406-2407) (2407-2408) (2408-2409) (2409-2410) (2410-2411) (2411-2412) (2412-2413) (2413-2414) (2414-2415) (2415-2416) (2416-2417) (2417-2418) (2418-2419) (2419-2420) (2420-2421) (2421-2422) (2422-2423) (2423-2424) (2424-2425) (2425-2426) (2426-2427) (2427-2428) (2428-2429) (2429-2430) (2430-2431) (2431-2432) (2432-2433) (2433-2434) (2434-2435) (2435-2436) (2436-2437) (2437-2438) (2438-2439) (2439-2440) (2440-2441) (2441-2442) (2442-2443) (2443-2444) (2444-2445) (2445-2446) (2446-2447) (2447-2448) (2448-2449) (2449-2450) (2450-2451) (2451-2452) (2452-2453) (2453-2454) (2454-2455) (2455-2456) (2456-2457) (2457-2458) (2458-2459) (2459-2460) (2460-2461) (2461-2462) (2462-2463) (2463-2464) (2464-2465) (2465-2466) (2466-2467) (2467-2468) (2468-2469) (2469-2470) (2470-2471) (2471-2472) (2472-2473) (2473-2474) (2474-2475) (2475-2476) (2476-2477) (2477-2478) (2478-2479) (2479-2480) (2480-2481) (2481-2482) (2482-2483) (2483-2484) (2484-2485) (2485-2486) (2486-2487) (2487-2488) (2488-2489) (2489-2490) (2490-2491) (2491-2492) (2492-2493) (2493-2494) (2494-2495) (2495-2496) (2496-2497) (2497-2498) (2498-2499) (2499-2500) (2500-2501) (2501-2502) (2502-2503) (2503-2504) (2504-2505) (2505-2506) (2506-2507) (2507-2508) (2508-2509) (2509-2510) (2510-2511) (2511-2512) (2512-2513) (2513-2514) (2514-2515) (2515-2516) (2516-2517) (2517-2518) (2518-2519) (2519-2520) (2520-2521) (2521-2522) (2522-2523) (2523-2524) (2524-2525) (2525-2526) (2526-2527) (2527-2528) (2528-2529) (2529-2530) (2530-2531) (2531-2532) (2532-2533) (2533-2534) (2534-2535) (2535-2536) (2536-2537) (2537-2538) (2538-2539) (2539-2540) (2540-2541) (2541-2542) (2542-2543) (2543-2544) (2544-2545) (2545-2546) (2546-2547) (2547-2548) (2548-2549) (2549-2550) (2550-2551) (2551-2552) (2552-2553) (2553-2554) (2554-2555) (2555-2556) (2556-2557) (2557-2558) (2558-2559) (2559-2560) (2560-2561) (2561-2562) (2562-2563) (2563-2564) (2564-2565) (2565-2566) (2566-2567) (2567-2568) (2568-2569) (2569-2570) (2570-2571) (2571-2572) (2572-2573) (2573-2574) (2574-2575) (2575-2576) (2576-2577) (2577-2578) (2578-2579) (2579-2580) (2580-2581) (2581-2582) (2582-2583) (2583-2584) (2584-2585) (2585-2586) (2586-2587) (2587-2588) (2588-2589) (2589-2590) (2590-2591) (2591-2592) (2592-2593) (2593-2594) (2594-2595) (2595-2596) (2596-2597) (2597-2598) (2598-2599) (2599-2600) (2600-2601) (2601-2602) (2602-2603) (2603-2604) (2604-2605) (2605-2606) (2606-2607) (2607-2608) (2608-2609) (2609-2610) (2610-2611) (2611-2612) (2612-2613) (2613-2614) (2614-2615) (2615-2616) (2616-2617) (2617-2618) (2618-2619) (2619-2620) (2620-2621) (2621-2622) (2622-2623) (2623-2624) (2624-2625) (2625-2626) (2626-2627) (2627-2628) (2628-2629) (2629-2630) (2630-2631) (2631-2632) (2632-2633) (2633-2634) (2634-2635) (2635-2636) (2636-2637) (2637-2638) (2638-2639) (2639-2640) (2640-2641) (2641-2642) (2642-2643) (2643-2644) (2644-2645) (2645-2646) (2646-2647) (2647-2648) (2648-2649) (2649-2650) (2650-2651) (2651-2652) (2652-2653) (2653-2654) (2654-2655) (2655-2656) (2656-2657) (2657-2658) (2658-2659) (2659-2660) (2660-2661) (2661-2662) (2662-2663) (2663-2664) (2664-2665) (2665-2666) (2666-2667) (2667-2668) (2668-2669) (2669-2670) (2670-2671) (2671-2672) (2672-2673) (2673-2674) (2674-2675) (2675-2676) (2676-2677) (2677-2678) (2678-2679) (2679-2680) (2680-2681) (2681-2682) (2682-2683) (2683-2684) (2684-2685) (2685-2686) (2686-2687) (2687-2688) (2688-2689) (2689-2690) (2690-2691) (2691-2692) (2692-2693) (2693-2694) (2694-2695) (2695-2696) (2696-2697) (2697-2698) (2698-2699) (2699-2700) (2700-2701) (2701-2702) (2702-2703) (2703-2704) (2704-2705) (2705-2706) (2706-2707) (2707-2708) (2708-2709) (2709-2710) (2710-2711) (2711-2712) (2712-2713) (2713-2714) (2714-2715) (2715-2716) (2716-2717) (2717-2718) (2718-2719) (2719-2720) (2720-2721) (2721-2722) (2722-2723) (2723-2724) (2724-2725) (2725-2726) (2726-2727) (2727-2728) (2728-2729) (2729-2730) (2730-2731) (2731-2732) (2732-2733) (2733-2734) (2734-2735) (2735-2736) (2736-2737) (2737-2738) (2738-2739) (2739-2740) (2740-2741) (2741-2742) (2742-2743) (2743-2744) (2744-2745) (2745-2746) (2746-2747) (2747-2748) (2748-2749) (2749-2750) (2750-2751) (2751-2752) (2752-2753) (2753-2754) (2754-2755) (2755-2756) (2756-2757) (2757-2758) (2758-2759) (2759-2760) (2760-2761) (2761-2762) (2762-2763) (2763-2764) (2764-2765) (2765-2766) (2766-2767) (2767-2768) (2768-2769) (2769-2770) (2770-2771) (2771-2772) (2772-2773) (2773-2774) (2774-2775) (2775-2776) (2776-2777) (2777-2778) (2778-2779) (2779-2780) (2780-2781) (2781-2782) (2782-2783) (2783-2784) (2784-2785) (2785-2786) (2786-2787) (2787-2788) (2788-2789) (2789-2790) (2790-2791) (2791-2792) (2792-2793) (2793-2794) (2794-2795) (2795-2796) (2796-2797) (2797-2798) (2798-2799) (2799-2800) (2800-2801) (2801-2802) (2802-2803) (2803-2804) (2804-2805) (2805-2806) (2806-2807) (2807-2808) (2808-2809) (2809-2810) (2810-2811) (2811-2812) (2812-2813) (2813-2814) (2814-2815) (2815-2816) (2816-2817) (2817-2818) (2818-2819) (2819-2820) (2820-2821) (2821-2822) (2822-2823) (2823-2824) (2824-2825) (2825-2826) (2826-2827) (2827-2828) (2828-2829) (2829-2830) (2830-2831) (2831-2832) (2832-2833) (2833-2834) (2834-2835) (2835-2836) (2836-2837) (2837-2838) (2838-2839) (2839-2840) (2840-2841) (2841-2842) (2842-2843) (2843-2844) (2844-2845) (2845-2846) (2846-2847) (2847-2848) (2848-2849) (2849-2850) (2850-2851) (2851-2852) (2852-2853) (2853-2854) (2854-2855) (2855-2856) (2856-2857) (2857-2858) (2858-2859) (2859-2860) (2860-2861) (2861-2862) (2862-2863) (2863-2864) (2864-2865) (2865-2866) (2866-2867) (2867-2868) (2868-2869) (2869-2870) (2870-2871) (2871-2872) (2872-2873) (2873-2874) (2874-2875) (2875-2876) (2876-2877) (2877-2878) (2878-2879) (2879-2880) (2880-2881) (2881-2882) (2882-2883) (2883-2884) (2884-2885) (2885-2886) (2886-2887) (2887-2888) (2888-2889) (2889-2890) (2890-2891) (2891-2892) (2892-2893) (2893-2894) (2894-2895) (2895-2896) (2896-2897) (2897-2898) (2898-2899) (2899-2900) (2900-2901) (2901-2902) (2902-2903) (2903-2904) (2904-2905) (2905-2906) (2906-2907) (2907-2908) (2908-2909) (2909-2910) (2910-2911) (2911-2912) (2912-2913) (2913-2914) (2914-2915) (2915-2916) (2916-2917) (2917-2918) (2918-2919) (2919-2920) (2920-2921) (2921-2922) (2922-2923) (2923-2924) (2924-2925) (2925-2926) (2926-2927) (2927-2928) (2928-2929) (2929-2930) (2930-2931) (2931-2932) (2932-2933) (2933-2934) (2934-2935) (2935-2936) (2936-2937) (2937-2938) (2938-2939) (2939-2940) (2940-2941) (2941-2942) (2942-2943) (2943-2944) (2944-2945) (2945-2946) (2946-2947) (2947-2948) (2948-2949) (2949-2950) (2950-2951) (2951-2952) (2952-2953) (2953-2954) (2954-2955) (2955-2956) (2956-2957) (2957-2958) (2958-2959) (2

szerveződések.¹ A német szociálpolitikai rendszerű ülőterén óriási tömeg előtt beszélt a beszéd tartalma mérsékelt hangnemű, az összefogást hangsúlyozza, mely a munka – mint legfőbb érték és erény – révén valósul meg. „Bárhol dolgozzék is a német lakos, ne felejtse el sohasem, hogy néptársa, aki éppen úgy teljesíti kötelességét, mint ő maga, szintén nélkülözhetetlen, s hogy a nemzetet nem a kormány, egy bizonyos osztály vagy az értelmiség munkája tartja fenn, hanem hogy a nemzet létét csakis mindenki közös és harmonikus munkájának köszönheti.”² A „német társ” kifejezés általános és igen gyakori használata, valamint a munka szerepének közösségteremtő erőként való feltüntetése azt a politikai célt szolgálta, hogy megnyerje a korábban a szociáldemokrata és a kommunista pártra szavazó munkások millióit. A diktatúrák gondolkodására, tömegpropagandájára jellemző az állandó ellenségkeresés, mely mind külföldön, mind itthon állandóan szervezkedik és agitál a német népet. Hitler erre számos alkalommal utal beszédében. Egyértelműen üzen a közeljövő feladatairól: „Nem esünk abba a hibába, hogy a marxizmust csak külsőleg akarnánk kiküszöbölni. Elhatároztuk, hogy kiirtjuk feltételeit. Meg akarjuk kímélni az utánunk következő nemzedéket a munkások eltévelyedéseitől.”³ Másnap a náci erőszakszervek megállították és kifosztották a munkások színházait, irodáit. Az alkalmazottak, funkcionáriusok számára vagy az együttműködés vállalása, vagy az állásvesztés, internálás – a munkások kifejezéssel „védőörizet” – maradt meg választási lehetőségként. „A német munka védelmére alakult akcióbizottság” felhívást tett közzé, mely egyszerre a munkások antimarxista és antiszemita elemeket. A szakszervezetekről pedig a negatív véleményt hangoztatva, hogy „a keservesen megszolgált és az éhes szájaktól elvont munkások garasokból épültek fel.”⁴

A munkásrétegek érzelmi alapon való megnyerését célozta Hitler felhívása 1933. május 4-én „A munka áldozatait támogató alapítvány” létrehozásáról. Ennek előzménye az, hogy április 30-án egy bányaszerencsétlenségben hét bányász vesztette életét. Az alapítvány célja, hogy „ebből a jövőben a munka köztelenül halálos balesetet szenvedett német munkások hozzátartozóit támogatjuk... Legyen ez az alapítvány a német nép tiszteletének látható szimbóluma s az osztrák tályok és a rendek elszakíthatatlan közösségének emlékműve.”⁵

A német szociálpolitikai rendszerű állam alapvető törekvése volt, hogy megvalósuljon az egyén teljes kontrollja, irányítása és ellenőrzése egy központi szervezet, az állam által. A náci párt ideológiai előzményeiből és programjából is következett a munkásoknak a munkásnak új értelmezése, a

¹ Németh István: *Németország története* 1918–1933 II. kötet.

² Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1933* II. kötet. A „Harmadik Birodalom” 1933–1945 II. kötet.

³ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1933* II. kötet.

⁴ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1933* II. kötet.

⁵ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1933* II. kötet.

1930-35 közötti időszakban központi szerepe lett. „A német álláspont szerint a munka rendjét a liberalizmus korában a piaci mechanizmus állapította meg... A munka tulajdonképpen magának a személyiségnek a kibontakozása a német közösség érdekében. A munkának ez a magas rangja az, amelyből kikövetkeztették a nemzeti munka rendjét.”¹²¹ Munkavállalóként, foglalkozási áganként, generációként egy-egy centralizált intézményt hoztak létre, mely nem pusztán semmilyen más szerveződés, civil, vagy egyházi kezdeményezés működését nem tette lehetővé, hanem biztosította az egyén feletti ellenőrzést az egész élete során, hanem mindennapjaiban, a hétköznapokon és a családon belül.

A szakszervezetek teljes felszámolása után május 10-én Róbert Ley vezetésével létrejött a Német Munkafront (DAF), mely egyedüli ilyen intézményként teljes egészében átvette a korábbi szakszervezetek, munkásszervezetek funkcióit. Célja azonban nem a munkásérdekképviselés volt, hanem a hatalom akaratának érvényesítése a munkavállalók felé. Az alapító kongresszuson maga Hitler is beszélt. Keményen – számos történelmi példát említve – bírálta a marxizmust, a szociáldemokráciát és a régi szakszervezeteket. „Olyan államkormányzatra van szükségünk, amely valóban tekintélyt képvisel, éspedig olyan tekintélyt, amely nem kötődik egy társadalmi réteghez sem... És egyenlő jog az én szememben az egyenlő kötelességek örömmel való vállalását jelenti. Ne hangoztassák mindig csak a jogot, hanem szóljanak a kötelességről is.”¹²² A szervezeti tagság kötelező volt, a bérből 1,5% tagdíjat vontak le. A tagság létszáma 1936-ra kb. 20 millióra növekedett. 1935-ben kiadott „A nemzeti munka rendjéről” elnevezésű törvény szerint a munkaügyi bíróságokon a Német Munkafront is képviseltette magát. Ez azonban politikai jelenlét volt és nem valóságos érdekképviselés. 1934. október 24-én meghozott rendelet a Német Munkafrontról egyértelműen megfogalmazta, hogy ezen a területen más szervezetet létrehozni tilos. 1935. március 21-én a Német Munkafront és a birodalmi gazdasági kamara tanácsa megállapodást írt alá, melyben rögzítették az egymás közötti jogviszonyt. A Munkafront jogköre tovább bővült. 1935-ben felállították a „Birodalmi Munkakamarát”. Ebből az alkalomból Robert Ley vezetésével a munkaügy területén végbement változások összegzéséeként a következőket mondta: „Csupán Németországban dicsekedhetünk azzal, hogy az osztályharcot valóban kiiktattuk, s magunk mögött tudjuk, legalábbis széles és nagy tömegben elvettük táptalaját. Számunkra az üzem jelenti a teljességet. Felismerésünk szerint az üzem összetart és összetartozik. Féltékenyen ügyelnünk kell arra, hogy az üzem egységét semmi se befolyásolja... A vállalkozó és a munkás egyaránt katona, pusztán eltérő posztokon állnak. Mindannyian a munka katonái,

¹²¹ Kovrig Béla: *A nemzeti szocializmus szociálpolitikája* 1930-1935

¹²² Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* 1930-1935

¹²³ 1935

munkaközvetítéssel, a munkanélküli biztosítással foglalkozó intézmények önálló ágát felszámolták. Megvalósult a munkaerő ágazonkénti elosztása, irányítása, mely a kezdeti gazdasági szempontok mellett egyre inkább katonai célokat szolgált. 1935 februárjában bevezették a munkakönyvet néhány iparágban rögzítették a teljesítménybéreket.¹⁰² A Führer-elv kicsiben a német társadalom minden részletében jelen volt. „A vállalkozó romantikusan az üzem Führer munkavállalók egy-egy üzemből a munkáscsapatot, a Gefolgschaft akik követik a küzdelmekben, a harcban a vállalkozót”.¹⁰³ A munkaidő folyamatosan emelkedett, míg 1933-ban 42,9 óra volt hetente, 1938-ban már 46,5 óra.¹⁰⁴ Az órabérek reálértéke csökkent, de a munkásság valóságos reáljövedelem-csökkenést nem élt át, mivel a munkaórák száma nőtt. Többet kellett dolgozni az életszínvonal megtartásához. Az 1938-as munkatörvénykönyv az átlagosan 10 órában határozta meg a munkaidőt, ami a túlórákért magas mértékben lehetővé tette a túlóráztatást.

A náciizmus hatalomra kerülése és berendezkedése után a munkanélküliség kezelése és általában a munkához kapcsolódó propaganda és jogi szabályozás ennek oka nem pusztán a német társadalom hagyományosan pozitív viszonyulása a munkához mint családfenntartó, értéktermelő tevékenységhez, hanem a munkáspolitikai, munkapolitikai fontosságát a 1930-as évek korlási időszakában a náci ideológia már említett munkásmozgalmi előzményei is meghatározták. Emlékeztetni arra, hogy a német társadalom 1933 előtt több szakaszban átélte a munkanélküliség, egzisztenciavesztés, társadalmi leépülés veszélyét. A munkáspolitikai, mint a szociálpolitika meghatározó eleme a náci rendszer tömegbázisának egyik legfontosabb részévé vált.

A rászoruló érdekekben un. téli segélyakciókat hirdettek, propagandamunkát folytattak a saját fogyasztás, étkezés időszakos hiányos és minőségi romlását, a spórolás érdekében, hogy az így megtakarított összegeket a nélkülözőknek adják. A valóságos meggyőződésből eredő, önkéntes adakozás ebben kötelezővé és ellenőrzötté, az állam által irányítottá vált, ami a háború alatt egyértelműen a hadsereg ellátásnak célját szolgáltatta. Magát a német nép elmondott beszédében, melyben „Nemzeti szolidaritásra” szólított fel. „Népünkön belül szétszúrtuk a nemzetközi marxista szolidaritást, hogy a német munkások millióinak egy másik, s jövedelmük összetartást nyújtsunk... Ha helyesen értelmezzük a nemzeti szolidaritás eszméjét, akkor az csak az áldozat eszméje lehet... Így születik meg ugyanis az a meggyőződés, hogy a népközösség nem pusztán üres fogalom, hanem tényleges élő

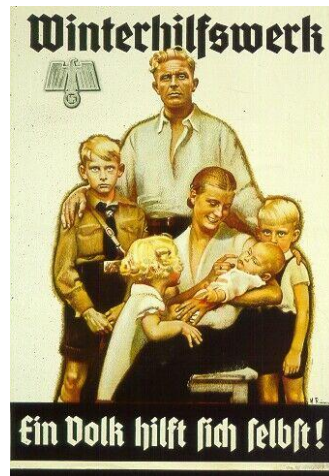
¹⁰² Kovrig Béla: *A német szocializmus szociálpolitikája* 193-194.

¹⁰³ Kovrig Béla: *A német szocializmus szociálpolitikája* 193-194.

¹⁰⁴ Németh István: *Németország története* 193-194.

¹⁰⁵ Németh István: *Demokrácia és diktatúra* 193-194.

forma.¹²² 1935. évi törvénybe is iktatták a téli segély programját. „A német nép téli segélyszolgálatát a birodalmi segélyszolgálat és népfelvilágosítási osztály vezeti és felügyeli. A Führer és birodalmi kancellár az ő javaslatára nevezi ki és menti fel a német nép téli segélyszolgálatának megbízottját.”¹²³ A segélygyűjtés helyszínei lettek az üzemek, az utcák, de házról házra is jártak az aktivisták, akik száma elérte az egymilliót. Az adakozók a felajánlásokért jelszóvényt kaptak az 1934/1935. év fordulóján 31 millió darabot gyártottak belőle, az 1938/1939. évben pedig már 170 milliót.¹²⁴

Egy hamburgi téli segély program jelvénye. „1935. évi törvény – A nemzeti szolidaritás napja.”¹²⁵

Az ún. téli segély programot propagáló plakát¹²⁶ amely szemléletesen mutatja be a náci ideológia családmódeljét. Nagycsaládi keretek, szőke, világos szemű alakok, egészséges, eltökélt, munkásalakot idéző apa, Hitler-Jugend egyenruhát viselő idősebb fiútestvér. Egészséges, gyermekeivel törődő anya.

¹²² [http://www.winterhilfe.de](#)

¹²³ [http://www.winterhilfe.de](#)

¹²⁴ [http://www.winterhilfe.de](#) (2018. március 25.)

¹²⁵ [http://www.winterhilfe.de](#)

[http://www.winterhilfe.de](#)

[http://www.winterhilfe.de](#)

[http://www.winterhilfe.de](#)

március 25.)

¹²⁶ [http://www.winterhilfe.de](#)

[http://www.winterhilfe.de](#)

[http://www.winterhilfe.de](#)

M: (2018. március 25.)

1933. június 1-én törvényt hoztak a munkanélküliség csökkentésének érdekében, amely az állami támogatással csökkentette a munkanélküliséget. Célja az volt, hogy az építkezések állami támogatásával csökkentse a munkanélküliséget. Első elemeként egymilliárd birodalmi márkával támogatták a magán- és középületek építését, majd az olyan üzemen belüli fejlesztéseket, amelyek a munkavállalók számát növelik. A munkanélküliség csökkentését kívánta a törvény elérni azáltal, hogy támogatta a nők háztartási alkalmazottként való foglalkoztatását. A program második részeként a mezőgazdasági beruházások és a lakóházak építését támogatták a belső fogyasztás növelésének érdekében bizonyos termékek adótartalmát csökkentették, vagy megszüntették. 1933. július 11-én Reinhardt pénzügyi államtitkár rádióbeszédében jelentette be az új gyártmányú személygépkocsik és motorkerékpárok adójának a megszüntetését. Mivel a gazdaságtámogató intézkedések, közmunkaprogramok, adócsökkentések, az állami apparátus felduzzasztásának hatására a munkanélküliség aránya csökkent, ami a náci propaganda egyik sarkalatos pontja lett. Hozzá kell tenni, hogy az általános hadkötelezettség 1935. márciusi bevezetése már önmagában is csökkentette a munkanélküliséget, sőt hosszabb távon, a hadigazdaságra való felkészülés jegyében fokozatosan munkaerőhiány is kialakult.

A munkanélküliség alakulása Németországban ³³	
Év	Létszám (millió fő)
1933	2,1
1934	2,1
1935	2,1
1936	2,1
1937	2,1
1938	2,1
1939	2,1
1940	2,1
1941	2,1
1942	2,1

1935. június 26-án törvényt hoztak „A birodalmi munkaszolgálatról.” „A munkaszolgálat célja, hogy a német ifjúságot a nemzetiszocializmus szellemében népközösséggé formálja, és a munkáról alkotott valódi véleményre,

³³ *Das Dritte Reich im Überblick* 1933-1945

³⁴ Németh István: *Demokrácia és diktatúra* 1933-1945

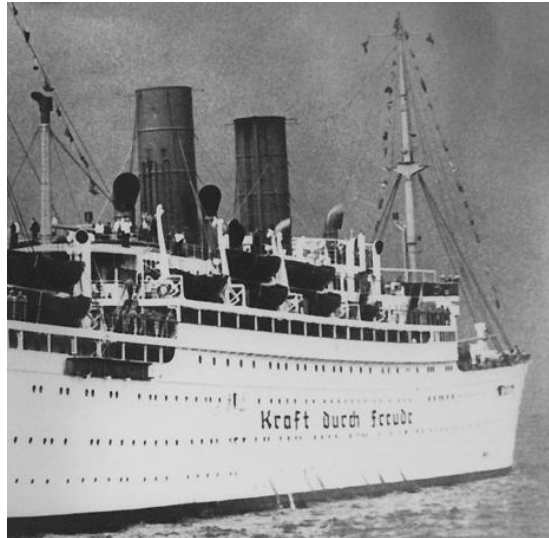
³⁵ *Das Dritte Reich im Überblick* 1933-1945

³⁶ Németh István: *Demokrácia és diktatúra* 1933-1945

let (Gau) fokozatosan kisebb egységekre oszlott, egészen az „üzemőrségig” (Kraft durch Freude arte). A szervezet óriási apparátust mozgósított, a 75.000 adminisztrációs feladatot ellátó személy közül 2.500 dolgozott főállásban, a többi vagy részmunkaidős volt, vagy társadalmi munkában, azaz jövedelem nélkül segédkezett. A szervezet öt hivatalra oszlott: 1. utazás, kirándulás, szabadság, 2. sport, 3. a munka szépsége, 4. kulturális kirándulások, 5. kiállítások. A szervezetek kultúresteket, kirándulásokat, sportrendezvényeket. A belföldi kirándulások mellett külföldi célszágok is voltak. Köztük – érthető politikai okok miatt – Olaszország volt a legkedveltebb. A szervezet méretét jól szemlélteti, hogy Európában 5,7 millióan vettek részt kisebb németországi kirándulásokon, a fő hajóúton kirándulhatott a leggyörgzős egyikén 100 ezer személy Olaszországból, de kedvelt volt Norvégia, Görögország, valamint a spanyol és portugál szigetek.

A „Kraft durch Freude” program egyik kirándulóhajója.

¹²¹ Dr. Czákó István: *A németbirodalmi „Kraft durch Freude” mozgalom*. In: Városi Szemle 23. évf. 1937. 895.

¹²² [https://www.kraftdurchfreude.de/](#) (2018. március 25.)

¹²³ [https://www.kraftdurchfreude.de/](#) (2018. március 25.)

A „utazási takarékjegyek” bevezetésével lehetővé tették, hogy a szegényebb állampolgárok kisebb részletekben gyűjtsék össze az utazás költségeit. Részben a szabadidős tevékenységek központi irányításához kötődött a program, amelynek értelmében tíz éven belül minden dolgozónak saját Volkswagen gépkocsija lenne. Ennek érdekében bevezették az előtörlesztési lehetőséget. 336 ezer ember hetente törlesztett elő a remélt gépjárműért. A programból végül nem lett semmi, az előtakarékoskodással összegyűjtött összegeket az állam használta fel saját céljaira.

A náci ideológiában a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt a parasztságnak és a mezőgazdasági munkának. A „vér és rög” (Blut und Boden) szemlélet nem pusztán a vidék és a parasztság támogatásának általános programjával járt, hanem fajai alapon átértelmezte, újrafogalmazta a föld és a parasztság lényegét, funkcióját. A statisztikai adatok alapján a náci propaganda hatékonyan működött a parasztság körében. Míg a mezőgazdaságban dolgozók aránya 1933-ban 25,1% alatt volt, addig 1930 őszi a náci párt taglétszámának 14,1% -át tették ki. Amikor 1930 szeptembere és 1933 januárja között a taglétszám 850.000-ról gyors ütemben 1.34 millióra emelkedett, a növekedés 13,4% -át adta a parasztság.

Az ideológia kidolgozója Walther Darré volt a jövő történelmének biológiai letéteményesét egy új „nemesi parasztságban” vélte felfedezni. Az államnak különleges gondoskodásban kell részesítenie a parasztságot, a német nép „vérforrását”, amely a hazai földben való gyökerezettségével (vér és rög) és közösségalkotó erejével szemben áll a nagyvárosi proletariátus gyökértelenségével.¹²² A náci ideológia gyakran idézett gondolata, hogy a liberalizmus egyéni központú volt, a marxizmussal együtt lemondott a parasztságról és a vidékről. Ezzel szemben ők a népet, mint a közösséget, a kollektívizmust szolgálják, ha kell az egyénnel szemben is. Ez a közösségi életérzés és felelősség a legteljesebben a parasztság körében él. Hitler számos alkalommal kifejtette, hogy a német nép demográfiai fejlődésének jövője is a parasztságban rejlik, ezért is kell minden erővel támogatni.

A náci párt hatalomra kerülése utáni egységesítés folyamat kiterjedt az agráriumra, a parasztság szociális helyzetére is. Az agrárpolitika, parasztvédelem fontosságát 1933 előtt nemcsak a jelszavak szintjén képviselték, hanem a párton belül is megalkult az Agrárpolitikai Apparátus, amely a parasztság érdekeit képviselte.

¹²² <https://www.zeitung.de/1933-03-25> (2018. március 25.)

¹²³ *Das Dritte Reich im Überblick* 1933-1945

¹²⁴ Walther Darré (1895–1953). 1933 és 1942 között a nemzetiszocialista agrárpolitika tényleges irányítója. 1930-ban *Blut und Boden* című műve, mely a náci párt agrárpolitikájának, agrárszociális intézkedéseinek elméleti alapozását jelentette. 1942 után kegyvesztetté vált. – Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* 1933-1945

Parasztszövetség kereteit kihasználva kívánt egyre nagyobb teret nyerni. A határolomra kerülést követően az agrárium miniszteri irányítója Hugenberg, a Német Nemzeti Néppárt politikusa volt. Őt június végén váltotta fel Darré, mint birodalmi ellátási és mezőgazdasági miniszter, és ezáltal az agrárterületen, a parasztság körében is elindult a már említett egységesítés, „gleichschaltung” folyamata. 1933 július 14-én törvényt hoztak „A német parasztság újjáalakításáról”, mely lehetővé tette parasztgazdaságok megalakítását, melyhez igénybe vehették a tartományi szerveket.¹⁷

1933-ban a Birodalmi Élelmezési Rend (Reichsnährstand) felállításával egy szervezeti keretbe fogták össze az agrárszféra területén a termelést, a kereskedelmet, a mezőgazdasági dolgozók képviselőit. Élén, Darré vezetésében a „német birodalmi parasztszervező” állt. Hivatalának – egy óriási, túlbürokratizált országos hatáskörű szervezetnek – központja egy alsó-szászországi városban, Goslarban működött, melyet 1936 és 1945 között a „Birodalmi Parasztság Városának” (Reichsbauernstadt Goslar) kifelé közigazgatási testületként és szakmai egységként jelent meg, valójában az állami gazdaságirányítás szerveként inkább az ellátás biztosításának és a termelés növelésének eszköze volt.¹⁸ A városban 1933–38 között monumentális „Birodalmi Parasztság Napja” (Reichsbauernstage) ünnepeket tartottak.

A Birodalmi Élelmezési Rend (Reichsnährstand) jelképe.¹⁷
Birodalmi Parasztság Napja rendezvény egyik plakátja.¹⁸

¹⁷ Reichsnährstand

¹⁸ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban* (1933)

¹⁹ [https://www.reichsbauernstadt.de/reichsbauernstadt-goslar/](#) (2023. március 5.)

Emlékezés Szele Tibor tiszteletére

Nyul Gábor

Debreceni Egyetem, Matematikai Intézet

Szele Tibor (Debrecen, 1918. június 21. – Szeged, 1955. április 5.) Kossuth-díjas matematikus, a matematikai tudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, a Bolyai János Matematikai Társulat debreceni tagozatának alelnöke, a **Quaestiones Mathematicae** című folyóirat alapító szerkesztője. Emlékezésünk célja, hogy életét és munkásságát részletesen bemutassuk. Fuchs László és Pálfy Péter Pál (Pálfy, 2018) műveiket ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

2018. június 13-án a Debreceni Egyetem Matematikai Intézete, a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának Matematikai Munkásságáért díjazása és a Bolyai János Matematikai Társulat Hajdúszoboszlói Munkásságáért díjazása emlékülést tartott Szele Tibor születésének 100. évfordulója alkalmából.

A program a Debreceni Egyetem Matematikai Intézetének Algebra és Számelmélet Tanszéke és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Baráti Köre Egyesület által állított emléktábla avatásával kezdődött az intézet 4. emeletén, a tanszék folyosóján. Az avatóbeszédet Gaál István egyetemi tanár, a tanszék elnöke mondta el.

Ezt követően a Debreceni köztemetőben Győry Kálmán professor emeritus és Pálfy Péter Pál, a Bolyai János Matematikai Társulat elnöke emlékezett meg Szele Tiborról, és koszorúzták meg a sírját.

Az MTA Debreceni Területi Bizottságának székházában rendezett emlékülésen két vendég előadó és a tanszék három tagja tartott előadást Szele Tibor életéről és munkásságáról:

- Pálfy Péter Pál (MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet) az „*Üstökös pályája tudományos életünk égét örökké bevilágítja*” idézetet választotta előadása címéül, amit Rédei László^[1] mondott Szele Tiborról röviddel a halálát követően. Az igen alapos gyűjtőmunkával összeállított előadás új, korábban nem publikált információkat is tartalmazott. Hallhattunk többek között Szele Tibor rövid pályafutásának különböző akadályairól, mint a II. világháborús katonaszolgálat, vallásosság, betegségek, az Államvédelmi Hivatal zaklatásai, valamint arról, hogy miért nem lehetett akadémikus. Az előadás alapját a fent már említett, a Debreceni Szemle folyóirat felkérésére írt cikk (Pálfy, 2018) képezi.

[1] Rédei László (1900–1978) MTA elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a Magyar Demokrata pártfőnöke.

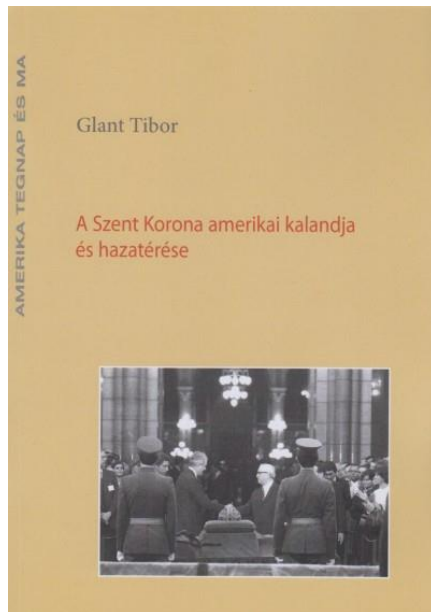

KÖNYVSZEMLE

Glant Tibor: A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése.

Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018. 319 p

2021-ben centenáriumi ünnepelt a Debreceni Egyetem (DE). A száz éves jubileum teremtette meg törek között annak igényét és lehetőségét, hogy az egyetem központi épületének homlokzatára egy kitűnő nográfiaiul potens műtárgy kerüljön elhelyezésre. A citált ábrázolat Magyarország egyik állami jelképe: „Magyarország” (vagy „a magyar köztársaság”) „címere”, vagy egyszerűen csak „a magyar címer”. A szemlélődő megfigyelő számára hamarosan észlelhető lesz, hogy a különleges státusú és magas presztízsű objektum körvonalai hegyes talpú, hasított pajzsra emlé-

keztetnek, és hogy magán a pajzsban az arany színűnek bemutatott magyar Szent Korona stilizált megjelenítése nyugszik. Történelmileg bejáratott és expresszív, affektív szempontból hatékony kultúrahordozókat szemlélünk – tehát adott ideológiai tartalmak alkalmas megjelenítőit és szállítóit. A vizsgált ábrázolatok ugyanis képesek arra, hogy eszmei (és megint csak affektív) alapon energizálják befogadói környezetüket. Mindezeknek betudhatóan könnyen belátható, hogy konkrét példánkban ezek az elemek miként forgalmazódnak és milyen módusok „logikája” mentén ágyazódnak be akár az egyetemi campus hagyományos vagy éppen újabb keletű „bútorzatának” összetevőiként a tágabb ölelésű eszmei tartalmakba. Ilyen értelemben a két említett műtárgy egyetemtörténeti textusként is felfogható, amennyiben ezek alkalmasan és célirányosan elősegítik a fogadóintézmény (tehát a DE vagy maga Debrecen) eszmei prioritásait – a magyar államisággal és függetlenséggel, valamint a magyar kultúra kereszténységet ötvöző büszkeségével kapcsolatos – szövegét.

Továbbá: mivel az említett kötetben a monensek mélyen gyökereznek a magyar múlt és jelen történeteiben, e történetek olvasatai gyakran eltérő

értelmezéseket sugallhatnak. Másrésztként megfogalmazva: bizonyos kulturális kifejezések gyakran az ellenérdekeltség talajából sarjadnak. Röviden szólva tehát ideológiai tartalmakat és indításokat forgasztanak és sugároznak. Ezen a ponton fontos annak megértése, hogy strukturális elvárások tükrében a leggyakrabban öngazolás célzatú és irányultságú ideológiai kifejezések ellentétező mechanizmusokat – azaz a szimbiózismechanizmusokat – indítanak be. A társadalmi terep konkrét szemléseinek vizsgálatában egy konkrét ideológia konkrét ellenideológia meglétét feltételezi. Ez magyarázza azt a módszertanilag is jól használható *mi kontra ők, mi kontra ti* típusú ellentétező és konfrontációs szimbiózist, mely párhuzamosságokban és ütközésekben érhető tetten. Példa gyanánt citálom a híres degháború eszmeiségének azonos történelmi időkben létező és funkcionáló amerikai (USA) illetve szovjet változatait. Avagy gondoljunk a 1970-es évek orona (és egyéb koronázási ékszerek) repatriálásával kapcsolatos, egymást kizáró vélemények, ajánlások és ellenvélemények, az amerikai magyarságot is megosztó, 1977. novemberi tiltakozó kampánytól a regáliák restitúciós visszaszármaztatását támogató

De előbb essen szó egy frissen kiadott könyvméretű munkáról, mely alkalmas terep az eddig elmondottak kifejeződésére valamilyen mint próbájára, és amely történelmi munka előre láthatóan hathatósan

segíti majd a magyar–amerikai (USA) érintkezések természetének árnyaltabb megértését. Az idei esztendő januárjában látott napvilágot a DE Észak-amerikai Tanszéke egyik amerikanista oktatójának, Glant Tibor docensnek új önálló kötete. Részeként a Debreceni Egyetemi Kiadó „Amerika tegnap és ma” elnevezésű sorozatának, mely magyar nyelvű kiadvány. Ez év januárjának második hetében a közel 320 oldalas monográfia először – még amúgy „nyomdamelegen” – az MTA budapesti székházában megjelent, majd a szakmának, majd egyéb szellemi fórumokon – főleg további bemutatókon és interjúkban – sor került a kötet megvitatására és népszerűsítésére.

A monográfia címe magyarázatra szorulhat, méghozzá legalábbis két szempontból. Mindenekelőtt feltételezhető, hogy a kötet megjelentésakor a magyar–amerikai kapcsolatok történetében jártas kollégák és egyéb érdeklődő olvasók sajátos *déja vu* élmény részesei lehetnek, amikor netán úgy sejtik, hogy ők korábban, valahol, valamilyenkor találkoztak már Glant Tibor szövegével. A dolog persze távolról sem titokzatos. Ugyanis több mint két évtizede (1990-ben) valóban megjelent Debrecen városában egy önálló kötet, az Egyetemi Kiadó gondozásában, a következő címen: **A zent orona amerikai kalandja** (1990) címmel. A kötet jelmele 181 oldal, a képi illusztrációk (elsősorban fényképanyag) egységeinek száma 30 (29 + 1). E

és közölje velük, hogy a magyar katonasereg az elfogatásra vár. Ez május 7-én meg is történt. A 7. amerikai hadsereg egyik vezető tisztje büszkén üzent meg Dwight D. Eisenhower [sic!] főparancsnoknak, hogy a magyar koronázási ékszerek amerikai kézre kerültek. A koronaörmeket és a ládát Eisenhower utasítására a Mattseetől 250 kilométerre lévő augsburgi főhadiszállás kihallgatótáborába vitték. A Szövegsegély Hatalmak európai főparancsnoka pedig tudatta Truman elnökkel a hírt. Aztán robbant a bomba, ugyanis kiderült, hogy a ládában

Mint sejtető, ez a váratlan felismerés is megoldódott; Glant Tibor könyve ezzel a történettel szegmenssel is elszámol az olvasónak, mint ahogy minden egyéb történelmi vagy diplomáciai mélyrepüléssel is, melyek csak visszatekintésben nyernek okozati adatolást révén magyarizációjuk révén. A koronázási ékszerek 1953. március 23-án kerültek az amerikai (USA) Kentucky államban található szuperbirodalmi pénzügyi és föderációkhoz. 1978 január 4-én tovább szállították, hogy órákon belül megérkezzenek a Ferihegyi Repülőtérre, egyből adódik a kérdés, hogy honnan datáljuk a Szent Korona újvilági Odüsszeiáját? És mivel a szerző a könyv címeént kiválasztotta az üzeneteként azt ajánlja az olvasónak, hogy a relikviák újvilági kálváriája 1945-ben kezdődött, felmerül a

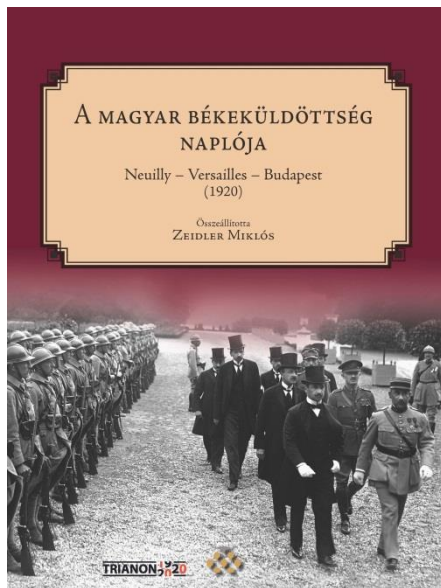
kérdés, hogy mi is történhetett – és milyen néven is nevezzük azt az időszakot attól a pillanattól kezdve, hogy az ereklyéket mentő szállító igazi és álkoronaörök átlétek Magyarország határát keletől nyugati irányban? Tekinthejük-e Szent Korona német földön megélt kalandjait – és kalandjait – és háttérü történéseknek? Avagy amerikaiainak igen, de újviláginak nem?

Esztendő első felében a kétoldali kapcsolatok terén alig lehetett pozitívan elszámolható eredményeket felmutatni. Egy ebből az időből származó US külügyi diplomáciai feljegyzés jól érzékelteti, hogy a kiszámíthatatlan, ágas-bogas nemzetközi helyzetben magyar részről mit lehetett remélni a koronázási kincsek visszaszolgáltatása terén: Szent István koronáját, amelyet biztonsági megőrzés céljából az Egyesült Államok hatóságai vettek át, az Egyesült Államok kormánya, mint biztonsági letétet őrizi. A koronát továbbra is, min megkülönböztetett jellegű tulajdont kezelik. Az Egyesült Államok kormánya a jelenlegi feszült helyzetben nem tartja az időt sem kedvezőnek, sem kedvezőtlennek tekintendő rendelőzési jog tekintetében kezdeményező lépést tegyen

Éppen az események felgyorsulását a magyar külügyminisztérium magyar referense a magyar nagykövet és egy magyarországi szakmai stáb jelenlétében kinyitja Fort Knox-erőd 31. számú fülkáját; december

A magyar békeküldöttség naplója. Összeállította: Zeidler Miklós.
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
9026 Győr, Magyar Könyvtár

Az I. világháború történetét a történészek már számtalanszor papírra vetették és elemezték, a Párizs környéki békek is gyakran szerepelnek a korszakról szóló szakirodalomban. A békek véget értek a béketárgyalások, és minden ország számára világossá vált, hogy a „nagyok” mindent eldöntöttek, és a kis, vesztés országok kvázi áldozatukká váltak. Lehetne elemezni azt, hogy milyen problémák merültek fel a Párizs környéki békerendszerrel kapcsolatban, de a recenzált mű elsődleges célja nem ez volt. Zeidler Miklós igyekezett az alapjaiban már gyakran kutatott témát újszerűen

megközelíteni. Célja ezúttal nem a Párizs környéki békek tényszerű leírása és az esetleges problémák felvetése volt, inkább egy szűkebb horizont kialakítása, amelyben a magyar delegáció, mint kvázi központi cselekvő került előtérbe. Miklós – véleményem szerint – inkább szolgálja a megértést és a hiányzó ismeretanyagok pótlását, mint az események újbóli leírásának munka önálló kötetként jelent meg, amely egy folyóirathoz, tanulmánykötetbe sem, így vélhetően az olvasói célközönség sem feltétlenül származhat a laikus érdeklődők is segítséget kaphatnak a „trianoni trauma” tisztázásához.

A magyar békeküldöttség naplója a magyar béke delegáció 1920. évi tevékenységét mutatja be. A magyar delegáció későn érkezett a békeküldetésre, így szavuk és véleményük már csak formális volt, amely eredményre nem juthattak. Főként emiatt 1920 májusában a magyar delegáció lemondta a békeküldetését, ezzel mintegy elfogadva a trianoni békeszerződés pontjait. 1920. június 4-én a versaillesi Nagy Trianon kastélyban sor került a béke aláírására. Az 1920. januártól júniusig tartó öt hónap döntötte el Magyarország két világháború közötti sorsát. Ennek az

öt hónapnak a tevékenységét mutatja be a kötet. Zeidler Miklós forrásként a béke delegáció hivatalos naplóját használja, amelyet Csáky István gróf vezetett, így a szakirodalom hivatkozások során olykor „Csáky-napló” néven is feltűnik. Zeidler Miklós a kötetben a teljesség igényével mutatja be a naplót, amely azon túl, hogy a napi megbeszélések pontjait rögzíti, egyéb visszaemlékezéseket, iratokat is tartalmaz. Elemzése a delegáció tevékenységének nyomon követéséhez is fontos. A kötet első nagyobb szerkezeti egységének tárgya a magyar béke delegáció tevékenysége. Ezen belül kitér az előzményekre, arra, hogy milyen körülmények között vált vesztes országgá Magyarország (az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, a Forradalmi Kormányzótanács megalakulása stb.), illetve, hogy a delegáció tagjai milyen feladatokat láttak el Párizsban, és hogyan került sor a béke aláírására. A második – szerkezeti egységben láthatjuk részleteiben a naplót. A Csáky-naplón túlmenően újabb forrás került a kutatók kezébe, mégpedig a Wettstein János¹ hagyatékából kiküldött jegyzékek gyűjteménye. Így a két napló egymást kiegészítve nyújt teljes képet az olvasó számára a magyar delegáció tevékenységéről. Eltéréseik vizsgálata adja a hivatalos és a politikai napló elkülönítésének alapját. A fő eltérést a „nyíltság” hiánya vagy megléte jelenti. A Csáky-napló szűk, zárt kör számára íródott, teljesen kizárva a

nyilvánosságot, míg a Csáky-napló nyilvános naplóként szolgált, és szélesebb körben is elérhető volt. A két napló együttes vizsgálatát szerkesztőleg úgy oldották meg, hogy a lapok felső részét képezi a Csáky-napló szövege, míg alá a Csáky-napló odaillo tartalmi része került. A napló(k) az elsődleges dokumentumok helyett de ezen túl egyéb dokumentumok is helyet kaptak a kötetben. A jobb megértést más jegyzékekből vett szövegek betoldása segíti. A kiegészítésül szolgáló iratokról Zeidler Miklós a következőket írja: „Jobb oldalon a napi bejegyzésekhez dátum és/vagy téma szerint kapcsolódó egyéb források kapnak helyet. Ezek a delegáció és a kormányzat tevékenységét, a magyarországi közhangulatot vagy a világpolitika releváns eseményeit illusztrálják – magyar és külföldi diplomáciai iratoktól (angolból, franciából, németből, olaszból és latinból fordítva), minisztertanácsi jegyzőkönyvekben, magánnaplókban, magánleveleken, visszaemlékezéseken és újságcikkeken át karikatúrákig és fényképekig.” (11–12)

A munka teljességre irányuló törekvését tehát a naplókban túl egyéb írásos dokumentumok is szolgálják. A szerkesztő a levéltári forrásokon túl felhasználta a szakirodalmi munkák köztörténeti háttérre, az eseménytörténet különböző szempontú leírásaira vonatkozó megállapításait is, de közben nem kívánta értékelni és/vagy újrafelértékelni a műveket. A hivatkozások célja nem e munkák újraértelmezése,

hanem beillesztésük a magyar békedelegáció történeti narratívájába.

A kötet tudományos eredményeit a békedelegáció tevékenységének dokumentációja eddig szegényes volt. Azt tudni lehetett, hogy a békedelegáció céljait utaztak ki, és az is már szinte axióma, hogy túl későn érkeztek és sikertelenül távoztak. Viszont tevékenységük mélyebb szintű értelmezése mindaddig elmaradt. A kötetből olyan képet kapunk a békedelegáció tevékenységéről, amely világossá teszi az okokat, amelyek miatt a magyar békedelegáció a lemondásig, és a béke aláírásáig. A kötet mindössze öt hónap eseménysorát öleli fel, arról viszont annál részletesebb leírást ad. A naplók olvasásával nem csupán a politika/külpolitika alakításába kapunk betekintést – számos új ismerettel – hanem egyéb, hétköznapi dolgokat is megtudhatunk (ld: Magyar népdalestély – tréfás műsor est „programja” a Chateau de Madridban, részletek 1920. február 27.)

A trianoni béke ügye a mai napig vitákat gerjeszt. Ez a kötet gondos megszerkesztettségével, pontos forrásközlésével elősegítheti a tisztánlátást, és a magyar békedelegáció tevékenységének mintaszerű áttekintésével

érthetőbbé teheti az 1920. június 4-én történteket. Mégis vélhetjük úgy, hogy eredményei a következőkben szerves részét fogják képezni a téma szakirodalmának, módszere, a naplók tényismeretű közlése és elemzése pedig a szakmában laikus, de a téma iránt érdeklődő olvasók számára is érdekessé teszi.

Uzonyi Anita

történész, PhD hallgató,
Debreceni Egyetem

A recenzió Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-2017-00002 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

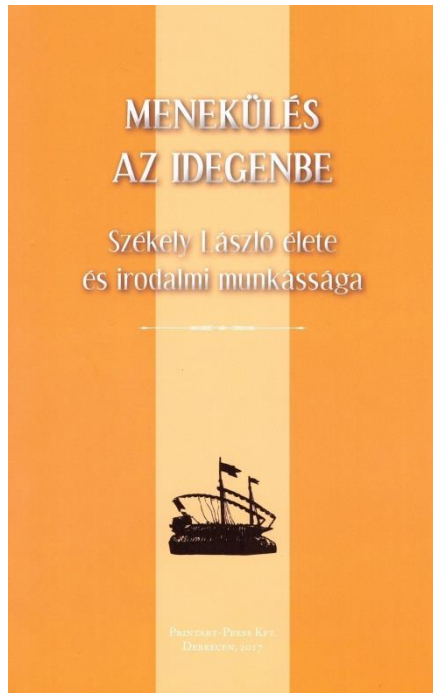
¹Wettstein János 1887-ben született Budapesten és 1972-ben emigrált Svájcban. Diplomataként tevékenykedett, de hosszú út vezetett pályája csúcspontjáig. Budapesten, Párizsban, Bernben és Zürichben jogi doktorátust szerzett. Közigazgatási gyakorlattal kezdte pályafutását, majd 1913-ban diplomáciai vizsgát tett. 1914-től 1921-ig a párizsi, 1921-től 1923-ig a hágai magyar követség ügyvivője volt, 1923–1925 között a magyar külügyminisztérium kabinetfőnöke. A következő éveket diplomáciai követségi megbízásokkal töltötte (Prága, Bern). A II. világháború végét Svájcban élte át.

107

[https://doi.org/10.15171/knyvszemle.2018.02.26](#)
(letöltés: 2018. 02. 26.)

**Pusztai Gábor Menekülés az idegenbe.
Székely László élete és irodalmi munkássága.**

Dr. Pusztai Gábor szerkesztésében, a Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszékének közlésével

Pusztai Gábor a magyarországi néderlandisztika egyik legtöbb, legértékesebb tudományos és oktatási teljesítményét felmutató képviselője. A Magyarországon eddig tökéletesen elfeledett Székely Lászlóról (1892–1946) írott alapos és kitűnő monográfiáját számos hazai és nemzetközi tudományos publikáció, konferenciaelőadás előzte meg, melyek közös témája Hollandia gyarmati irodalma. Hosszú évek óta olyan neves holland kutatókkal dolgozik együtt, mint például Gerard Termorshuizen és Olf

szorok. Elévülhetetlen érdemei vannak különféle, rendkívül értékes kéziratok felkutatásában és tudományos feldolgozásában, ilyen Radnai István (1893–1940), Székely László útítársának és unokatestvérének első világháborús naplója. Több hazai tudományos kötetet szerkesztett, s az ő nevéhez fűződik a néderlandisztikai tanulmányokat közlő *Aktuæ Nederlandse* (?) c. tudományos folyóirat létrehozása és főszerkesztése valamint a Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszékének – melynek a szerző tanszékvezetője – létrehozása – és a *Magyarországi Néderlandisztika* történelmi és kulturális kapcsolatairól, melyben ez a kötet is megjelent. Jelenleg egyik szerzője és szerkesztője a készülő magyar nyelvű holland irodalomtörténetnek, mely munkában a holland nyelvű és a magyar irodalom és kultúra találkozási pontjai állnak a középpontban. Tudományszervező tevékenysége is tekintélyes, rendszeresen szervez konferenciákat a Debreceni Egyetemén.

Jelen munkája több szempontból is fontos. Először is – ahogy már említettem – egy Magyarországon elfeledett, ám külföldön ismertebb magyar szerző Székely László, utazó, író, műfordító és grafikus munkásságával ismerttet meg minket.

Mindenekelőtt a magyar irodalmi kánon határait tágítja Székely irodalmi munkásságának bemutatásával és elemzésével. Noha az irodalmi kánoni kárpótlás konzervatív, a magyar irodalmi kánon nemzetközi viszonylatban talán még konzervatívabbnak mondható. Sem bekerülni, sem pedig kikerülni nem könnyű innen. Noha a magyarországi genderkutatások már jó ideje szép eredményeket értek el elfelejtett vagy agyonhallgatott írónők munkásságának a bemutatásával, közülük szinte egyik sem került be a szilárdan férfiközpontú magyar irodalmi kánonba. Ugyanígy sok még a teendő az értékes, mert értéket felmutató szórakoztató vagy lektűr irodalom emancipálása terén is. Pusztai Gábor dolgozatában kísérletet tesz arra, hogy Székely Lászlót beemlje a magyar irodalmi kánonba. Nem könnyű a feladat, hiszen a műfaji ambivalencia – útleírás?, kalandregény?, önéletrajz? – irodalmi kanonizáció ellen dolgozik. A szerző érdeme, hogy felhívja Székely Lászlóra a magyar irodalomtudomány figyelmét, mely a megkésett kanonizáció első lépése Pusztai könyve tehát ebből a szempontból is innovatívnak nevezhető.

A könyv jelentősége továbbá abban rejlik, hogy Pusztai a műfordításnak a kultúrák közvetítésében betöltött szerepére is rámutat. Hosszan

elemzi Székely László és holland írófelesége, Madelief (1922–1958) műfordítói munkásságát, s ennek szerepét a holland és a magyar irodalom szempontjából. A házaspárnak elévülhetetlen érdemei vannak a múlt század harmincas évei magyar irodalmának holland és a negyvenes évek holland irodalmának magyarra fordításában, azaz a két kultúra közötti közvetítésben. A házaspár budapesti műfordítói munkásságának eredménye többek között Márai Sándor, Kassák Lajos, Molnár Ferenc és más magyar szerzők hollandiai megjelenése. A kulturális transzfer tematikája meglehetősen újnak számít a magyar irodalomtudományi publikációkban, leszámítva persze a kifejezetten fordítástudományi munkákat. Ma azonban a fordítástudomány már régóta önálló diszciplínának számít, s nem csak a szépirodalmi művek fordításával foglalkozik. Pusztai kötete azért különösen értékes, mert a kulturális transzfert, egy író műfordítói tevékenységét legelőször olyan fontosnak tartja, mint szépirodalmi tevékenységét, s ezért az irodalomtudományi elemzésbe beemeli a műfordítást is, mint a kulturális transzfer egyik formáját. Ezzel komoly lépést tesz abba az irányba, hogy a leendő irodalomtörténetekben a jelenleg elhallgatott műfordítók, az irodalomszervezők, maga az irodalmi intézményrendszer, egyáltalán a magyar irodalmi élete is helyet kapjon. A könyv legértékesebb részének éppen azt a fejezetet tartom, amely

ben Pusztai Székelynek *Az őserdők-től az ültetvényekig* (1978) c. művének magyar, holland, angol és német szövegét bravúrosan veti egybe és elemzi a különböző társadalmi kontextusokban történő változásait és fogadtatását. Ez a rész komoly recepciótudományos kutatási eredménynek számít.

Fontos erénye a könyvnek az is, hogy Székely László személyes élettörténetét összekapcsolja irodalmi műveivel, s ezzel visszahozza a szerzőt az irodalomtudományi arénába. Ez mind a posztkoloniális elméletek, mind pedig az irodalomtudományi genderelméletek javaival társulva látásvilágát összezsugorítja. Edward Said

Orientalism (1978) c. munkájában hívja fel a figyelmet a szerző fiktionalizálására a műveiben kirajzolódó szemléletmódot illetően. Said ebben a vonatkozásban a szerző stratégiai pozíciójáról beszél. Végül, de nem utolsósorban azt is a könyv különleges értékének tekinthetjük, hogy – hasonlóan a szerző korábbi munkásságához – egy magyar szerzőnek a holland kultúrával történő találkozása keresztül a holland irodalom kulturális kapcsolattörténet egy rendkívül izgalmas, és a magyar közönség számára tökéletesen ismeretlen fejezetét tárja elé.

Gera Judit

*néderlandisták, egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem*

Kölesériana 1–3.

Forráskiadványok és tanulmánykötet ifjabb Köleséri Sámuel működéséről

Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár

Az elmúlt években az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Szegedi Tudományegyetem együttes erőfeszítésének gyümölcseként három kötet jelent meg a *Kölesériana* sorozatban. A főként Font Zsuzsa szerkesztői munkájának tulajdonítható kiadványok mindegyike a partiumi íráskor formátus lelkész családból származó ifjabb Köleséri Sámuel (1663–1732) működését térképezi fel.

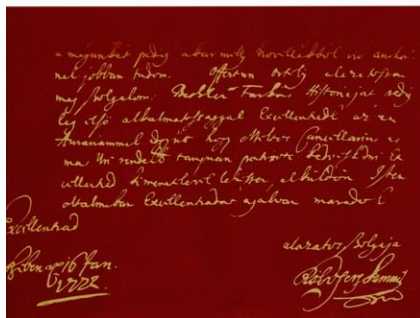
A lelkészként induló, majd az orvosi pályára forduló (aulikus) értelmiségi magasra ívelő, majd bőrtömbben véget érő életútja korábban sem volt ismeretlen a kora újkor és a felvilágosodás kutatói előtt, ám a most bemutatandó kötetek várhatóan még inkább az érdeklődés középpontjába helyezik a személyét.

ról, a finnugor nyelvrokonság kutatásáról, numizmatikáról, orvosi kezelésről, feliratokról, régiségekről, gyógyvizekről, korabeli eseményekről. A jelentős forrásértékkel bíró levelek kiadását tehát számos tudomány történetét kutató szakember haszonnal forgathatja. A hozzáférést megkönnyíti, hogy a kötet teljes szövege elérhető az Erdélyi Digitális Adattárban.¹⁰

Kölesériana 2.

Köleséri Sámuel
Erdély aranybányászata

102

10. Köleséri Sámuel erdélyi ércbányai felügyelő *Auraria Romano-Auraria* című munkájának magyar fordítása¹¹ és a néhány évvel ezelőtt megjelent német reprint kiadás¹² nyomán készült. A *Kölesériana* sorozat második kötetét Font Zsuzsa szerkesztette¹³ fordítás, az utószó és a magyarázatok Magyar László András tollából

születtek. Köleséri számos munkája közül joggal tarthatjuk éppen ezt a főművének, hiszen két külföldi dóstársaság, a császári Leopoldina Akadémia és a londoni Royal Society¹⁴ tekintettel választotta tagjai közé. A hat fejezet elég tárgyalja az aranybányászat bemutatóját. Egyes részek valóban tárgyalják a római kori, és a fejedelemségi Erdély, valamint Köleséri saját korának aranybányászati történetét és módszereit (I.) vagy a rá vonatkozó jogszabályokat (IV.), azonban mások egészen messze esnek e területtől. A pénzverésről szóló III., az arany eredetét, létrejöttét és tulajdonságait tárgyaló V., valamint az orvosi hatásáról szóló VI. fejezetet idézhetjük ellenpéldaként¹⁵

A magyar fordítás több tudományterület felől is megközelíthető. Elsőként azokat a leírásokat érdemes megemlíteni, amelyek Köleséri saját korának bányászatára vonatkoznak. Az első fejezetben helyezte jelentést ad például az erdélyi (Kölesérinél következő¹⁶) és a havasalföldi bányák állapotáról¹⁷–32. p.). Figyelmet érdemelnek azok a feliratok (sírfeliratok, oszlopfeliratok¹⁸) fejezetben közöl, mint a régi római aranybányász társaságok emlékeit – napjainkra. Köleséri saját korának gyermeke volt: amellyel, hogy cáfolta a mágikus módon lemetezett gyorófavesszővel történő aranykeresés babonáját, bizonyítottan vélte a szőlőszemekbe hullott aranycseppek jelenségét (122. p.). Műveltsé-

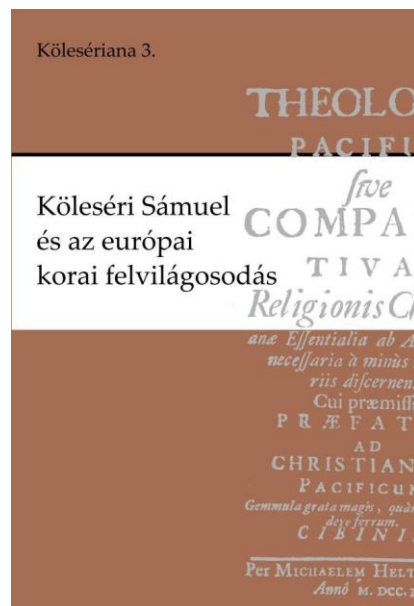
gének bizonyítékként értékelhetjük a gyakran idézett ókori auktorok műveit, numizmatikai tájékozottságára vet némi fényt az erdélyi aranyérmek leírása (87–100. o.) gyógyászati esetek bemutatása eredeti hivatásának köszönhető, szép számmal találunk orvostörténeti szempontból érdekes (jatrokémiai és más szemléletű) magyarázatokat, valamint kora újkori szakkönyvekből származó recepteket, esetleírásokat. Kutatói érdekesnek találhatják a szerző aranycsinálásra vonatkozó fejtegetéseit (Köleséri maga is írt recepteket).

A törzsszöveget bőséges tartalmi kivonat, a fordító utószava, és a Köleséire vonatkozó fontosabb irodalom 41 tételes jegyzéke követi. Személynév- és helynévmutató egészíti ki a kötetet. Legvégül néhány, részben Köleséri munkájából, részben Georgius Argicolától és a francia Enciklopédiából származó illusztrációkat közölt a szerkesztő. Az eredetileg kis példányszámban megjelent, sokféle forrásból komponált munkácska immár magyar nyelven is várja olvasóit.

□ □ □

Két alapvető forráskiadás után egy tanulmánykötetet vehetünk kézbe a *Kölesériana* 2012. évi 2. kötetéből, amelyet a Köleséri levelezés megjelenése nyomán kialakuló eszmecsere ihletett. A kötet *Köleséri Sámuel és az európai felvilágosodás* címmel mutatja be a 18. század nagy szellemi irányzatának visz-

nyát. A három egységbe sorolt írások között találunk értekező elemző tanulmányokat, valamint Köleséri „kisebb műveinek” magyarázatra fordított szövegeit is beválogatták a kötetbe a szerkesztők: Bölcskei Mihály, Font Zsuzsa és Kovács András. A tematikai sokszínűség utal a Köleséri-kutatásban rejlő további lehetőségekre.

Keserű Bálint professzor írása (bevezetőképpen) mutat rá, hogy a korai felvilágosodás eszméi első peregrinációs csatornák révén érkezhettek a Habsburg fenntartás alatt álló Erdélybe. A közel négyezer kötetes (!) könyvtárát gyűjtő Köleséri példája jól mutatja a 18. század európai, fejlett könyvkultúrával rendelkező országok látogatása milyen kézzelfogható, s egyben szellemi „poggyással”

látta el a Kárpát-medencébe visszatérő diákokat.

Ennek a kötetnek az első egységében három tanulmány foglalkozik a 15–18. századi vallásfilozófiával. Ezek szerzői a felekezeti viták áthidalására tett kísérletek összehasonlításával tisztázzák Köleséri hasonló irányú igyekezetét. Túri Tamás a 17. század végi református teológia közös minimumait keresve mutatja be a francia remonstránsok és a svájci ésszerű ortodoxia dogmatikai megnyilatkozásait. Balázs Mihály a németalföldi remonstráns Jean Le Clerc dogmatikai felfogását ismerteti. Le Clerc egy korai, álnéven megjelent írásában minden keresztény számára elfogadható „minimumot” kínált fel (Krisztus a megváltó), majd a Richard Simonnal folytatott polémiájából több részlet kibontakozott a hasonló nézetekből. Hatása a Kárpát-medencében is érezhető volt: az unitáriusok közül többen reflektáltak rá. A remonstránsoknál szigorúbb, a radikális reformáció örökségével egybebecsengő erkölcsi elveket hirdető németalföldi kollegiánsokról tájékozódhatunk Keserű Gizella írásából. Az egyházi hierarchiát elvető, konfesszióellenes, a laikusok prédikálását támogató, millenarista és chiliasta elemekkel színezett eszmetörténettel néhány erdélyi peregrinus is kapcsolatba került.

A következő egységben a kortárs közvélemény és az utókor által is a vallási közömbösség vádjával illusztrált Köleséri filozófiai és teológiai szövegeit ismerhetjük meg. Első-

ként Font Zsuzsa mutatja be a Köleséri Gardenius-kiadásában a teológia a 17. században a nő egyház és dogmakritikai nézeteket. Köleséri a kiadvány előszavában az egyházak között folyó harcot elítéli, a teológiai felfogások közötti különbséget (pl. Krisztus testi vagy szellemi jelenléte az úrvacsorában) áthidalhatóak tartja. Bírálói ugyanakkor aligha foglalkoztak a szövegeivel, inkább a külön magatartása alapján ítélték meg a lelki életét zavartalanul élő hitvitáknak. Bujtás László Zsigmond Köleséri első, teológiai képzésének részét képező németalföldi peregrinációját térképezte fel. A nyomtatásban megjelent munkáit, üdvözlőverseit, három levelét (egy id. Campegius Vitringához, kettő Johannes Braunhoz) felvonultató tanulmány több ponton is új adattal gazdagítja a rendelkezésre álló ismereteinket. Schmal Dániel Köleséri három, Burchard De Völdernél megvédett disputációját helyezi el az eszmetörténet koordináta-rendszerében. A karteziánus szellemű értekezéseiben Spinoza eszméihez hasonló részletekre is bukkanunk, ám a szerző véleménye szerint ezek mielőtt össze De Völder ismeretelméletéből fakadtak. A Schmal Dániel által vizsgált három leideni karteziánus szellemű disputáció közül kettőnek a szövegét magyar fordításban is közreadja a szerző. Közül továbbá franekeri coccejánusok, Johannes van der Waeyen és Campegius Vitringa elnökletével végbement

három disputációt, ugyancsak magyarul. Negyedikként csatlakozik hozzájuk Köleséri doktori fokozás szerzéshez kapcsolódó (önálló) munkája *A népek áldásáról* Munkácsy Gyiket Vámos Hanna fordításában olvashatjuk, kiváló példatárként használhatók az egyetemi oktatóknak is. Ugyancsak neki köszönhetjük Gardenius *Theologia pacificájának* Köleséri-féle kiadásához járuló kísérő szövegek magyarra való átültetését.

Köleséri erdélyi környezete és tudományos kapcsolatai címet viselő utolsó traktus Kázmér Miklós tanulmányával indul, aki Köleséri szétszóródott ásvány- és ősmaradványgyűjteményének rekonstrukcióját végzi el. A kollekció legfőbb írott forráscsoportját a Jakó professzor által összegyűjtött levelezés jelenti, segítségükkel feltérképezhető egy paleontológiai/mineralógiai érdeklődésű gyűjtői kör, amelynek tagjaival Köleséri (mint bányászati szakfelügyelő) kapcsolatban állt. Magyar László András Erdély 18. századi egészségügyét tette vizsgálat tárgyává, rendkívül rossz állapotokról beszámolva. A közigazgatás hiányosságaitól az orvos- és infrastruktúra hiányán át a rossz higiéniai körülmények ellenére a román népesség bevándorlása és az erdélyiek magas népszaporulata miatt a népességszám dinamikus növekedett a század folyamán. Földesi Ferenc egy Christian Wolff erdélyi írára gyakorolt hatását bizonyító imádság latin-nyelvi szövegét közli *reces philosophi ad*

eum (1764) címmel. Végül Ötvös Péter mutatja be Martin Opitznak a *Zlatna, avagy a lélek nyugalmáról* című tankölteményét, mint a jeles tudós „erdélyi tartózkodásának leghatásosabb verses emlékművét”. Opitz epigráfiai érdeklődéséről Köleséri is tudott, a zalatnai aranbánya praefectusának emlékművéről származó szöveget újraközölte *Auraria romano-italica*. A kötetet névmutató zárja.

111

Kölesériana három darabja zárt sorozatban jelent meg, szemléltetve, hogy tervszerű munkával, intézmények és tapasztalt kutatók együttes működésével viszonylag rövid időn belül feltárható a hazai művelődéstörténet egy-egy részterülete. Három hasznos kötetet vehet kézbe az olvasó, amelyek a Köleséri-életmű számos elemét segítenek tisztázni (pl. a vallási közömbösség vádját), nem ritkán pedig új szempontból láttatják annak értékeit a korábbi források újraelemzésével (lásd a levelezését vizsgálók írásait a harmadik kötetben).

Oláh Róbert

tudományos ig. helyettes,
Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára, régi könyves könyvtáros

Köleséri Sámuel tudományos levelezése, 1764–1774, összegyűjt. Jakó Zsigmond, szerk. Oláh Róbert, előszót gondozta regesztákkal Magyar László András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012 (*Kölesériana*, 1), 251 p.; Jakó Zsigmond korábban

már közölt egy válogatást a levelekből a *Magyar Irodalomtudományi Közleményekben* (*A XVIII. század eleji román művelődési élet és a korai német felvilágosodás kapcsolatai Köleséri Sámuel levelezése tükrében* [1999] 65. p.), majd ugyanez a tanulmány bekerült a *Társadalom Egyház, Művelődés* című gyűjteményébe is (Bp., 2018. március 26.)

¹Köleséri Sámuel, ifj., *Erdély aranybányászata* Auraria Romano-aica, Iinii, 1999, ford., utószó, magyarázatok Mészáros László András,

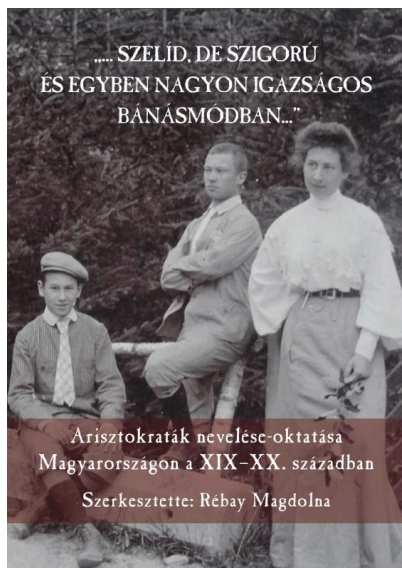
²BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015, Kölesériana, 2), 178

³*Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás tanulmányok és szövegek*, szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016 (Kölesériana, 2016)

⁴*Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás tanulmányok és szövegek*, szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016 (Kölesériana, 2016)

„... SZELÍD, DE SZIGORÚ ÉS EGYBEN NAGYON IGAZSÁGOS BÁNÁSMÓDBAN...”

Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században Rébay Magdolna (szerk.). Belvedere Meridionale, Szeged, 2017. 216 p.

A tanulmánykötet – a szerkesztését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé – Rébay Magdolnának és egykori tanítványainak írásait tartalmazza.

A címül kölcsönzött idézet az erdélyi báró Jósika család két gyermeke nevelési elvét hangsúlyozza, a szigorú és a következetes szigort és a következetes szigort, amelyekre számos arisztokrata família törekedett utódainak nevelése és oktatása során. De legfőképpen ilyen fontos értéknek kezelték a becsületességet, a tisztességet, a mértékletességet, a fegyelmezettséget, az önuralom kifejlesztését. A legtöbb főúri család gyermekének nevelési programjában meghatározó szerepet tölthettek be a testmozgás különböző módjai, s nagy gondot fordítottak az idegen nyelvek tanulására is, hiszen a minél több nyelven történő írás, olvasás és beszédalkétség egyik feltételét jelentette a társasági életben való sikeres helytállásuknak. Az első világháború

rút követően pedig a több hullámban emigrált arisztokraták széles körű nyelvismerete a választott hazába történő beilleszkedést segítette, tehát az egzisztenciateremtéshez nélkülözhetetlen eszköznek számított.

Jelen kötet hét tanulmánya a még napjainkban is reneszánszát élő kutatás eredményeit gazdagítja. A második világháborút követően számos felszines, sokrétű kutatás a társadalmi elvárások által vezérelt állítás kapcsolódott a főnemességhez. Az arisztokráciára koncentrált, objektív kutatásokat a tudományos életből. A minőségi elitkutatás – mely sokrétű felkészültséget, kutatási jártasságot igényel – hivatalos politika részéről megmutató enyhülés következtében, illetve a rendszerváltozást követően indulhatott újra. Ezt az irányt követik a tanulmánykötet szerzői is.

Losoncziné Munkácsi Edit három grófi család, az Andrássyak, az Apponyiak és a Zichy familia nevelési szokásainak bemutatására, illetve ezek összehasonlítására vállalkozott. Vizsgálódásának időkereteit 1848 és 1867 között jelölte ki. A dolgozat forrásbázisát elsősorban memoárok és naplók alkották.

Ferkó Enikő a 19–20. század fordulóján, valamint a társadalmi jelentős mértékű státuszvesztést hozó – a társadalmi jellemző főúri nevelési mintákat tárta fel a szülői nevelési gyakorlatra, továbbá a meglehetősen konzervatív

nevelési elvekre összpontosítva. Behatóan foglalkozott a gánnevelés kontra iskolai nevelés problémakörével is.

Boruzsné Búdi Katinka és Óváry Zoltán a Bánffy, a Károlyi, a Jankovich-Bésán család tagjainak visszaemlékezéseit dolgozta fel. Megvizsgálták a memoárokból kiderülő általános nevelési elveket, kiemelt figyelmet fordítottak iskolai nevelési szokásaikra, továbbá a társadalmi viszonyoknál jelen lévő, de eltérő intenzitású és kifejezési formájú vallásos nevelésre.

Mucsi László és Rébay Magdolna közös tanulmánya az idegen nyelvű Wenckheim családot vizsgálta, amelynek talán legismertebb tagja az 1875 tavaszától őszig a miniszterelnöki székben ülő Wenckheim Béla volt. Előbb történeti áttekintést kapunk az indigenátust szerzett főúri familiáról, majd a nagy múltú katolikus gimnáziumokat előnyben részesítő Wenckheim nevelési szokásainak értékelése következik. A szerzőpáros ez utóbbi vonatkozásban további kutatási célkitűzéseket fogalmazott meg. A jövőben a családtagok tanulmányaira vonatkozó adatok alaposabb értékelését, a pályaválasztási motivációk, a karrierutak vizsgálatát kívánják elvégezni. A tájékozódást leszámazási rend segíti. A felhasznált primer források közül kiemelkedő jelentőséggel bírnak a Jézus Társaság Ausztriai Rendtartományának Levéltárában őrzött dokumentumok.

A következő munka Rébay Magdolna két korábban publikált írásának átdolgozása, illetve kiegészítése. Szerző erdélyi mágnás családoknak (báró Apor, gróf Béli, báró Bornemisza, gróf Klebelsberg, báró Jósika, gróf Mikes, báró Majthényi) a kalsburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianum gimnáziumában megfordult fiúgyermekei példáján arra keresett választ, hogy Magyarország polgárosodása idején az iskolai végzettség felértékelődésével változtak-e a nevelési elvek, iskolaválasztási szokások? Témakijelölése azért is izgalmas, mert a társadalom többi rétegétől a dualizmus korában is markánsan elkülönült főnemességet a belső differenciáltság jellemezte, és az arisztokrácián belül egy sajátos réteget képeztek az erdélyiek.

A tanulmánykötet legterjedelmesebb írása Támba Renátó tollából származik, aki a kalsburgi jezsuita kollégium fényképes dokumentumainak azon csoportját vizsgálta, amelyek a növendékek szabadidőeltöltési szokásairól közvetítenek információkat. A 29 fotográfia az oktatási intézmény nevelési gyakorlatáról, diákéletének mikroklímájáról, gyermekszemléletéről is fontos adalékokkal szolgál. A szabadidőeltöltési módok jelentősége a 19. század második felében a gyermek testi, mentális és szociális egészségének fejlődésében. A koncepciózusan szervezett szabadidő elősegíthet értékszocializációs folyamatokat, fejlesztheti a gondolkodási

képességet, az összefüggéslátást, különféle kompetenciák kialakulásához járulhat hozzá, alkotásra motiválhat, számtalan tanulási folyamat matra biztosíthat lehetőséget játékos formában.

A záró tanulmányban – a Debreceni evangélikus gimnázium népszerűségi indexének alakulását értékező – Rébay Magdolna arra a következtetésre jutott, hogy – bár az arisztokrácia köreiben a dualizmus idején a tanintézmény veszített szerepéből –, az érettségizettek tekintetében a felekezeti iskolák rangsorában a hetedik, az evangélikusok között pedig az első helyet foglalta a Debreceni evangélikus középiskola kiválasztásánál a felekezeti hovatartozás fontos kizárólagos szempont volt.

A kutatócsoportnak a Debreceni Egyetemen tíz éven keresztül folytatott műhelymunkája eredményeként megszületett kötet értékét növeli a gondosan válogatott, szemléletes képanyag. Ugyanakkor recenzens szerencsésnek tartom a névmutató készítésével használhatóbbá tenni a kiadványt.

A tanulmánygyűjtemény írásai fontos adalékokkal szolgálhatnak a 19–20. századi arisztokrata nevelés kérdéskörével foglalkozó szakembereknek, de a tanulmányokat jó szívvel ajánlom a magyar történelmi múlt iránt érdeklődést tanúsító laikus olvasóközönségnek is.

Zsoldos Ildikó

intézetigazgató, egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem

E számunk szerzői és elérhetőségük

- Bánóczki Krisztina biológia-földrajz szakos középiskolai tanár, Vámospércsi Mátyás Király Általános Iskola; PhD hallgató,
banoczki.krisztina@vamosperciskola.hu
- Szabolcsy Éva agrármérnök, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem – szabolcsy.eva@uni-due.hu
- Fári Miklós kertészmérnök, biológus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem – fari.miklos@uni-due.hu
- néderlandista, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest – neerlandista@eotvo.hu
- Kálnási Árpád nyelvész, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem,
kalnasi.arpad@uni-due.hu
- Kovács Péter építész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem – kovacs.peter@uni-due.hu
- agrármérnök, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem,
kovacs.peter@uni-due.hu
- Maticsák Sándor nyelvész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem,
maticsak.sandor@uni-due.hu
- Nagy Gábor református lelkész, Debrecen Szabadságtelep; doktorjelölt, Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
nagy.gabor@uni-due.hu
- Nyul Gábor nyul.gabor@uni-due.hu
- Oláh Róbert régi könyves könyvtáros, tud. igazgató helyettes, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára,
olah.robert@uni-due.hu
- Orosz István történész, Professor Emeritus – orosz.istvan@uni-due.hu
- orosz.istvan@uni-due.hu
- T. Kiss Tamás andragógus, főiskolai tanár, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest – kiss.tamas@uni-due.hu
- Tóth Tibor középiskolai tanár, igazgató, Facultas Humán Gimnázium – toth.tibor@uni-due.hu
- történész, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Debrecen – toth.tibor@uni-due.hu
- Virágos Zsolt irodalmár, ny. egyetemi tanár, Debreceni Egyetem,
viragos.zsolt@uni-due.hu
- Zsoldos Ildikó történész, egyetemi docens, Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza – zsoldos.ildiko@uni-due.hu

THE DEBRECEN REVIEW

2018. III. 3. 1-100

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXVI. NO. 3.

NEW ISSUE

2018. III.

2018. III. 3. 1-100

STUDIES

István Orosz: A Debreceni nyelvi helyzet vizsgálata a 19. század második felétől a 20. század elegéig

Sándor Maticsák: "Land of Ten Million Linguists": Facts and

Figyelmeztetés a magyar nyelvhasználatra a 21. században

Árpád Kálnási: "Cívis" Dialect in Debrecen

Gábor Nagy: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Péter Kovács: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Krisztina Bánóczki: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Change, Land and Regional Development in Hajdúszoboszló

Tamás T. Kiss: Some Data Concerning the "Biography"

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Miklós Fári – Rika – Uru – Éva Szabolcsy – Omokos: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Tibor Tóth: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

NEWS OF WORLD OF SCIENCE

Gábor Nyul: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

han – iet – hu: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

BOOK REVIEWS

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Zsolt Virágos: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról (Ed. Miklós Zeidler)

Anita Zonyi: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

Gábor Pusztai: Escaping to Foreign Lands: The Life and Literary of

László Székely (Judith Era)

Kölesériana 1 – Róbert Oláh

"... az első magyar nyelvű szakkönyv a 19. században": The Education

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról (Ed. Magdolna Rébay) *Ildikó*

soldos: A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról

A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves jubileumáról